

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AB ÜYESİ ÜLKELERDE
BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ**

Ahmet Mahmut DAŞDEMİR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Hamdi EMEÇ

2008

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Ahmet Mahmut DAŞDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Ahmet Mahmut DAŞDEMİR
Anabilim Dalı : Ekonometri
Programı : Ekonometri
Tez Konusu : AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik
Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi
Sınav Tarihi ve Saati :...../...../..... :.....:.....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

- * Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red
..... Başarılı Düzeltme Red
..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

“Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:
Panel Veri Analizi”

Ahmet Mahmut DAŞDEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ekonometri Anabilim Dalı

Ekonometri Programı

Ekonomik büyüme, ülkeler açısından gerçekleştirilmesi gereken en önemli amaçlardan biridir. Tüm üretim faktörleri ekonomik büyümede önemli rol oynamakla birlikte, bunlardan hiçbiri insan gücü kadar önemli değildir. Çünkü, nitelikli işgücü olmaksızın doğal kaynakların ve sermaye birikiminin bolluğu bir ülkeyi gelişmiş ülkeler düzeyine erdirtmekte yetersiz kalacaktır. Ayrıca, diğer tüm üretim faktörlerini birleştirerek kullanabilecek tek unsur insan faktörüdür.

Bu çalışmada; Avrupa Birliği üyesi ülkelerde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel veri analiz tekniği ile incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, geçmişten günümüze Avrupa Birliği'nin geçirdiği aşamalar özetlenmiştir. İkinci bölümde ise, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye üzerinde durulmuş; Büyüme Teorileri incelenmiş ve ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasındaki ilişki açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, literatür araştırması yapılmış ve önceki yıllarda yapılan çalışmaların bulguları ve sonuçları özetlenmiştir. Çalışmanın son bölümünde, Avrupa Birliği üyesi 27 ülkenin 1990-2005 dönemi verileri ile panel veri analiz tekniği kullanılarak beşeri sermaye-ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda; Avrupa Birliği üyesi ülkeler için beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye, Büyüme Teorileri, Avrupa Birliği, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

Master Thesis

“Human Capital and Economic Growth Relationship in EU Countries: Panel Data Analysis”

Ahmet Mahmut DAŞDEMİR

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Econometrics
Econometrics Program**

Economic growth is the most important aim for countries. All production factors have important role for economic growth. However, none of them isn't as important as human capital. Because, natural resources and capital savings aren't enough for economic growth without qualitative human capital. Human capital is unique factor which can use all other production factors together.

The aim of this study is examine the relationship between economic growth and human capital in EU member countries. There are four sections in this study. In the first section, the history of EU is summarized. In the second section, economic growth and human capital are explained, growth theories are analysed. In the third section, the literature review is done, findings and results of previous studies are summarized. In the last section, the relationship between economic growth and human capital is tested for EU countries by using panel data analysis for the years 1990-2005. As a result, it's found that a positive relation between human capital and economic growth for EU countries.

Key Words: Economic Growth, Human Capital, Growth Theories, European Union, Panel Data Analysis

**AB ÜYESİ ÜLKELERDE BEŞERİ SERMAYE ve EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ**

YEMİN METNİ	II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	X
TABLolar LİSTESİ	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
AVRUPA BİRLİĞİ**

1.1. Avrupa Birliği Düşüncesinin Doğuşu ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu	
Öncesi Avrupa'da Siyasal Durum	2
1.1.1. Avrupa Birliği Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi	2
1.1.2. Avrupa'da Siyasal Durum	8
1.1.2.1. Ortaçağ'dan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönem	8
1.1.2.1.1. Zollverein	12
1.1.2.1.2. İtalyan İşbirliği	14
1.1.2.2. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı Arasındaki Dönem	15
1.1.2.2.1. Benelüks	18
1.1.2.3. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem	19
1.2. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu	23
1.3. Roma Antlaşması	27
1.3.1. Avrupa Ekonomik Topluluğu	27
1.3.2. Euratom	29

1.4. Brüksel (Füzyon) Antlaşması	30
1.5. Avrupa Tek Senedi	31
1.6. Maastricht Antlaşması	33
1.7. Avrupa Birliği'nin Genişlemesi Süreci	36
1.8. Türkiye - AB İlişkileri	38
1.9. Amsterdam Antlaşması	39
1.10. Gündem 2000	41
1.11. Nice Antlaşması	44
1.12. AB Anayasası	45

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME ve BEŞERİ SERMAYE

2.1. Ekonomik Büyüme	49
2.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı	49
2.1.2. Ekonomik Büyüme İle İlgili Temel Kavramlar	52
2.1.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla	53
2.1.2.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	53
2.1.2.3. Safi Milli Hasıla	54
2.1.2.4. Milli Gelir	54
2.1.2.5. Kişisel Gelir	54
2.1.2.6. Kullanılabilir Gelir	55
2.1.2.7. Kişi Başına Milli Gelir	55
2.1.3. Ekonomik Büyümenin Özellikleri	55
2.1.4. Ekonomik Büyümenin Temel Belirleyicileri	56
2.1.4.1. Sermaye Birikimi	56
2.1.4.2. Beşeri Sermaye	57
2.1.4.3. Doğal Kaynaklar	58
2.1.4.4. Teknolojik Gelişme	59
2.2. Beşeri Sermaye	59
2.2.1. Beşeri Sermaye Kavramı	60

2.2.2. Beşeri Sermayenin Tarihsel Süreci	62
2.2.3. Beşeri Sermayenin Önemi	64
2.2.4. Beşeri Sermayenin Özellikleri	65
2.2.5. Beşeri Sermayenin Fiziki Sermaye ile Karşılaştırılması	66
2.3. Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme	67
2.3.1. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	68
2.3.2. Büyüme Teorileri ve Beşeri Sermaye	69
2.3.2.1. Klasik Büyüme Teorisi	69
2.3.2.1.1. Adam SMİTH	71
2.3.2.1.2. Robert MALTHUS	74
2.3.2.1.3. David RİCARDO	75
2.3.2.1.4. Karl MARX	77
2.3.2.2. Post Keynesyen (Harrod-Domar) Büyüme Modeli	78
2.3.2.3. Neoklasik Büyüme Modeli	82
2.3.2.4. İçsel Büyüme Teorileri	85
2.3.2.4.1. Rebelo (AK) Modeli	88
2.3.2.4.2. Barro (Kamu Politikası) Modeli	89
2.3.2.4.3. Romer (Ar-Ge) Modeli	91
2.3.2.4.4. Lucas (Beşeri Sermaye) Modeli	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK UYGULAMA

3.1. Çalışmanın Yöntemi	101
3.1.1. Panel Veri Analiz Tekniği	101
3.1.2. Sabit ve Rassal Etkiler Modelleri	104
3.1.2.1. Sabit Etkiler Modeli	105
3.1.2.2. Rassal Etkiler Modeli	107
3.1.3. Hausman Testi	109
3.1.4. Panel Veri Analizinin Üstün Yönleri	110

3.2. Literatür Araştırması	112
3.2.1. Tek Ülke Üzerine Yapılan Çalışmalar	112
3.2.2. Çok Ülke Üzerine Yapılan Çalışmalar	116
3.2.3. Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar	128
3.2.4. Çalışmaların Genel Değerlendirmesi	135
3.3. Veri Seti ve Değişkenler	136
3.4. Hipotez	138
3.5. Analiz Sonuçları	138
3.5.1. Türkiye'nin İnsani Kalkınma Raporları Açısından AB Üyesi Ülkelerle Karşılaştırılması	138
3.5.2. Modeller ve Uygulama Sonuçları	149
SONUÇ	156
KAYNAKLAR	159

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABA	: Avrupa Birliği Antlaşması
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
AT	: Avrupa Topluluğu
ATA	: Avrupa Topluluğu Antlaşması
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EMU	: Ekonomik ve Parasal Birlik (Economic and Monetary Union)
EUROPOL	: Avrupa Polis Ofisi
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	: İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
İKE	: İnsani Kalkınma Endeksi
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
ODGP	: Ortak Dışişleri Güvenlik Politikasını
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
REM	: Rassal Etkiler Modeli
SEM	: Sabit Etkiler Modeli
SMH	: Safi Milli Hasıla
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TFV	: Toplam Faktör Verimliliği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Model Değişkenleri	137
Tablo 2. Türkiye için İnsani Kalkınma Endeksinin Yıllar İtibariyle Gelişimi	140
Tablo 3. Türkiye için İnsani Kalkınma Göstergelerinin Yıllar İtibariyle Gelişimi	141
Tablo 4. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin HDI Değerleri ve Sıralamadaki Yerleri	142
Tablo 5. HDI Sıralamasında Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye'nin Kişi Başı GSYİH Değerleri	143
Tablo 6. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Kişi Başı GSYİH Değerleri ve Sıralamadaki Yerleri	145
Tablo 7. HDI Sıralamasında Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye için Doğumda Yaşam Beklentisi ve HDI Sıralaması	146
Tablo 8. Türkiye için Eğitim Göstergelerinin Yıllar İtibariyle Gelişimi	147
Tablo 9. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Eğitim Endeksi Değerleri ve Sıralamadaki Yerleri	148
Tablo 10. Hausman Testi Sonuçları	150
Tablo 11. Panel Veri Regresyon Tahminleri	150
Tablo 12. Panel Veri Regresyon Tahmini	152
Tablo 13. Hausman Testi Sonuçları	153
Tablo 14. Panel Veri Regresyon Tahminleri	154

ŒEKİLLER LİSTESİ

Œekil 1. Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri

87

GİRİŞ

Klasik iktisadi teoride yer alan temel üretim faktörleri; emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimcidir. Fakat bu üretim faktörleri günümüzün ekonomik olaylarını açıklamak için yeterli değildir. Çünkü ilgili faktörlerin doğuşu, klasik iktisadi düşüncenin ilk yıllarına dayanmaktadır. Bu nedenle; söz konusu üretim faktörlerinin, çağdaş, ekonomik ve sosyal koşullara göre yeniden tanımlanması gerekmektedir.

Üretim faktörlerinden olan sermaye kavramından genellikle makine, teçhizat, para vb. fiziki değerler anlaşılmalı birlikte, günümüzde sermaye kavramının içinde beşeri sermaye unsuru da yer almaktadır. Beşeri sermaye; bireylerin işgücü piyasasındaki değerlerini arttırmak için kazandıkları bilgi ve beceridir. Tecrübe, iş deneyimi ve eğitim beşeri sermaye için üç ana öge olmakla birlikte, bunlardan eğitim ilk sırada yer alır. Çünkü eğitim, üretimde artış sağlamaya yarayacak olan yeni bilgi ve becerilerin kazanımını kolaylaştıran bir unsurdur. Üretimdeki bu artış ise; yeni teknolojilerin, yeni iş alanlarının, yeni değerlerin ve sonuç olarak ekonomik büyümenin kaynağını oluşturacaktır.

Günümüzde gelişmiş ülkelerinin elde ettiği büyüme; üretimde kullanılan girdilerin verimliliklerinde sağlanan artışa ve bilgiye dayanmaktadır. Bu ülkelerin ortak özelliği ise, beşeri sermayenin eğitimine verdikleri önemdir. Çünkü ekonomik büyüme yalnızca işgücü miktarındaki artışa bağlı değildir. Eğer böyle olmuş olsaydı gelişmekte olan ülkelerdeki doğum oranı gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu için; gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre daha hızlı büyümesi ve daha büyük bir GSMH değerine sahip olması gerekirdi.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde AB'nin günümüze kadar geçirdiği gelişim süreci özetlenmiştir. İkinci bölümde, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde bu ilişki üzerine yapılmış olan ampirik çalışmalar incelenmiş ve sonuçları özetlenmiştir. Son bölümde ise panel veri analiz tekniği kullanılarak AB üyesi ülkeler için 1990-2005 dönemi verileriyle ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ

Bu bölümde ortaçağdan günümüze kadar olan süreçte Avrupa'nın siyasi yapısı incelenecek, Avrupa'da birlik fikrinin geçmişi özetlenecek ve Avrupa Birliği'nin kuruluşundan itibaren geçirdiği aşamalar anlatılacaktır.

1.1. Avrupa Birliği Düşüncesinin Doğuşu ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Öncesi Avrupa'da Siyasal Durum

Bu başlık altında Avrupa'da birlik sağlanması konusunda ortaya atılan farklı yaklaşımlar incelenmiş ve ilgili dönemin siyasi yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

1.1.1. Avrupa Birliği Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi

Bilindiği gibi Avrupa'yı birleştirme çabaları çok uzun bir geçmişe sahiptir. Geçmişte bu konu üzerinde çok sayıda düşünür, sanatkâr, din ve devlet adamı çalışmış ve her biri farklı yaklaşımlarla çözüm önerileri sunmuştur.

Bazı kaynaklar Yunan şehir devletlerinin birleşmelerini Avrupa'da ilk birleşme örnekleri olarak kabul etseler de bunun doğru bir örnek olduğu kabul edilmemektedir. Bunun nedeni, Yunan şehir devletlerinin aynı soy, aynı dile sahip olmaları yönü ile 19. yüzyılda (1870 ve 1871) Alman ve İtalyanların kendi birliklerini sağlamalarına benzemesidir. Avrupa Birliği (AB) denildiğinde, Avrupa kıtasında bulunan çeşitli etnik gruplara sahip devlet ve halkların bütünleşmesi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aynı etnik temele dayalı bütünleşmeleri ayrı kategorilerde değerlendirmek gerekir.

Avrupa'da birlik düşüncesi geçmişten günümüze hep var olmuştur. Bu birlik düşüncesinin temelinde iki önemli neden yatmaktadır. Birincisi, Avrupalı Hıristiyan devletlerinin aralarındaki sorunların çözümü ve savaşların önlenmesinin en iyi yolunun Avrupalı Hıristiyan devletlerinin birleşmesi olduğu düşüncesidir. Bu

düşünce din ve düşün adamlarının ve zaman zamanda çeşitli devlet adamlarının düşüncesi olmuştur. İkinci önemli neden ise; ortak dinleri Hıristiyanlığa ve Avrupalı devletlerin varlığına yönelik tehlikelere karşı birleşme gereğinin olmasıdır. Bu ortak düşman da genelde hep Türkler olmuştur. Bu iki temel nedene ilave olarak; ekonomik büyümeleri için ortak bir pazarın etkisi, aralarındaki din ve kültür birliğinin pekişmesi, büyük ve egemen güç olma olanağı gibi tali nedenler de vardır.

Bugün anladığımız manada Avrupa'nın birliğini düşünce bazında detaylı bir şekilde ortaya atan, Normandiyalı Fransız bir avukattır. Avukat Pierre Dubois, 1306 yılında Hıristiyanlar için kutsal olan Kudüs'ün Müslümanların elinden kurtarılması gerektiğini ve Avrupalı Hıristiyan ülkelerin birbirleriyle savaşarak güçsüzleştiğini ve tehditlere açık hale geldiğini belirterek Hıristiyan Avrupalı ülkelerin Hıristiyan Cumhuriyetler Konfederasyonu şeklinde bir araya gelmelerini ve bu konfederasyonun başına da Fransa'nın geçmesini önermiştir. Pierre Dubois'dan iki yıl sonra bir başka Avrupalı düşünür, Floransalı Alighieri Dante "İlahi Komedi" (Divina Comedia) ve "Monarşi Üzerine" (De Monarchia) adlı yapıtlarında, hem dünya kardeşliği fikrini hem de Avrupa'da kültür birliği fikrini işlemiştir. Yine aynı yıllarda yaşayan İtalyan Marsilio Padova (1280–1343) adlı düşünür "Barışın savunucusu" (Defonso Pacis) adlı yapıtında kral yanlısı ve Papa karşıtı bir düşünceyi savunmuş ve Avrupalı devletlerin de içinde bulunduğu büyük bir dünya devleti önermiştir. Padova dünya barışının ancak bu şekilde sağlanabileceğini savunmuştur (Çakmak, 2005; 13).

Dante ve Dubois'in ileri sürdükleri federasyon (ya da tek bir imparatorun idaresi), uluslarüstü Avrupa birliği konusundaki ilk kapsamlı teklifler olmuştur. Ancak tek bir kralın hakimiyeti altındaki dünya federasyonu teklifi Dante'nin romantizminin ifadesi olarak kalırken, Dubois'in Fransa'nın çıkarlarını ön plana çıkartan federasyon teklifi de uygulamaya konulmamıştır. Kısaca belirtmek gerekirse; Avrupa birliği konusundaki ilk çalışmalar, eski Roma İmparatorluğu'nun canlandırılması gibi hayali bir temele oturtulmuştur. Dolayısıyla, uygulanabilirlikten de son derece uzaktır. Daha sonraki Avrupa birliği teklifleri ise, nispeten daha gerçekçi olmuştur.

Avrupa, Doğu’da gelişen İslam ve Türk İmparatorluğunun da etkisiyle, kendi içine kapanmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Avrupalılar, İbn Haldun’un ifadesiyle “Akdeniz’de artık bir tahta parçası bile yüzdüremez hale gelmişlerdir”. Giderek daha çok güçlenen ve üzerlerinde daha çok baskı kuran Türkler karşısında dağınıklık içinde bulunan birçok Avrupalı devletin ileri gelenleri eski Roma İmparatorluğu nostaljisine kapılmışlardır. Bu nostalji (yani Roma’nın başkent olduğu yıllardaki tek Avrupa hükümeti) Avrupa Birliği kavramının da esin kaynağı olmuştur. Eski Roma İmparatorluğunun yeniden kurulması düşüncesi daha sonraki yıllarda Roma Katolik Kilisesi tarafından, kontrolü altındaki alanlarda sık sık gündeme getirilmiştir. Böylece bu birliğin kurulmasıyla, Avrupa’nın güçlenerek hem kendi içindeki çatışmaları ortadan kaldıracağına, hem de eskiden sahip olduğu topraklara yeniden kavuşacağına inanmışlardır (Bozkurt, 2001; 39).

Türklerin 14. yüzyıldan itibaren Avrupa’ya çıkmalarının ardından, 1453’de İstanbul’u fethetmeleri Avrupalılar için en büyük tehlikeyi oluşturmaya başlamıştır. Bu tehlike 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. Türkler, Hıristiyan Avrupalıların ortak düşmanı olma sıfatıyla Avrupalıların birlik ve dayanışmasında önemli roller oynamıştır. Katolik kilisesinin en büyük otoritesi Papa II.Pius, 1459’da, Avrupalı Hıristiyan devletlere Müslüman Türklere karşı birleşmeleri çağrısında bulunmuştur. 1463’de Bohemya Kralı George Podebrad İstanbul’un Türklerden geri alınması için Avrupalı ülkelerin aralarındaki sorunları çözmeleri ve birlik olmaları için bir Avrupa konfederasyonu önermiştir. Başlangıç olarak da ortak bir ordu ve beş yılda bir yenilenecek seçimli bir Avrupa Parlamentosu kurulması önerisinde bulunmuştur. Avrupalı ülkelerin genelde olumlu baktığı bu teklife zamanın güçlü devleti Fransa’nın Kralı XI. Louis katılmamış ve böyle bir konfederasyona katılmayı reddetmiştir. Böylece, Avrupa’nın ortak ordu kurma düşüncesi Fransa yüzünden hayata geçirilememiştir.

Fransız düşünür ve devlet adamı Duc De Sully (1560–1641) “IV. Henri’nin Büyük Tasarımı” adlı çalışmasında, Avrupa’da güç dengesini oluşturmak için 66 üyeli bir Avrupa senatosu önermiştir. Merkez olarak da Venedik kentini göstermiştir.

Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupalı saymayarak bu oluşumun içine katmamıştır (Çakmak, 2005; 14).

17. yüzyılda Emeric Cruce, gümrüklerin azaltılması suretiyle uluslararası ticaretin geliştirilmesini ve bir “Avrupa Devletler Birliği” kurulmasını önermiştir. Kararların oy çokluğuyla alındığı bu “devletler birliği”nde, dış tehditlere karşı gerektiğinde askeri güç kullanma yetkisi de bulunacaktır. Bununla birlikte, ticaretin teşvik edilmesi ekonomik bazda fonksiyonel bir bütünleştirmeyi çağrıştırmaktadır ki, bu daha sonraki dönemlerde görülecek uygulamalara öncülük edecektir (Canbolat, 1998; 70).

Bir din adamı olan Cruce'nin ticaretin geliştirilmesi konusundaki görüşleri zamanın çok ötesindedir. Uluslararası ticaretin teşviki için ithalat ve ihracat gümrüklerinin azaltılmasını ileri sürmüştür. Cruce'ye göre uluslararası ticaretle uğraşanlar barışın korunmasında, başkalarını yok etmek suretiyle mesleğe yükselen askerlerden daha faydalıdır. Uyuşmazlıkların çözülmesi için kurulmasını teklif ettiği birliğin, yalnız Hıristiyan devletlerin değil, bütün devletlerin temsilini öngörmüştür. Cruce'nin bu teklifi bugünkü Avrupa Topluluklarının kurulmasını sağlayacak olan “ekonomik çıkar” gibi sağlam bir temele işaret etmesi dolayısıyla son derece önemlidir (Bozkurt, 2001; 40).

İngiliz düşünür William Penn (1644–1718), Avrupa'nın iki büyük devleti İngiltere ve Fransa arasında olası bir savaşın önüne geçmek için 1693'de yazdığı “Avrupa'nın Şimdiki ve Gelecekteki Barışı Üzerine Deneme” adlı yapıtında her yıl veya üç yılda bir toplanacak bir Avrupa Parlamentosunun kuruluşunu önermektedir. Bu Parlamentosunda kararlar üye ülkelerin güçlerine orantılı olarak belirlenecek oylama ile alınacaktır. William Penn, Avrupa Parlamentosuna Türklerin ve Rusların da katılımını öngörmekteydi. Penn, daha ileriki aşamada ortak bir Avrupa Pasaportu da önermiştir.

Fransız din adamı Abbe de St. Pierre (1658–1743), Hıristiyan Avrupalı devletlerin örgütlenmesini savunmuştur. 1713'de “Avrupa'da Kalıcı Barış Tasarısı”

adlı eserinde, Avrupa’da serbest ticaret yapılmasını, bir Avrupa senatosu kurulmasını ve La Haye kentinin Avrupa’nın idari merkezi olması gerektiğini ileri sürmüştür. Abbee de St. Pierre’in bu tasarısında Müslümanlara yer yoktur (Çakmak, 2005; 14).

1710’da John Bellers “Tarafsız Avrupa Parlamentosu”; 1736’da Kardinal Giulio Alberoni “Kalıcı Diet”; 1747’de Johann Michael von Loen “Avrupa’da Daimi Barış” ve 1757’de Ange Goudur “Avrupa Kral Temsilcileri Ligi” gibi projeler sunmuşlardır.

18. yüzyılda J.J.Rousseau da, uluslarüstü nitelikli bir federal birlik yoluyla, devletler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünün ve barışın sağlanmasının mümkün olacağını savunmuştur. Söz konusu “federal birlik”, üye devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla yaptırım gücüne de sahip olacaktır (Canbolat, 1998; 70).

J.J. Rousseau’nun teklifine göre kurulan birliğin, üye ülkelerin iç işlerine de müdahale hakkına sahip olması öngörülmüştür. Rousseau’ya göre sürekli barışın sağlanabilmesi için bu federasyonun kurulması gereklidir. Rousseau devletler arasındaki her türlü uyuşmazlığın çözümünün bu uluslarüstü birlik tarafından yapılmasını öngörmüştür. Bu birlik aynı zamanda, yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayacak bir güce de sahip olacaktır. Ayrıca bu federasyonun “diet”inde her ülke bir oy hakkına sahip olacak ve her devlet sıra ile başkanlık yapacaktır. Birliğin masrafları ise, üyeler tarafından karşılanacaktır. Bunun yanı sıra diet’de kararlar dörtte üç çoğunlukla alınacak ve bu kararlar bütün üye ülkeleri bağlayacaktır (Gönlübol, 1975; 34).

Jeremy Bentham (1748–1832) 1789’da yayınladığı “Kalıcı ve Evrensel Barış Planı” adlı yapıtında; Avrupa’da birlik için Avrupa Parlamentosu ve Avrupa ordusu kurulması gerektiğini belirtmiştir. Immanuel Kant (1724–1804) ise 1795’de yazdığı “Ebedi Barış Üzerine” adlı kitabında; Avrupa’da ve dünyada ebedi barış için hukuka dayalı yönetimler, hukuk devletleri, silahsızlanma, kalıcı barış kuralları gibi bir takım teklifler getirerek Avrupa’da birlik ve işbirliğini, demokrasiyi ve barışı savunmuştur.

Ünlü filozof, hem kendi dönemindeki siyasal çatışmalardan, hem de kendisinden önceki düşünürlerden etkilenecek bir ülkelerarası federasyonun kurulmasını teklif etmiştir. Bu konuda yazdığı eser ise oldukça ilgi çekmiş ve iki hafta gibi bir sürede 15.000 adet baskı yapmıştır. Kant uluslar arasında uyumsuzlukların hukuki yollardan çözüme bağlanabilmesi için, gerekli organlara sahip uluslararası bir birliğin kurulmasını savunmuştur. Bu birlik hareketi içinde, ulusal orduların dağıtılmasını ve her ülkenin cumhuriyetçi bir yapıya sahip olmasını öngörmüştür.

Bazı yazarların “İlk sosyolog ve ilk sosyalist” olarak kabul ettikleri Saint-Simon 1814 yılında yayınladığı kitabında; Avrupa ülkelerinin tek bir parlamento ile tek bir krala sahip olduğu ve bunların sadece dış politikada değil, ekonomik ve sosyal konularda da söz sahibi olduğu bir federal çözümü teklif etmiştir. St. Helena adasında sürgünde bulunan Napolyon bile, “Avrupa federasyonu” yaratmaya teşebbüs ettiğini, bunu İngiltere’nin reddetmesi üzerine güç kullanmak zorunda kaldığını iddia etmiştir. 1849 yılında üçüncü Evrensel Barış Kongresinde, Amerika Birleşik Devletleri’nin bir benzeri yani “Avrupa Birleşik Devletleri”nin kurulmasını teklif etmiştir.

19. yüzyılda, çok sayıda yazar, düşünür ve politikacı Avrupa’da Birlik projeleri üretmişlerdir. Avrupa’nın çeşitli kentlerinde, Avrupa’da birlik için çok sayıda toplantı yapılmıştır. Bunların en önemlileri; 1848’de Brüksel’de, 1849’da Paris’te, 1850’de Frankfurt’ta, 1851’de Londra’da yapılan toplantılardır. Avrupa Birleşik Devletleri Konferansları adı altında yapılan bu toplantılarda Avrupa’da birlik için çalışmalar yapılmış, planlar tartışılmıştır.

19. yüzyılda, Avrupa Birliği düşüncesinde en etkili isim Victor Hugo olmuştur. Victor Hugo, “Avrupa Parlamentosu; Alman Dieti’nin, Fransız Yasama Meclisi’nin ve İngiliz Parlamentosu’nun yerini alacak ve ulusal oyların söz konusu olduğu bir yasama organı oluşturulacaktır.” öngörüsünde bulunmuştur (Tatoğlu, 2006; 8).

Fransız yazar Victor Hugo'nun "ABD nasıl yeni bir dünyayı taçlandırdıysa, bir gün gelecek Avrupa Birleşik Devletleri de eski dünyayı süsleyecektir. İster benimsensin, ister reddedilsin, Birlik fikri, hiç durmadan yakılıp yıkılan, kasılıp kavru lan bir kıtanın bin yıllık rüyası olarak her zaman varlığını sürdürecektir" tespiti bu açıdan anlamlıdır (Aşçılı, 2005; 15).

1.1.2. Avrupa'da Siyasal Durum

Bu başlık altında, ortaçağdan Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönem, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönem ve İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönem için Avrupa'daki siyasal durum ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1.2.1. Ortaçağ'dan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönem

Orta Çağda Avrupa için birleştirici etkiye sahip en etkili unsur, Hıristiyanlık dini ve bunun temsilcisi olan Papalık olmakla birlikte, dönemin siyasal üniteleri olan dukalıklar, prenslikler ve kale-kentler tamamiyle papaların denetiminde değildi. Fakat tüm yerel yöneticilerin Papa'nın temsilcileri oldukları kabul ediliyordu ve bu (Hıristiyan) yöneticiler Avrupa'da Manga Civitas Christiana'yı (büyük Hıristiyan vatandaşları) oluşturuyorlardı.

Avrupa'daki siyasal yönetim birimlerinin iç ve dış tehditlere karşı korunmaları amacıyla oluşturulan askeri örgütlenmeler; kilisenin bu yönetim birimleri üzerindeki etkisinin zayıflamasıyla birlikte yavaş yavaş modern devlet sistemine zemin hazırlamıştır. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, tek merkezde yoğunlaşan bir otorite etrafında bütünleşen ulusal birimlerin oluşmasına uygun ortam doğmuş ve bölgelerarası yakınlaşma söz konusu olmuştur.

Tartışılmaz bir olgu haline gelmiş olan Avrupa'nın politik çoğulculuğu, artık tek bir hanedanın ya da askeri gücün Avrupa'da egemenliği elde edemeyeceğini gösteriyordu. "Birleşik bir hanedan düzeni" oluşturulmalıydı. Bunu, "Cebelitarık'tan Macaristan'a, Sicilya'dan Amsterdam'a uzanan toprakların oluşturduğu ve büyüklük

yönünden yedi yüzyıl geride kalan Charlemagne döneminden bu yana, Avrupa’da görülenlerin hepsini geçen bir ağ kurmak üzere” Habsburglar gerçekleştirmişlerdir. Avusturya kökenli olan Habsburg hükümdarları, “Kutsal Roma İmparatoru” ünvanına sahiptiler ki bu ünvan, orta çağlardan itibaren güç ve anlam kaybına uğramış olmakla birlikte, Avrupa sorununa ilişkin olarak etkinlik göstermek isteyen hükümdarlar için oldukça önemliydi (Canbolat, 1998; 43).

Habsburglar evlilik ve veraset yoluyla topraklarını ve güçlerini arttırmayı başarırken, Avrupa devletler sisteminde görülen rekabete paralel olarak düşmanları da Habsburg hükümdarlarının mutlak egemenlik konusunda kararlı olduklarına inanmışlardır. Habsburgların Avrupa’ya “Napolyon ya da Hitler tarzında egemen olmak” için yapılmış planları yoktu; ancak Avusturya ve İspanyol Habsburgları, rakip güçlerin kurdukları ortaklıklar karşısında uzun süreli savaşlar yapmak zorunda kalmışlardır. 1618’den 1648 tarihli Westfalya Barışı’na kadar süren ve Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen savaş bunlardan en önemlisidir.

1618–1648 yılları arasında yaşanan Otuz Yıl Savaşları, Fransız Devrimi öncesinde Avrupa’yı etkileyen önemli bir gelişme olmuştur. Westphalia Antlaşması ile Avrupa’da savaşanlar arasında ilk kez bir konferans düzenlenmiş ve bu Antlaşma ile Avrupa devletlerinin sınırları belirlenmiştir. Westphalia Antlaşması, Avrupa tarihinde egemen devlet esasına dayalı kıtasal diplomatik düzen kuran ilk başarılı girişimi oluşturmuştur (Tatoğlu, 2006; 8).

Westfalya Barışından sonra da Avrupa’daki bölünmüşlük kaybolmamıştır. Genel olarak, 15.yüzyıldan 19.yüzyıla kadarki dönemde Avrupa’da çok sayıda örgütlenmiş siyasal güç bulunmaktaydı. Bunların örgütlenme biçimleri ve zamanları birbirinden farklıydı. Kimileri evlenmelerle, ittifaklarla ve askeri çalışmalarla daha 16.yüzyıldan itibaren tek merkezli hanedanlık düzenleri kurarken (Fransa, Avusturya, İngiltere gibi); kimileri de (Almanya, İtalya gibi) prenslikler ve küçük devletçikler olarak varlıklarını uzunca bir süre devam ettirmiş ve ancak 19.yüzyılın sonuna doğru ulusal birlik kurabilmişlerdir.

Bu dönemde ulusçuluk ya da ideolojik uyuşmazlık olmadığı için, siyasal birimlerin böyle sorunları olmadığı gibi; dışarıdan gelecek bir tehlike de söz konusu değildi. Ancak 18.yüzyıl içinde ulusçuluğun bazı işaretleri görülmeye başlanmıştır.

Bu dönemin bir özelliği de şuydu ki, eskiden prestij için ve strateji sporu algılamasıyla yapılan savaşlar, bu dönemde siyasal ve toplumsal kurumların karşı tarafa zorla kabul ettirilmesi gibi etkileri de beraberinde getirmekteydi. Bu durum, güvenlik sorununa ilişkin olarak, üzerinde düşünülmesi gereken bir olgudur. Ayrıca uluslararası niteliğe sahip bir askeri, mali ve ekonomik yapılanmanın gerekliliğini göstermesi yönüyle, dikkate değer bir gelişmedir.

İdeolojik doktrinlerin ve siyasal öğretilerin ortaya çıkması da, 19.yüzyılda olmuştur. Ayrıca, Avrupa devlet sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte, uluslararası düzeyde etkinlik gösteren siyasal faktörlerin sayısı da artmıştır. Bu dönemde Avrupa, uluslararası politikanın odak noktası haline gelmiştir. Devletler arasındaki çıkar ilişkileri, dostluk ve düşmanlıklar öylesine karmaşık bir yapıya dönüşmüştür ki, gruplaşmalar ve ittifaklarda da sürekli değişimler meydana gelmiştir. Bu durum, 19.yüzyılın sonlarından 20.yüzyılın başına kadar sürmüştür (Canbolat, 1998; 47).

Güç dengesi, Avrupa'da "evrensel" birlik sağlayamamış olsa bile, güç merkezleri arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir faktör olarak, Avrupa'da bir tek devletin diğerlerine egemen olmasına engel olmuştur. Bu olguyu, Emeric de Vattel 1758 yılında şöyle dile getirmiştir: "Avrupa öyle bir siyasal sistem oluşturmaktadır ki, dünyanın bu coğrafyasında bulunan uluslar, aralarındaki ilişkiler ve çeşitli çıkarlarla tek bir bütün içinde birbirlerine bağlanmışlardır. Avrupa, artık eskiden olduğu gibi, birbirlerinin kaderi ile çok az ilgilenen ve kendisini doğrudan etkilemeyen olaylara pek aldırmayan, karmakarışık bir parçalar yığını değildir. Hükümdarların olan bitenle sürekli olarak ilgilenmeleri, yerleşik elçilerle ilgili örf ve adetler, durmadan süregelen görüşmeler, modern Avrupa'yı, üyeleri bağımsız olmakla birlikte, ortak çıkarlarla birbirine bağlanmış, düzenin sürdürülmesi ve özgürlüğün korunması için birleşen, bir tür cumhuriyet yapmıştır.

18.yüzyılın sonundan itibaren, Avrupa'yı güç yoluyla birleştirme çabaları görülmektedir. Örneğin, Napolyon evrensel bir Fransız İmparatorluğu kurarak bütün Avrupa'yı içine almak istemiş fakat bu emelini gerçekleştirememiştir. Çünkü, ortak çıkarlara dayanmayan bu birleştirme çabası, onu diğer güçlerle çatışmaya götürmüştür. Bu dönemde Avrupa öyle karışık bir duruma gelmiştir ki, Napolyon devri bittikten sonra düzenin yeniden kurulması için uzun ve çetin görüşmeler ve karşılıklı uzlaşmalar kaçınılmaz olmuştur.

1900 yılında Paris'te toplanan Siyasal Bilgiler Komitesi'nde, sosyolog Anatole Leray'Beaulieu: "Avrupa birliği gerçekleştirmeyi düşünenler, artık yalnız hayalperestler, filozoflar veya insanüstü gibi görünen, barış ve adalet idealine bağlanmış insanlar değildir. Her şeyden önce maddi çıkarlarını ya da politik avantajlarını düşünen ve ihtiyar Avrupa'ya gelecek zararlardan kaygılanan müsbet kafalardır." demiştir. Aynı sosyolog "Avrupa federasyonu için" "Amerika Birleşik Devletleri" örneğini uygun bulmamıştır. Çünkü Avrupa devletleri Amerika'daki İngiliz kolonilerden çok daha ayrı kişiliğe sahiptirler. Bu ulusların kültür zenginliklerini korumak gerekir. Dolayısıyla adı geçen sosyologa göre, Avrupa'yı birleştirme aşama aşama gerçekleştirilmelidir. İlk aşamada federal de olsa tek bir devlet birleşmiş Avrupa'ya çok zor ve ağır gelir. Bu konuda en uygun model konfederasyondur. Aynı sosyolog konfederasyona dahil olabilecek üç imparatorluk konusunda kararsızdır. Bunlardan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir süre vesayet altında kalmasını öngörürken; diğer ikisi, denizlerdeki gücü dolayısıyla "balina"ya benzetilen Britanya ile karalardaki gücü dolayısıyla da "fil"e benzetilen Rusya'yı, konfederasyona dahil etmek konusunda endişeleri vardır (Bozkurt, 2001; 45).

Avrupa birliği konusundaki bu tür teklifler istenilen şekilde uygulamaya konulamamıştır. Bunun nedeni ülkelerin ve birlik teklifinde bulunanların, ulusal ya da kişisel çıkarlarını birlik fikrinin üzerinde tutmuş olmalarıdır. Avrupa birliğini kendi hegemonya isteklerini maskeleyen için kullanmışlardır.

Kıtadaki tüm bu birlik arayışları, Avrupa'daki çatışmaları ortadan kaldırmaya yeterli olmamış ve Dünyayı büyük bir savaşın eşiğine getirmiştir.

1.1.2.1.1. Zollverein

19.yüzyılın başında, aralarında çok sayıda gümrük engelleri bulunan ve İngiltere'nin rekabetine karşı koyamayan 40'a yakın küçük devletten oluşan Almanya'da; ilk aşamada, Almanya içinde yerel anlamda 3 ayrı gümrük birliği oluşturulmuş ve bunu, söz konusu birliklerin yerine "Zollverein" adı verilen tek bir gümrük birliğinin oluşturulması izlemiştir (DTM, 2007; 3).

1815 Viyana Kongresi sonrasında Avrupa haritası yeniden düzenlenmiş ve büyük güçlerin çıkarları gözetilerek bir düzenleme yapılmıştır. Yapılan bu düzenleme sonrasında çok karışık bir görünüm ortaya çıkmış; uluslar parçalanmış, bazı yerlerde çizilen devlet sınırları içerisinde ise çeşitli ulusal topluluklar yer almıştır.

1815 Viyana Kongresi'nin Avrupa'da getirmiş olduğu düzenle, Almanya çok sayıda devlet ve prensliklere ayrılmıştır. Bunlar arasındaki gümrük duvarları ise bütünüyle kaldırılmıştır. İngiliz sanayinin o dönemdeki gelişmişlik düzeyi bu devletleri kendi sanayilerini korumak zorunda bırakmıştır. Bunun için de, nasyonalist motiflerle bu devlet ve prenslikler kendi aralarında bir gümrük birliği kurmak yoluna gitmişlerdir. 1834'de kurulan gümrük birliği 1871'e kadar, bir takım değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. Bu birleşimde milliyetçiliğe dayanan himayecilik politikası son derece etkili olmuştur. Bir diğer ifade ile gümrük birliği bir taraftan milliyetçiliğin bir aracı olmuş, diğer taraftan da Almanya'nın güçlenmesine yardımcı olmuştur.

O dönemde Almanya dağılmış bir durumdaydı ve 38 küçük devletçik ya da prensliğe bölünmüştü. Almanya'daki bu bölünmüşlükten dolayı, kapalı ekonomiler ortaya çıkmış ve bunların gelişme olanakları da çok önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Bu açmazdan kurtulmak için, bir "gümrük birliği"ne gereksinim duyulmuştur.

Alman Gümrük Birliği kurulması düşüncesi Friedrich List'e aittir. 1819 yılında iç gümrüklerin kaldırılmasını ve dışarıya karşı tek bir gümrük politikası uygulanmasını önermiştir. Almanya'nın endüstriyel gelişimi, İngiltere'ninkinden

sonra olmuştur. Çok sayıda gümrük sınırı nedeniyle, tek bir pazar bulunmamaktaydı ve işgücü de eksikti. 1815 düzenlemesinden sonra, doğu bölgelerindeki Alman tarım ürünleri ihracatı da olumsuz etkilenmişti. Özellikle İngiliz rekabetine karşı koyabilmek için Alman endüstrisinin korunması ve iç pazarların genişletilerek ekonomik gücün artırılması için, gümrük birliği kaçınılmaz bir hal almıştır.

Friedrich List'e göre uygulanması gerekenler:

a) Ülke endüstrisi tam olarak güçlenmediği sürece, koruyucu gümrük uygulaması,

b) İç pazarın güçlendirilmesi amacıyla endüstrileşmenin teşvik edilmesi ve iş gücünün etkin istihdam edilebilmesi için, göçlerin devletçe yönlendirilmesi,

c) Endüstriyel ekonominin hür devleti gerektirmesidir.

Zollverein'in kuruluşu görünürde, 1834'de Prusya Maliye Bakanı Motz tarafından gerçekleştirilmiş olsa da, Zollverein, List ve Bismarck'ın öncülüğünde varlık göstermiştir. 19. yüzyıldaki bölgesel birleşmelerin, Friedrich List'in önerdiği gümrük birliği politikası ile başladığı söylenebilir.

Friedrich List'e göre; "Ekonomik birlik ve siyasal birleşme, iki kardeş gibidirler, biri dünyaya gelmeden öteki doğuşa hazır olamaz." Bu nedenle, List gümrük birliğinin sınırlarını bütün Avrupa kıtasını kapsayacak şekilde düşünmüştür. Bu birliğe Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Danimarka ve İsviçre'nin katılmasını savunmuştur. Ayrıca en son olarak da İngiltere'nin katılacağını ümit etmiştir. Ancak uygulamada Zollverein'in sınırları bütün Avrupa'yı kapsayacak şekilde genişletilememiş, çok sayıda Alman devlet ve prenslikleri arasında kurulan, milliyetçi karakterli bir ekonomik birlik hareketi olarak kalmıştır.

Alman Gümrük Birliği, bir yandan Alman devletlerinin ekonomik entegrasyonunu amaçlarken, bir yandan da üye ülkelerin dış ticarete yönelik çıkarlarını gözetiyordu. Burada ilk kez uluslarüstü bir otoritenin oluşturulduğunu görüyoruz. 19. yüzyıldaki bu durum Kennedy'nin belirttiği gibi, "kimi yönleriyle ve daha dar kapsamlı olarak" bugünkü Avrupa Topluluğu gerçeği ile benzerlik

göstermektedir. “O zaman bir gümrük birliği vardı ve ticaret ile sanayiye hız katmakta öylesine başarılı oldu ki, hızla yeni üyeler kazandı; şurası da açıktır ki, bu genişletilmiş ekonomik topluluk kendisini bir güç devletine dönüştürebilseydi, uluslararası sistem içinde yeni ve önemli bir etken olabilirdi. Yerleşik Büyük Güçler de kendilerini ona göre ayarlamak zorunda kalırlardı. Zaman farkına ve koşullardaki tüm farklılıklara rağmen, geçen yüzyılın sonuna özgü “Almanya meselesi günümüzün Avrupa Meselesinin bir mikrokozmuymuştu”. Aslında Alman Gümrük Birliği, diğer Avrupa devletlerinin katılımını da öngörüyordu. Ancak katılım istenilen boyutta gerçekleşmemiş ve yalnız Alman devletlerini birleştirmiştir (Canbolat, 1998; 73).

1.1.2.1.2. İtalyan İşbirliği

19. yüzyılın ortalarında Avusturya kendi bütünlüğünü korumak amacıyla, Alman ve İtalyan devletlerini dağınık halde tutmak ve bunlar üzerinde etkili olmak istiyordu. 1815 Viyana Kongresi'nin baş aktörü de Avusturya'ydı ve Kongre kararıyla, bu iki devletin dağınık olarak kalmasını başarmıştı. Üstelik bazı İtalyan krallıkları, Avusturya İmparator ailesinden prenslere teslim edilmişti. İtalya bir bakıma, Avusturya egemenliği altındaydı.

19. yüzyılda İtalyan düşünürleri ve yazarları, bu siyasal parçalanmışlığa son vermenin ve İtalyan birliğini kurmanın gereğine inanıyorlardı.

Nitekim, Alman Gümrük Birliği'nin kurulduğu yıllarda, İtalyan Birliği de gerçekleştirilmiştir. Ancak İtalya'da bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı gözden kaçmıyordu. İtalya'da bu durum Avrupa Topluluğu'nun kuruluşuna kadar sürmüştür. Birlik kurulduktan sonra, İtalyan toplumundaki birbirinden farklı beklentiler, ancak siyasal açıdan “dengeli” bir parlamentarizm sayesinde optimal biçimde karşılanabilmiştir.

İtalyan Birliği, küçük İtalyan devletçiklerini bir araya getiren ulusçu bir bütünleşme olarak görülebilir. Aynısı, Alman Gümrük Birliği için de söylenebilir. Ancak bu bir model olarak düşünülürse, ileriki aşamada bu modelin uluslararası

düzeyde gündeme gelmesi mümkündür. Nitekim, 1950'li yılların başında Avrupa Topluluğu (AT) doğarken öyle de olmuştur.

1859–1870 yılları arasında İtalyan Devletleri arasında oluşturulan entegrasyonda, Zollverein'de gözlenen başarıya ulaşılammıştır. Bu tarihler arasında Güney İtalya'da daha çok tarımsal faaliyetlerin ağırlıklı olması ve sanayi faaliyetlerinin, el sanatları gibi, oldukça sınırlı alanları içermesi ve Kuzey İtalya'da Güney'den daha zengin tarımsal faaliyet ve çok gelişmiş sanayi faaliyet alanlarının bulunmasından kaynaklanan farklı yapılar, söz konusu entegrasyonun başarıya ulaşmasına önemli bir engel teşkil etmiştir. Sonuçta oluşturulan entegrasyon, teoride öngörülenin tam aksine, Kuzey'in Güney aleyhine daha da gelişmesine yol açarak taraflar arasındaki farkın daha fazla artmasına neden olmuştur (DTM, 2007; 3).

1.1.2.2. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı Arasındaki Dönem

Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde Avrupa'da ulusal devlet kavramı oluşmaya başlamıştır. Geleneksel egemenlik kavramının yerini, ulusal egemenlik kavramı almaya başlamıştır. Dolayısıyla entegrasyon kavramı farklı bir nitelik kazanmıştır. Avrupa birliği üzerinde düşünenlerin önemli bir kısmı, federal birlik kavramından etkilenmişlerdir. Ancak sorun uygulamada bunun nasıl bütünleştirileceği noktasında düğümlenmiştir. Getirilen çözüm ise güçlerin dengelenmesi şeklinde olmuştur.

Federasyonu teklif edenlere göre Avrupa “büyük bir aile” olarak kabul edilmiştir. Bu ailenin her üyesi bağımsız bir fert olarak sorumludur. Fakat onların kişisel çıkarları harmonize edilerek, ortak çıkarlarla birbirine bağlanması düşünülmüştür. Bu bağlantıyı oluşturacak kurumların sağlanması öngörülmüştür (Bozkurt, 2001; 43).

Avrupa bütünleşmesini hazırlayan koşullar incelendiğinde, Avrupa'daki bütünleşme çabalarının; savaşların, çatışmaların ve ekonomik krizlerin sonrasında hız kazandığı görülmektedir.

Avrupa'da iki savaş arasındaki dönem; güçlenme yarışı, bunalımlar ve ekonomik kriz kavramları ile nitelendirilebilir. Bu dönemde; toprak düzenine ilişkin değişiklikler meydana gelmiş, Almanya'nın stratejik ve ekonomik kayıpları olmuştur.

Fransa, Almanya'nın olası bir saldırısına karşı önce Belçika, Polonya ve daha sonra da bazı orta ve doğu Avrupa ülkeleri ile anlaşmalar yapmıştır.

1919 sonrasında Avrupa devletleri çabucak bozulabilir bir yapı üzerinde bulunuyorlardı. Avrupa'da ekonomik büyüme durmuş, üretim endüstrisi ve tarım üretimi gerilemişti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da Almanya'ya karşı ittifak politikası yürütölmüş, Almanya da uzlaşıcı bir politika izlememiştir.

Bu dönemde, Avrupa birliği hareketinde en etkili kişilerden birisi Kont Kalergi olmuştur. Kont 1922'de Bonn'da yayınladığı bir bildiri de "Pan-Avrupa Birliği"nin kurulmasını teklif etmiştir. Ertesi yıl da "Pan-Avrupa" isimli bir kitap yayınlamıştır. Ayrıca, Avrupa birliği konusundaki fikirlerini yayınlamak için de bir dergi çıkarmıştır. Parlamenterlere hitap ederek Avrupa birliği lehine ulusal egemenlikten fedakarlıkta bulunmaya kendilerini alıştırılmalarını istemiştir. Kalergi'nin 1927 yılında yapılmasına öncülük ettiği ilk Pan-Avrupa kongresinde, Fransız Dışışleri Bakanı Briand, Pan-Avrupa birliğinin fahri başkanlığını kabul etmiştir. İki yıl sonra ise Briand, 26 Avrupa hükümetine federal Avrupa birliği konusunda bir memorandum sunmuştur. Kalergi'ye göre, kurulacak olan bu birlik, Dünya'da Sovyet, Britanya ve Amerika gibi güçler karşısında bir başka güç olarak çıkacaktır. Bu güç Avrupa'da Fransa ve Almanya'nın iş birliği ile gerçekleştirilebilecektir.

Daha sonra inisiyatif ele alan Briand, Milletler Cemiyeti Asamble'sine üye Avrupa devletleri arasında daha yakın işbirliğini öngören bir teklifte bulunmuştur. Ancak delegelerin çoğu, siyasal birlikten daha çok, ekonomik birlikten yana tavır koymuşlardır. 16 Eylül 1930'da Avrupa birliği inceleme komitesi kurulmuştur. Milletler Cemiyetine sunulan raporda ise, "Avrupa'daki temel sorunların özünde

birlik ve ayrılığın yattığı, uzlaşmanın yolunun federasyondan geçtiği” belirtilmiştir. Ancak konuşmalarında “federal” birlik kavramını kullanmakla birlikte, gerçekte ulusal devletlerin egemenlik haklarının ihlalini öngören bir federasyon ya da uluslarüstü bir birliği kastedmediğini de belirtmiştir. Bir diğer ifade ile, Briand “federasyon” kavramını kullanmakla birlikte, daha gerçekçi konfederal bir birliğin kurulmasını amaçlamıştır. Pan Avrupa örgütlenmesi, 1932’de Fransa Başbakanı Briand’ın ölmesiyle kapanmıştır.

Avrupa’da siyasal elitlerin dışında, ekonomik elitler de Avrupa birliği yolunda önemli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Bu amaçla, 1926 yılında bazı iktisatçılar ve iş adamları “Avrupa Gümrük ve İktisat Birliği” derneğini kurmuşlardır. Daha sonra “Avrupa’da Federasyon Kurulması Konusunda İşbirliği Derneği” adında bir başka dernek kurmuşlardır. Yine iş adamı Louis Louchcu iş adamlarını etkisi altına alarak, kömür, çelik ve tahıl konularında Avrupa tekellerinin kurulmasını teklif etmiştir. Bu daha sonra kurulacak olan “Avrupa Kömür Çelik Topluluğu”na kaynaklık etmiştir.

Ayrıca bu dönemde, posta, telgraf, gemicilik, ulaştırma ve sağlık alanlarında çok sayıda uluslararası fonksiyonel iş birliği yapılmıştır. Bunun Avrupa birliği için yeterli olmadığını, fikrin mimarları da belirtmişlerdir. Ancak, bu gelişmeler, Avrupa birliği açısından son derece önemli olmuştur. Gelişmelerin hemen akabinde 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın gündeme gelmesi birçok alanda, derinlemesine işbirliğini engellemiştir (Bozkurt, 2001; 49).

1930’lu yılların sonunda Avrupa tekrar gergin bir döneme girmiştir. Her ne kadar İngiltere; Almanya ile Fransa arasında uzlaştırıcı bir rol oynamaya çalışmışsa da; Hitler’in iktidara gelmesinden sonra kendisinin de olayların içine çekilmemesini arzulamıştır.

İki savaş arasında 1922’de Mussolini’nin; 1933’de de Hitler’in iktidar olması Avrupa’da birlik fikrinin askıya alınmasına neden olmuştur (Tatoğlu, 2006; 9).

1.1.2.2.1. Benelüks

20. yüzyılda Avrupa devletlerinin bütünleşmesini sağlamak amacıyla çaba gösteren ve Avrupalılık değerlerini vurgulayan çok sayıda düşünür ve uygulayıcı görülmüştür. Edward Herriot ve Jean Monnet bunlardandır.

Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından oluşturulan ekonomik birlik, Edward Herriot'un öncülüğünde atılan adımın bir neticesidir. Daha sonra Benelüks (Birliği) olarak da tanınan bu birleşme, Avrupa bütünleşmesinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır.

1921 yılında imzalanan bir Anlaşma ile Belçika ve Lüksemburg arasında bir gümrük birliği kurulmuştur. Söz konusu Anlaşma'nın en önemli özelliği; taraflar arasında bir parasal birlik oluşturulmasının kararlaştırılmış olmasıdır. Bu çerçevede, 1940 yılından itibaren taraf ülke paraları arasında sabit bir döviz kuru uygulaması başlatılmıştır. 1922 yılında Belçika ve Lüksemburg arasında oluşturulan ekonomik birliğe Hollanda'nın da katılmasıyla Benelüks kurulmuştur. Bu üç ülke arasında bir gümrük birliğinin oluşturulmasına yönelik olarak ilk anlaşmalar 1943 ve 1944 yıllarında imzalanmıştır. 1948 yılından itibaren Benelüks'ü oluşturan ülkeler arasında gümrük vergileri kaldırılmış ve üçüncü ülkelere yönelik olarak bir ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır.

Sınırlı sayıda Avrupa ülkesini kapsayan bu bölgesel entegrasyonların başarısı ve buradan elde edilen tecrübeler, bugün Avrupa kıtasının çok büyük bölümünü içeren AB oluşumuna giden yolda önemli kilometre taşlarıdır. Ancak, Batı Avrupa ülkeleri arasında bir ekonomik entegrasyon oluşmasına ilişkin temel başlangıç noktasının, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar olduğu kabul edilmektedir. Bu yıllar bir daha benzeri acılarla karşılaşmamak için, Avrupa'da bir birlik yaratılması gerektiği bilincinin ortaya çıktığı dönemdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan yıkılmış olarak çıkan Batı Avrupa ülkelerinin, bu savaşın verdiği tecrübelerle, yeni bir politik ve ekonomik model arayışı içine girdiği görülmektedir.

1.1.2.3. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem

19. yüzyıla gelindiğinde, bilim ve teknoloji insan hayatını radikal bir biçimde kolaylaştırırken; diğer taraftan sosyal yaşamda ırkçılık, içeride sömürü, dışarıda ise sömürgecilik ile sonuçlanmıştır. Sonuçta sadece Avrupalı değil, tüm dünya büyük acılar çekmiştir. Ancak iki dünya savaşı Avrupa'ya öylesine büyük acılar çektirmiştir ki, tıpkı daha önceki aşamalarda olduğu gibi, aşılması gereken bir aşamada bulunduğu tüm çıplaklığıyla anlaşılmıştır. Üstün ırk fikrinin ve salt akla güvenmenin insanlığı nerelere vardırabileceği Naziler'in gaz odaları, faşistlerin işkence hücrelerinde daha kolay anlaşılmıştır. Savaşta 50 milyondan fazla insan ölmüş, Avrupa adeta yerle bir olmuştur (Laçiner, Özcan, Bal, 2004; 13).

Avrupa Birliği'nin başlangıcı ile ilgili düşünceler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da somutlaşmaya başlamıştır. Büyük acılar, sıkıntılar yaşamış Avrupa ülkeleri benzeri sorunları yaşamamak ve ekonomik durumlarını iyileştirmek için ekonomik ve siyasi bir birliktelik oluşturmanın yollarını araştırmaya başlamışlardır (Bilici, 2005; 37).

İkinci Dünya Savaşı uluslararası güç dengelerinde önemli bir değişime neden olmuş ve yeni bir dünya düzeni oluşmuştur. Savaş siyasal dünyanın merkezi olarak Avrupa'nın sürekli güçten düşmesine, karşı konulmaz bir üstünlükte iki süper devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her açıdan güç kaybına uğramış olan Avrupa devletleri için yeni bir savaşın ülkelerinin sonu olacağı görüşü nedeniyle; savaşın önlenmesi birincil ihtiyaç konumunda görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle Avrupa Toplulukları'nın kuruluşu İkinci Dünya Savaşı ile bağlantılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Her açıdan yıkıma uğramış Avrupa Devletleri için yeni bir savaş tamamen yok olmaları anlamına geldiğinden, olası bir savaşın önlenmesi ve güçlü bir Avrupa yaratılması fikri Avrupa Devletleri'ni yeni arayışlara yöneltmiştir. Savaş Avrupa Devletleri'ni ekonomik ve siyasi açıdan çok büyük ölçüde yıpratmış, hatta yıkıma uğratmıştır. Artık Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası devri sona ermiştir.

Avrupa, yıllardır süren ve kıtayı yıkıma götüren iç çekişmelerini bir kenara bırakmak ve dışarıya karşı birlik oluşturmak zorunda kalmıştır. Nitekim, savaşın 1945 yılında bitişinin ardından, giderek önemi artmakta olan uluslararası örgütlenmelerin oluşturulmasına büyük bir hız verilmiştir. Güçlü ve zayıf devletlerin bir arada bulunduğu oluşumlar; savaşların önlenmesi ve ülkelerin ekonomik ve siyasi açıdan güçlenmelerinde en büyük etken olmaya başlamıştır. Avrupa için ise bütünleşme fikri yıkıma uğrayan devletlerin yeniden yapılandırılması açısından çok büyük önem taşımıştır. Birlik oluşturmuş bir Avrupa, büyük ölçekli ve düşük maliyetli üretim sayesinde daha fazla ekonomik çıktı ve dünya pazarlarına karşı rekabetçi yapıda bir Avrupa ortak pazarının oluşumunu sağlayacaktır (Aşçılı, 2005; 16).

1940 yılında İngiliz Toynbee, Fransa ile İngiltere'nin egemenliklerini birleştirmelerini, savunma ve ekonomilerini ortak yürütmelerini ve Avrupa vatandaşlığını tesis etmelerini teklif etmiştir.

Avrupa'nın birliği ve geleceği konusunda çokça düşünen ve çözüm önerileri getiren bir "Avrupalı" da Jean Monnet'tir. 1940 yılında Fransa, Alman işgaline uğradığında, Monnet, Fransa ve İngiltere arasında siyasal birliğin kurulması yolunda öneride bulunmuş, ancak bu öneri Fransa'nın o zamanki devlet başkanı Charles de Gaulle tarafından kabul edilmemiştir. Avrupa siyasal tarihinin her zaman temel konularından biri olma özelliğine sahip olan Avrupa siyasal birliği fikri, İkinci Dünya Savaşı esnasında da canlı tutulmuştur. 1943'te Jean Monnet (Fransa ulusal kurtuluş komitesi üyesi olarak) Avrupa'da sürekli barışın sağlanması için, savaştan sonra Avrupa devletlerinin ulusal egemenliğe dayanan bir prestij politikası ve ekonomik çıkar peşinde gitmekten vazgeçmeleri gerektiğini belirtmiştir. 1944'de ise Avrupa Direnişi, ulusal hükümetler üstünde bir Avrupa hükümeti ve Avrupa adalet divanı ile Avrupa askeri gücü kurulması gerektiğini belirtmiştir (Canbolat, 1998; 75).

İtalyan Federalist Altiero Spinelli; 1941 yılında Ventonete Manifestosu adıyla bir Federal Avrupa taslağı yayınlamıştır. Ardından, İtalyan Federalistlerin Cenevre'de yaptıkları toplantılar ve sürdürdükleri diğer faaliyetler; 1944 yılında Avrupa Direniş Hareketleri Taslak Deklarasyonunu ortaya çıkarmıştır. Bu

deklarasyon, bir supranational (uluslarüstü) hükümeti, tek bir federal ordusu ve bir süper federal mahkemesi olan bir Federal Avrupa Birliği'nin kurulmasını önermekteydi.

1946 yılında Uluslararası Avrupa Sorunları Çalışma Komitesi kurulmuştur. Komiteyi, Belçika, İngiltere, Danimarka, Fransa, Hollanda ve Norveç'ten gelen parlamenterler oluşturmuş ve Komite bir rapor yayınlayarak ekonomik iyileşmeyi hızlandıracak ve Sovyet Komünizmine karşı kalkan olacak şekilde iki amaca hizmet eden "Gevşek Bir Konfederal Avrupa Birliği'nin" kurulmasını önermiştir.

Aynı yıl İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Zürih'te yaptığı meşhur konuşmasında; "Bir Çeşit Avrupa Birleşik Devleti" önerisinde bulunmuştur. Bu tarihten itibaren Avrupa entegrasyonu sürecinde bu öneri sürekli olarak temel bir referans olarak gösterilmiştir.

Devam eden süreçte Avrupacılık hareketleri artarak devam etmiş ve Birleşik Avrupa için federalist ve fonksiyonist birçok örgüt ortaya çıkmıştır. Bu örgütler;

- Avrupa Federalistler Birliği,
- Churchill Birleşik Avrupa Hareketi,
- Birleşik Avrupa için Fransız Konseyi,
- Sosyalist Avrupa Birleşik Devletleri,
- Avrupa Ekonomik İşbirliği Ligi,
- Hristiyan Demokrat Hareketi'dir.

Daha sonra bu örgütler 1947'de birleşerek "Avrupa Birliği Hareketi Uluslararası Komitesi"ni kurmuşlardır.

Bu oluşumlar ortak olarak, 7–11 Mayıs 1948 yılında Hollanda'nın Lahey Şehri'nde Avrupa Kongresi'ni toplamışlardır ve bu kongreye 800 delege katılmıştır.

Kongreye katılanlar;

— Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik bütünleşmelerine yönelik hazırlıkları yapmakla görevli bir “Avrupa Danışma Meclisi” ve “Avrupa Özel Konseyi”nin oluşturulmasını,

— İnsan hakları şartının kabul edilmesini ve bunun için bir Adalet Divanı kurulmasını önermişlerdir.

Sonuç bildirgesindeki önerileri uygulamak üzere, Ekim 1948 tarihinde bu Avrupa Kongresi doğrultusunda 4 devlet başkanının başkanlığında bir yürütme komitesi oluşturulmuştur.

Komite çalışmalarında; Fransız, İtalyan ve Belçika Başkanları bir ulus-üstü Avrupa organizasyonu isterken, İngilizler bir hükümetler arası oluşumu istemiştir.

Sonuçta, İngilizlerin önerisine yakın olan bir Avrupa Konseyi Mart 1949’da kurulmuştur. Avrupa Konseyi, federal bir yapı olmayıp, hükümetlerin gönüllü işbirliğine dayanan bir oluşumdur.

Avrupa Konseyi, Avrupalı devletlerin istedikleri sonucu vermemiş, istenildiği gibi bir birlik için gerekli şartların sağlanabilmesinde yetersiz kalmıştır (Tatoğlu, 2006; 12).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler örgütü; tıpkı Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan “Milletler Cemiyeti” gibi, “evrensel tasarılar ve ütöpik düşünceler” üzerine oturtulmuştu. Farklılık, yeni bir uluslararası iktisadi sistem oluşturmasındaydı. Bu sistem içinde Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) yoluyla ekonomik işbirliği amaçlanıyordu. Oysa Avrupa’ya özgü sorunlar, özellikle Avrupa ülkeleri arasında daha sıkı bir ekonomik işbirliğini gerektiriyordu.

Savaş sonrasının koşulları içinde ekonomik sorunlarına çözüm arayan Avrupa; aynı zamanda Sovyet tehlikesini de sürekli hissediyordu. Bu durum,

Amerika Birleşik Devletleri'nin; Marshall Planı aracılığıyla, Avrupa'nın bütünleşmesine yardımcı olmasını sağlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı George Marshall, 1947 yılında Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada; Avrupa'nın ekonomik sorunlarının çözümünde yardımcı olacaklarını, ancak bunun için Avrupa'nın ekonomik kaynaklarını ortaklaşa kullanarak kendi aralarında işbirliğine hazır olmaları gerektiğini vurguluyordu. Louis Janz'ın da belirttiği gibi Amerikan yardımı, Avrupa Birliği yolunda bir adım atılmasına bağlanmıştı.

George Marshall'ın bu çağrısı üzerine 1947 Paris Konferansında bir araya gelen Avrupa ülkeleri, çeşitli önerileri tartıştıktan sonra, 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütünü (OEEC) kurmuşlardır. 18 ülkenin katılımıyla kurulan bu örgüt ulusal devletler arasında işbirliği esasına dayanıyordu ve daha çok İngiltere tarafından temsil edilen geleneksel görüşe uygundu. İngiltere, uluslararası örgütün her türlüüne karşıydı. Avrupa Ekonomik İşbirliği örgütü, bu farklı pozisyonun ortaya çıkması ve AB'nin ileriye dönük, gelişimi bakımından tarihsel bir öneme sahiptir.

1.2. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

Avrupa yüzyıllarca, sık sık yaşanan kanlı savaflara sahne olmuştur. 1870–1945 yılları arasında Fransa ve Almanya üç kez savaşmış ve birçok insan yaşamını yitirmiştir. Bazı Avrupa ülkelerinin liderleri, barışın sürdürülebilmesinin tek yolunun, ülkelerinin ekonomik ve siyasi yönlerden birleşmesi olduğuna inanmıştır (<http://www.abofisi.metu.edu.tr>).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve savaşın başlaması ile savaşın yıkıcı etkileri altındaki Batı Avrupa'nın güvenlik kaygıları, onu 4 Nisan 1949 tarihinde ABD ile imzaladığı Atlantik Paktı ile ortak savunmasının temelini atmaya götürmüştür (Kılıç, 2006; 10).

AB'nin kurucuları, Avrupa'daki düzenin tekrar kuruluşunun ve Avrupalı ülkeler arasında bir daha savaş yaşanmamasının çaresini, Avrupalı ülkelerin egemenliklerinin bir kısmından vazgeçerek bir çatı altında bir araya gelmelerinde

görmüşlerdir. Ancak, savaşın henüz bitmiş olması ve insanların bunun için hazır olmaması bu düşüncenin hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır. Bu zorluk Avrupalıları, amaçları belirli alanlara yönelterek psikolojik açıdan istenen etkiyi sağlayacak ve giderek daha fazla sorumluluk alacak ortak bir karar alma mekanizması kurmaya yöneltmiştir.

Yaşanan politik açmazın temelinde yatan ekonomik sorun, birçok Avrupa ülkesinin yüksek çelik kapasitesinin, bir aşırı üretim krizine yol açması ihtimali olmuştur. Talep ve fiyatların düştüğü, üreticilerin rekabeti önlemek amacıyla iki dünya savaşı arasında yaptıkları gibi kartel oluşturacaklarına dair işaretlerin alındığı bir ortamda ve yeniden yapılandırma sürecinin ortasında Avrupa ekonomilerinin ana sanayilerini spekülasyon veya kasıtlı bir kıtlığa bırakmaları bir tehlike olarak görülmüştür (DTM, 2007; 7).

Avrupa’da barış ve birliğin sağlanması için öncelikle Fransa ve Almanya arasındaki karşılıklı rekabet ve güvensizliğin kesin olarak ortadan kaldırılması gerekiyordu. Öyle bir çözüm olmalıydı ki, her iki ülke de kendi ulusal çıkarları lehine olduğuna inanarak, egemenlik haklarını ortak bir yüksek otoriteye devredebilmeliydi. 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)’nin kuruluşunu hazırlayan ve “Schuman Planı” olarak bilinen düşünce, bu amaca yönelikti ve bunun asıl inisiyatörü de Jean Monnet’ti. Monnet’e göre, Schuman Planı’nın gerçekleşme şansı, birleşmiş bir Avrupa’da ulusal devletlerin münferit rollerinin devre dışı bırakılmasına bağlıydı. Bu Avrupa’nın entegrasyonu yolunda atılmış önemli bir adımdı (Canbolat, 1998; 77).

Avrupa Birliği yolundaki en etkili tekliflerden birisi ünlü Fransız devlet adamı Jean Monnet’in AKÇT teklifidir. Neofonksiyonalist teorinin de esin kaynağı olan bu teklif, özde fonksiyonel işbirliğini esas almakla birlikte, kurduğu uluslarüstü “yüksek otorite” ile de federalizme benzemektedir. Bu topluluğun teorik temelini, fonksiyonlizmin kurucusu olan Mitranıy “federal-fonksiyonalizm”; E.Haas ise “Neo-fonksiyonalizm” olarak kavramlaştırmaktadır.

Bugün AB olarak bilinen yapıyı oluşturan üç Topluluktan ilki olan AKÇT'nin kurulması yönündeki ilk girişim, 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schumann'dan geldi. Avrupa ülkelerine yapılan çağrıda, savaş sanayisinin ana maddeleri olan kömür ve çeliğin üretim ve kullanımının uluslararası bir organın sorumluluğunda yönetilmesi öngörülüyordu (Kılıç, 2006; 11).

AKÇT'nin kuruluşuna yol açan Schuman planı, Fransa ve Almanya'nın tarihsel rekabetine son vererek; iki ülkenin "savaşı düşünülemez değil, fakat materyal olarak imkânsız" hale getirilmesi amaçlanmıştır. Barışı kaçınılmaz hale getirecek olan Avrupa Federasyonu da nihai hedef olarak belirlenmiştir.

Nitekim Schuman 9 Mayıs 1950'de yaptığı bir konuşmada, bunu açıkça dile getirmiştir.

Avrupa'da işbirliğinin ötesine geçen en sıkı birlik olan AKÇT'nin amaçları şu şekilde belirlenmiştir:

- Daha rasyonel üretim ve dağılım sağlamak.
- Üye altı ülkenin, kömür ve çelik piyasalarını tek piyasa haline getirmek; yani kömür ve çeliği birleştirmek.
- Verimi arttırmak, maliyetleri düşürmek.
- Kömür ve çelik üretim-tüketimini uluslararası bir organın denetimine bırakmak.
- Ülkelerarası barışı sağlamak.
- Kömür ve çelik birliği gibi, Avrupa'da diğer birçok alanda yeni birliklerin kuruluşuna gitmek.

Schuman AKÇT ile, tarihte eşine rastlanmamış bir şekilde, "iş birliğini" değil, "birlikte yönetme"yi teklif etmiştir (Bozkurt, 2001; 61).

Schuman'a göre; "Dünya barışını tehdit eden tehlikeler kadar büyük yaratıcı çabalar olmaksızın barış teminat altına alınamaz. Avrupa elbette bir kerede, bir tek plana göre inşa edilemez. Ancak, Avrupa'da birlik oluşturulmasını sağlayacak somut başarılar üzerine inşa edilebilir".

Ruhr Bölgesi'ndeki zengin kömür ve demir madenlerinin Fransa ve Almanya'nın birlikte işleteceği bir yapıya dönüştürülmesi için iki devlet arasında kurulacak kömür-çelik ortaklığı, sonraları AB kurucu Devletleri olacak olan ülkeler tarafından ortaya atılmıştır. İki devlet arasında uzun yıllardır süren ezeli rekabetin ortadan kaldırılmasının yanı sıra, diğer Avrupa devletleri açısından da savaş sanayinin ana maddesi olan demir ve çeliğin üretiminin kontrol altında tutulabilmesi, ekonomik gelişmenin ve düzelmenin sağlanabilmesi açısından cazip ve zorunlu bir fikir olarak değerlendirilmiştir (Aşçılı, 2005; 21).

Fransa'nın çağrısına Federal Almanya, Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda karşılık vermişler ve bir yıl süren görüşmelerden sonra, 18 Nisan 1951'de AKÇT'yi kuran Antlaşma Paris'te imzalanmıştır. Bu, aynı zamanda, ilk Avrupa Topluluğunun da doğuşudur.

Gerçekte Kömür ve Çelik Birliği, o dönem sanayiinin iki temel hammaddesi için güçlenmek üzere, altı devlet arasında bir "kartel" antlaşmasıdır. Teklifi yapan SCHUMAN'ın ismine atfen, "Schuman Planı" olarak da tanınan bu Antlaşma'nın imzalanmasının ardından kömür ve çelik ürünlerinde gümrük birliği de yürürlüğe girmiştir (Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1993; 5).

AKÇT'nin kurulması iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan ilki, Avrupa Bütünleşmesi için ilk aşamanın tamamlanmış olması; ikincisi ise tarihsel açıdan Fransa-Almanya ilişkilerinde bir devrim yaşanmış olmasıdır.

AKÇT'ye İngiltere, İrlanda ve Danimarka 1 Ocak 1973, Yunanistan 1 Ocak 1981, Portekiz ve İspanya 1 Ocak 1986, Finlandiya, İsveç ve Avusturya ise 1 Ocak 1995 tarihinde katılmışlardır. 50 yıl süreli kurulan bu Birliğin hukuki varlığı 23 Temmuz 2002 tarihinde sona ermiştir.

Fransa Planlama Teşkilatı Başkanı Jean Monnet'nin Avrupa ülkeleri arasında yaratılacak entegrasyona ilişkin görüşlerinden etkilenen dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın, Ruhr bölgesindeki zengin kömür ve demir madenlerinin

Almanya ile birlikte ve bir “uluslarüstü” örgüt aracılığıyla işletileceğini, aynı ideale sahip diğer demokratik Avrupa ülkelerinin de bu örgüte katılabileceklerini açıkladığı tarih olan 9 Mayıs 1950 tarihi; AB'nin kuruluşuna giden süreçte en önemli tarih olarak kabul edilmekte ve bugün AB genelinde “Avrupa Günü” olarak kutlanmaktadır.

1.3. Roma Antlaşması

Roma Antlaşması 25 Mart 1957'de İtalya'nın Roma kentinde imzalanmış ve 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Antlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur.

1.3.1. Avrupa Ekonomik Topluluğu

1951'de AKÇT'nin kurulmasıyla Avrupa ülkeleri arasında ekonomik ve politik birlik sağlanarak kalıcı barışın sağlanması ve korunması amaçlanmıştır. 1950'lere doğu ve batı arasındaki soğuş savaş hakim olmuştur. 1956'da Macaristan'da komünist rejime karşı tepkiler sürerken, takip eden yılda Sovyet Birliği uzay yarışına önderlik etmiş ve ilk insanlı uydu olan Sputnik 1'i uzaya fırlatmıştır. İşte böyle bir zamanda yapılan Roma Antlaşması ile AET kurulmuştur (<http://europa.eu>).

Dünya pazarlarının birbirine yaklaşması ve bütünleşmesi, mal ve sermaye dolanımında sınırların kaldırılması, ülkeler arası alışverişte ortak normlara uyulması ve rekabetçi pazar ortamının güç kazanması sonucu ekonomiler arası birlikler oluşturulmuştur. Bu birliklerin en önemli amacı üye ülkeler arasında serbest ticaretin kurulması, böylece ekonomik büyümenin hızlandırılması ve dünya ekonomileri içinde güçlü ekonomik kutuplar yaratılmasıdır. Bu birlikler bölgesel olarak oluşmaktadır. Bu amaca yönelik ekonomik bölgesel birliklerin ilki AET'dir (Akman, 1995; 57).

Avrupa kendi değerlerini sorgulamış, eski Avrupa'yı adeta bir kez daha reddetmiş ve yeni bir Avrupa arayışına girmiştir. İşte AKÇT ve AET bu arayışın

doğal bir sonucudur. AET; sorunların silahla çözülmemesi, insan haklarının en üstün değerler olması ve Avrupa kaynaklarının adil bir şekilde paylaşılması için kurulmuştur. Resmi dökümanlar ne söylerse söylesin, AET, eski Avrupa'yı yaşatabilmek için değil, eski Avrupa'yı yıkıp, küllerinden çok daha iyisini çıkarabilmek için kurulmuştur (Laçiner, Özcan, Bal, 2004; 13).

AKÇT Antlaşması'nı imzalayan altı ülke arasında, kömür ve çelik sektörü ile sınırlı bir alanda başlatılan bütünleşme çabalarını çeşitli alanlara yaygınlaştırma girişimleri kapsamında, öncelikle, Avrupa genelinde siyasi alanda bir bütünleşme gerçekleştirme yoluna gidilmiştir. Ancak, 1952 yılında Avrupa Savunma Topluluğu (European Defence Community) ve 1953 yılında Avrupa Siyasal Topluluğu (European Political Community) olarak somutlaşan dış politika ve savunma politikası alanlarındaki bütünleşme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde, iktisadi entegrasyon gerçekleştirilmeden siyasi entegrasyona ulaşamayacağı şeklindeki görüş ortaya çıkmış ve bu doğrultuda iktisadi entegrasyon çabaları yoğunluk kazanmıştır (DTM, 2007; 9).

AKÇT'nin önemli bir sorun yaşamadan çalışması AB taraftarlarını cesaretlendirmiş ve bu yönde çalışmalarına devam etmelerine yol açmıştır. AET'nin nihai hedefi, Avrupa'nın siyasi bütünlüğüne ulaşmasıdır. Bu hedefe ulaşabilmek için öngörülen ekonomik dengeyi sağlamak üzere, ilk araç olarak üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbestçe dolaştığı bir ortak pazar ve Gümrük Birliği kurulması öngörülmüştür.

Altı Batı Avrupa Devletinin yetkilileri arasında sürdürülmekte olan toplantılar, 25 Mart 1957'de İtalya'nın Roma kentinde uluslararası bir antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. AET'ye hukuken ve fiilen uluslararası bir kuruluş olma niteliğini kazandıran bu antlaşma, taraf olan devletlerin onayını bir yıl bekleddikten sonra, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. AET'yi kuran Roma Antlaşması; 248 madde, ekler ve protokollerden oluşmaktadır (Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1993; 5).

Roma Antlaşması'nın ikinci maddesinde AET'nin hedefi şu şekilde ifade edilmiştir:

“Topluluğun görevi, ortak pazarın kurulması ve üye ülkelerin ekonomik politikalarının giderek yaklaştırılması suretiyle, Topluluğun bütünü içinde ekonomik etkinliklerin uyumlu olarak gelişmesini, sürekli ve dengeli bir yayılmayı, artan bir istikrarı, yaşam düzeyinin hızla yükseltilmesini ve birleştirdiği devletler arasında daha sıkı ilişkileri gerçekleştirmektir.” (Aktan; 8).

1.3.2. Euratom

Paris Antlaşması'nı imzalayan altı ülke, kömür ve çelikte giriştikleri deneyi daha başka alanlara da yaymak için çabalarını sürdürmüşlerdir. Çalışmalar ekonomik bütünleşme üzerinde yoğunlaştırılmış ve Messina'da, 1–2 Haziran 1955'de düzenlenen konferansta iki yeni Avrupa Topluluğu'nun daha kurulması kararlaştırılmıştır. Uzun süren görüşmeler ve teknik çalışmalardan sonra 25 Mart 1957'de, bu kez Roma'da imzalanan Antlaşmalarla EURATOM ve AET kurulmuştur. EURATOM'un amacı, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanımını geliştirmektir.

Paris Antlaşmasının uygulanmasından elde edilen umut verici ilk sonuçlar, Avrupa entegrasyonunun kapsamını genişletme düşüncesinde olanları harekete geçirmiştir. Bu hareketin sonucu olarak, 25 Mart 1957'de Roma'da iki antlaşma daha imzalanmıştır. Bunlardan biri, Paris Antlaşması gibi, belirli bir sektöre yönelik olarak bir ortak pazar kurulmasını hedeflemekteydi: EURATOM (Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993; 1).

AKÇT, AET ve EURATOM birlikte değerlendirildiğinde; bu üç kuruluş içinde, hedef ve kapsamı diğerlerinden çok daha geniş olan AET'dir. AET'nin faaliyetleri nispeten ağırlıklı bir yere sahiptir.

EURATOM kurumları, 1967 yılında AKÇT ve AET ile birleştirilince, EURATOM görünür bir biçimde kendi kişiliğinden uzaklaşmıştır.

1.4. Brüksel (Füzyon) Antlaşması

Resmi adı “Avrupa Toplulukları için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon Kuran Antlaşma” olan Füzyon Antlaşması 8 Nisan 1965 tarihinde imzalanmış ve 1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Füzyon Antlaşması ile, AKÇT, AET ve EURATOM’un yürütme kurumları birleştirilmiş, üç topluluk için tek bir Konsey ve Komisyon öngörülmüştür (DTM, 2007; 41).

1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması ile:

- Üç ayrı ortaklık, hukuki varlıklarını korumalarına rağmen bazı konularda birleştirilmiş ve üç Topluluğu ifade etmek üzere “Avrupa Toplulukları” deyimini kullanılmaya başlanmıştır.

- Üç Topluluk bu tarihe kadar ayrı ayrı yürütme ve karar organlarına sahipken bunlar; tek Komisyon, tek Parlamento ve tek Konsey çatısı altında birleştirilmiştir.

- Aynı Antlaşma ile üç Topluluğun bütçelerinin de birleştirilmesi yoluna gidilmiştir (Bilici, 2005; 38).

Söz konusu üç topluluğun organları, 8 Nisan 1965 tarihinde imzalanıp 1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması ile birleştirilmiş ve böylece oluşturulan birlik için Avrupa Toplulukları, Avrupa Topluluğu (AT) veya kısaca “Topluluk” ifadeleri giderek yaygınlaşan bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Güran, 1999; 91).

Avrupa Ekonomik Topluluğu için AKÇT ve EURATOM kurumlarının birleştirildiği 1 Temmuz 1967 tarihinden önceki dönem için AET, bu tarihten 1 Kasım 1993’e kadar geçen süre için Avrupa Topluluğu (AT), Maastricht Antlaşması’nın yürürlüğe girdiği bu tarihten sonrası için ise, Avrupa Birliği (AB) ifadeleri kullanılmıştır (Uysal, 2001; 141).

1.5. Avrupa Tek Senedi

Adında “antlaşma” sözcüğü geçmeyen bir antlaşmadır. Avrupa Tek Senedi, Avrupa Topluluklarını kuran antlaşmalara değişiklik getiren hükümler ile dış politika alanında üye devletler arasında işbirliğini öngören hükümleri (Avrupa Siyasi İşbirliği/European Political Cooperation) tek bir belgede toplamış olması nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır (Özdemir, 2001; 2).

AB, kuruluşundan itibaren üye ülkeler arasında var olan koruma önlemlerinin kaldırılması doğrultusunda sürekli çaba sarf etmiştir. Bu konuda ilk önemli gelişme, 1 Temmuz 1968 tarihinde tamamlanmıştır. Bu tarihten itibaren üye ülkeler arasındaki gümrükler ve miktar kısıtlamaları kaldırılmış, üçüncü ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi uygulamasına geçilerek gümrük birliği gerçekleştirilmiştir. Gümrük birliği ile “Tek Pazar” a giden yolda çok önemli bir adım atılmış olmaktadır.

Gümrük birliği, üye ülkeler arası ticareti önemli ölçülerde arttırmıştır. Bu aşamadan sonra, uygulaması devam eden üye ülkeler arasındaki gümrük formalitelerinin de kaldırılarak; gerçek anlamda bir iç pazara ulaşılması hedefi hep gündemde kalmıştır.

1970 ve 1980’li yıllarda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler (1973 ve 1982 petrol şokları vb.) ile birlikte belirginleşen dünya ekonomik krizi, tüm dünyada olduğu gibi, Topluluğa üye ülkelerde de bazı ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Bu ortamda Topluluk üyeleri, sorunlara karşı koyabilmek amacıyla genelde korumacı tedbirleri artırma yoluna gitmişler ve sonuç olarak, ticaretin önündeki engellerin arttığı gözlenmiştir. 1982 yılından itibaren, Topluluğun 1957’den başlayarak gösterdiği gelişmelerin durduğu, hatta bu alanda gerilemelerin başladığı gözlenmiş ve Komisyon söz konusu gerilemenin önüne geçebilmek için Topluluk iç pazarının tamamlanmasına ilişkin bir program içeren Beyaz Kitabı yayımlamıştır.

1985 yılında, Topluluklara üye devletler, ilk dönemin tecrübeleri ışığında, AT Komisyonunca hazırlanan “Beyaz Kitap” adlı rapora dayanarak, klasik ortak pazar tanımının ötesine giden bir aksiyonu başlatmak ihtiyacını duymuşlardır.

Yeni aksiyon, Topluluk içi serbest dolaşımın milli sınırların varlığı nedeniyle karşılaştığı her türlü tarife dışı engelin kaldırılmasına, böylece AT ortak pazarının aynı normlara tabi olan bir iç pazar biçiminde gerçekleştirilmesine yönelik bulunuyordu.

Ayrıca, entegrasyon hareketinin, gerçekten entegre bir Avrupa ekonomik alanına ulaşmasını sağlamak amacıyla, bu harekete ekonomik boyutu kadar ağırlıklı bir sosyal boyut kazandırmak gerekiyordu. Ancak bunun için sosyal dengenin sağlanması, istihdam ve çalışma şartları bakımından ortaya çıkan sorunların giderilmesi, Avrupa halklarının yaşamını etkileyen çevrenin ve tüketicinin korunması, eğitimin ve sağlığın daha iyi şartlara kavuşturulması, belirlenen ortak ilke ve tedbirlerin uygulanmasını güvence altına alacak bir yapıya gidilmeliydi (Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993; 2).

Milano Zirvesi’ne katılan ülkelerin büyük bir çoğunluğu, Beyaz Kitap kapsamında önerilen Direktiflerin geliştirilmesini ve onaylanmasını kolaylaştırmak için Roma Antlaşması’nın 236. maddesine dayanarak Antlaşmada birtakım değişiklikler önermek üzere bir konferans düzenlenmesi kararını almışlardır. Tek Avrupa Senedi, 17 Şubat 1986 tarihinde Lahey’de üye ülkelerce imzalanmış, ancak, Danimarka ve İrlanda’daki yürürlüğe giriş işlemlerinin uzaması nedeniyle Antlaşma, 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Tek Avrupa Senedi ile Kurucu Antlaşmalar’a değişiklik ve ilaveler getirilmiş; Topluluğun kurumsal çerçevesi güçlendirilmiş ve üye ülkeler arasında dış ticaret politikasının birlikte belirlenip yürütülmesi amaçlanmıştır. Antlaşma’nın Tek Avrupa Senedi olarak adlandırılmasının nedeni, tek metinle belirtilen amaçlara ulaşılmış olmasıdır.

Avrupa Tek Senedi ile Topluluk Antlaşmaları'nda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere örnek olarak;

- Malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla, halen mevcut olan sınırların kaldırılarak, tam anlamıyla Tek Pazar uygulamasına geçilmesi,

- Ekonomik ve parasal birliğin sağlanması,

- Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerinin genişletilmesi,

- Çevrenin korunmasına yönelik olan düzenlemeleri verilebilir.

Tek Avrupa Senedi ile birlikte, Tek Pazar'ın gerçekleştirilmesi için gerekli hukuki ve politik dayanak oluşturulmuş, Tek Pazar'ın tamamlanması hedefi güçlendirilmiş ve Beyaz Kitap'ta yer alan programın kapsamı genişletilmiştir (DTM, 2007; 43).

1.6. Maastricht Antlaşması

AT'nin doğuşunda tek pazar ya da iç pazar oluşturma fikri vardır. Her ne kadar bu dev kuruluşa vücut veren ana fikir, AB'nin kurulması ise de siyasi bütünleşmeden önce ekonomik bütünleşmenin gereğine inanılmıştır. 1 Kasım 1993 tarihinden itibaren de Maastricht Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle AB'ye geçiş kabul edilmiştir (Kesbiç, Şimşek, 2001; 47).

“Avrupa Birliği Antlaşması” (Maastricht Antlaşması) ile AB'nin hukuki temelleri atılmıştır. Söz konusu hukuki dönüşüm; 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması'nı Tek Avrupa Senedi'nden sonra bir kez daha değiştiren ve siyasi ve ekonomik nitelik taşıyan biri Siyasi Birlik ve diğeri Ekonomik Birliğe ilişkin olmak üzere iki sözleşmenin Topluluğa üye ülke Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından paraflanmasıyla sağlanmıştır. Antlaşma, gelecekteki Avrupa'nın inşası için gerekli zemini oluşturma, Birliği oluşturan toplumların kültür ve geçmişini göz ardı etmeden dayanışmayı güçlendirme, demokrasiyi, temel hak ve hürriyetleri pekiştirme gibi tarihi ve siyasi hedefler içermektedir.

“Topluluklar”, “Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası”, “Adalet ve İşçilerinde İşbirliği” olmak üzere üç sütun üzerine bina edilen Maastricht Antlaşması ile Sosyal Avrupa, Avrupa Vatandaşlığı, Birliğin Kurumları, Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası, Adalet ve İşçileri Alanında İşbirliği, İkame İlkesi, Ekonomik ve Parasal Birlik, Topluluğun diğer işbirliği alanları (çevre, sanayi politikası, enerji ve ulaştırma vb.) konularında kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır (DTM, 2007; 43).

10 Aralık 1991 tarihinde Maastricht’de (Hollanda) kabul edilip, 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Birlik Antlaşması’ndan sonra, Topluluk Avrupa Birliği (AB) adıyla anılmaya başlanmıştır (Güran, 1999; 91).

Maastricht Anlaşmasına göre, EMU’ya (Economic and Monetary Union – Ekonomik ve Parasal Birlik) girmek için sıkı ekonomik kriterler belirlenmiştir. Değişim (kambiyo) oranında istikrar istenmiş, borç seviyesinin, faiz ve enflasyon oranının ise yakınsama göstermesi tasarlanmıştır. Bu kriterlerin esnek yorumlanması sonucu, Belçika, İtalya ve Yunanistan, borçlar konusundaki kriteri sağlayamamalarına rağmen Ekonomik ve Parasal Birliğe kabul edilmişlerdir (Nugent, 2004; 192).

AT’de tek para birimi ve ortak bir merkez bankası sistemine dayalı bir “ekonomik ve parasal birlik” ile ortak dış politika ve savunma politikası perspektiflerine dayalı “siyasi birlik” kurulmasını öngören AB’yi kuran Antlaşma (Maastricht Antlaşması) 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanmış ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Maastricht Antlaşması ekonomik faaliyetlerin uyumlu ve dengeli gelişimini; enflasyonsuz, sürdürülebilir ve çevre korumasına önem veren bir büyümenin sağlanmasını; üye ülke ekonomilerinin uyum içinde birbirlerine yaklaşmasını ve Avrupa vatandaşları için daha güçlü bir Birlik yaratılmasını hedeflemiştir.

Antlaşma kapsamında,

— Tek paraya geçilmesini sağlayacak bir ekonomik ve parasal birliğin kurulması,

— AB vatandaşlarına yaşadıkları ülkenin belediyelerinde seçme ve seçilme hakkı veren bir Avrupa vatandaşlığının oluşturulması,

— Avrupa güvenliğini sağlayacak ve demokrasi ve insan hakları gibi ortak değerleri savunacak bir ortak dış ve güvenlik politikasının meydana getirilmesi,

— Birliğin iç güvenliğini sağlamak üzere hukuk ve içişlerinde işbirliğinin sağlanması, konuları ele alınmıştır. Ayrıca, eğitim, kültür, kamu sağlığı ve tüketicinin korunması, ulaştırma, vize politikası ve sanayi politikası gibi belirli politika alanları da Antlaşma kapsamına dahil edilmiştir. Bu alanlarda oluşturulacak ortak politikalar ve ilgili AB mevzuatı üye ülkeler üzerinde bağlayıcı olacaktır. Antlaşma'nın getirdiği çok önemli bir yenilik de “yetki ikamesi” ilkesidir. Buna göre, ancak herhangi bir sorunun boyut ve niteliği nedeniyle, AB düzeyinde müdahalenin üye devletlerinkinden daha etkin olacağı hallerde AB yetki kullanacaktır.

Bu gelişmeler neticesinde, Maastricht Antlaşması ile Avrupa Toplulukları (AKÇT, AET, EURATOM) AB bünyesine dahil edilmiştir. AB'yi kuran bu Antlaşma ile AB'nin “üç temel sütunu” oluşturulmuştur. Birinci sütun; Roma Antlaşması ile oluşturulan AET ve EURATOM ile Paris Antlaşması'yla kurulan AKÇT'den meydana gelmektedir. Ekonomik ve parasal birlik ve daha önce bahsedilen yetkiler de bu sütuna dahildir. İkinci sütun; Ortak Dışişleri Güvenlik Politikasını (ODGP) içermekte ve Avrupa çapında bir savunma politikasını başlatmayı hedeflemektedir. Üçüncü sütun ise; Adalet ve İçişlerini kapsamaktadır. Bu çerçevede, göç ve siyasi iltica alanlarında aralarındaki işbirliğini arttırmak isteyen üye ülkeler bir Avrupa Polis Ofisi (Europol) kurmuşlardır. Ancak ikinci ve üçüncü sütun, karar alma mekanizmaları ve hükümetler arası karakterleri nedeniyle birinci sütundan farklıdır. Bu alanlarda, üye ülkeler, AB Zirveleri ya da Bakanlar Konseyi kanalıyla girişimde bulunabilirler. Ancak bu çerçevede alınan kararlar siyasi nitelikte olup Adalet Divanı önünde bağlayıcılıkları yoktur (<http://www.ikv.org.tr>).

1.7. Avrupa Birliği'nin Genişlemesi S¼reci

1969 yılındaki ‐La Haye Zirvesi‐nde alınan önemli bir karar da, Topluluklara katılma talebinde bulunan İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç ile konuya ilişkin müzakerelerin başlatılmasının kabul edilmesidir (Toplulukların kuruluşundaki çalışmalara bir süre katıldıktan sonra bunları terk eden ve diğer bazı Batı Avrupa ülkeleriyle birlikte; bir anlamda Topluluklara rakip bir Avrupa Serbest Mübadele Birliği (EFTA) kuran İngiltere, daha önce, 1961 yılında da Topluluklara katılmak için başvurmuştu. Ancak, İngiltere'nin o tarihteki talebi sonuç vermemiş ve Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün vetosu üzerine müzakereler kesilmişti).

İki yıl süren müzakerelerden sonra İngiltere, İrlanda ve Danimarka tam üye olarak, Topluluğa, 22 Ocak 1972 tarihinde katılmış, Norveç'in katılma anlaşması ise adı geçen ülkede yapılan bir referandum ile reddedilmiştir. Katılma anlaşmaları ile yeni üyeler tam üyeliğin getirdiği tüm yüküml¼lükleri kabul etmişler, ancak bazı alanlarda – özellikle ticaretin serbestleştirilmesi ve mali katkılar – yeni üyelere beş yıllık bir uyum devresi tanınmıştır. Bu uyum devresi ise, 1977'de sona ermiştir. Diğer taraftan, 1981 yılında Yunanistan'ın da Topluluğa katılmasıyla üye sayısı 10'a çıkmıştır. 01.01.1986 tarihinde İspanya ve Portekiz'in de katılmasıyla Topluluğun üye sayısı 12'ye yükselmiştir. İspanya ve Portekiz'e, 7 yıllık bir uyum dönemi tanınmıştır (Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1993; 6,7).

Ekim 1990'da iki Almanya'nın birleşmesiyle başlayan süreç AB ile Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) arasında sıkı bir işbirliğinin başlamasıyla başka bir boyuta ulaşmıştır. MDAÜ'lerle 1991'den itibaren imzalanmaya başlayan Avrupa Antlaşmalarıyla iki taraf arasında malların serbest dolaşımını öngören ticari boyuttaki işbirliği daha sonra rekabet, devlet yardımları, fikri ve m¼lkiyet haklarının korunması gibi alanlarda mevzuat uyumunu içerecek şekilde ilerlemiştir.

Haziran 1993'te toplanan Kopenhag Zirvesi'yle MDAÜ'lerin AB üyeliğine aday olabilecekleri ilk kez ele alınarak, tam üye olmaları için yerine getirmeleri gereken bazı kriterler belirlenmiştir. MDAÜ'lerle başlayan bu sürece, üyelik

başvurularını çok daha önce yapmış olan, üç Akdeniz ülkesi Malta, GKRY ve Türkiye de dahil olmuştur. (http://www.abofisi.metu.edu.tr/ab_uzerine.htm).

Üye ülkelerin sayısının 12'ye yükselmesi sonrasında Topluluğa üyelik için başvuruda bulunan ülkelerin sayısında da artış gözlenmiştir. Türkiye'nin 14 Nisan 1987 tarihinde Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmasının ardından, 17 Temmuz 1989'da Avusturya da müracaatta bulunmuştur. 1990'da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Malta; 1991'de İsveç; 1992'de Finlandiya, İsviçre ve Norveç; 1994'de Macaristan ve Polonya; 1995'de Romanya, Slovakya, Letonya, Estonya, Litvanya ve Bulgaristan; 1996'da Çek Cumhuriyeti ve Slovenya bu doğrultuda karar almıştır. 1 Ocak 1995 tarihi itibarıyla, daha önce Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (European Free Trade Agreement – EFTA) üyesi olan, Avusturya, Finlandiya ve İsveç AB'ye tam üye olmuştur.

AB'nin en büyük genişleme dalgası; 1 Mayıs 2004 tarihinde, Malta ve GKRY ile sekiz Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesinin (Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya ve Slovenya) AB'ye katılımı olmuştur. Komünizmin çöküşünün ardından iktisadi ve siyasi anlamda boşluğa düşen söz konusu ülkeler; derinleşen bütünleşme ile siyasi anlamda ve dünya ticaretinde önemli payı bulunması nedeniyle, ekonomik anlamda çekim merkezi haline gelen AB'ye katılımı hedef seçmişler; bununla birlikte, AB'nin de komşu ülkelerinde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa çözüm bulma çabası ile söz konusu ülkelerin AB'ye katılımı gerçekleşmiştir. Romanya ve Bulgaristan ise katılım müzakerelerinde diğer ülkeler kadar başarılı bir performans sergileyememiş ve bunun sonucunda bu ülkelerin AB'ye katılımı iki buçuk yıl kadar bir gecikmeyle 1 Ocak 2007 tarihinde gerçekleşmiştir.

Halihazırda AB'ye aday ülkeler Türkiye, Hırvatistan ve Makedonya'dır. Hırvatistan'ın 21 Şubat 2003 tarihli tam üyelik başvurusu, Avrupa Komisyonu'nun 20 Nisan 2004 tarihli olumlu görüşü ile kabul edilmiş ve bu ülke ile müzakereler 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. Makedonya'nın ise 22 Mart 2004 tarihli tam üyelik başvurusu, Komisyon'un 9 Kasım 2005 tarihli olumlu görüşü çerçevesinde 15-16

Aralık 2005 tarihli Avrupa Konseyi toplantısında kabul edilmiş ancak, siyasi ve ekonomik kriterleri yerine getirmesinin ve üyeliği üstlenme kapasitesinin artmasının ardından bu ülke ile müzakerelere başlanacağı ifade edilmiştir.

Bununla birlikte AB; Batı Balkan ülkelerine yönelik olarak 2001 yılında başlattığı İstikrar ve Ortaklık Süreci kapsamında, Arnavutluk, Bosna ve Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Kosova ile de ileri düzeyde işbirliğine gitmekte ve söz konusu ülkelerden henüz bir tam üyelik başvurusu olmamakla birlikte, bu ülkeleri potansiyel AB üyesi olarak kabul etmektedir. Nitekim 2006 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen son AB Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesi'nde; AB'nin bundan sonraki genişleme perspektifinin Batı Balkanlara yönelik olduğu bir kez daha vurgulanmıştır (DTM, 2007; 12-13).

1.8. Türkiye - AB İlişkileri

AT-Türkiye ilişkileri 3 Temmuz 1959'da Ortaklık Başvurusu ile başlamıştır. Askeri rejim ilişkileri aksattıysa da 1963 Ankara Antlaşması Ortaklık Anlaşması olarak imzalanmıştır. Ankara Anlaşması, Türkiye-AET ilişkilerinin nasıl ve ne şekilde, hangi amaç için ve hangi takvimle yürütüleceğini belirlemektedir. 1973'de gerçekleştirilen Katma Protokol ile geçiş aşaması devreye sokulmuş ancak iyi işlememiş, hatta 1976'da Türkiye tarafından tek taraflı olarak askıya alınmıştır. 1979'da Türkiye ilişkileri düzeltmek istemişse de, 1980 askeri müdahalesi ile ilişkiler yine kesintiye uğramıştır.

14 Nisan 1987'de Türkiye'nin resmen tam üyelik başvurusunda bulunması ile ilişkilerde daha ileri bir aşamaya erişilmiştir. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol çerçevesinde Gümrük Birliği sürecinin işliyor olması, Türkiye-AET arasında tam üyelik başvurusu sonrasında ilişkilerin daha sağlam bir zeminde gelişmesini sağlamıştır. Türkiye AB ile Gümrük Birliği'ne 1 Ocak 1996 tarihinde fiilen geçmiştir.

1999 Helsinki Zirvesi'nde AB Türkiye'ye aday ülke statüsü tanımıştır. Bu statü ile birlikte gerek Türkiye'nin AB karşısındaki yükümlülükleri ve gerekse AB'nin Türkiye karşısındaki yükümlülükleri değişmiş ve artmıştır. AB genişleme stratejisi kontrollü ve istikrarlı bir büyümeyi hedeflemektedir. Bu anlamda; AB, 1992 Maastricht Anlaşması ve 1993 Kopenhag Zirvesi ile tam üyelik için gerekli şartları belirlemiştir. Maastricht sonrasında değişen AB vizyonu, anılan kriterler açısından da dönüşüm içermiştir. Ekonomik alanda "Konverjans Kriterleri" ve siyasal alanda "Kopenhag Kriterleri" adayların tam üyelik için sağlaması gereken koşulları tanımlamıştır (Emirhan, Gün, 2001; 43-44).

Türkiye ile AB arasında Ankara Anlaşması ile başlayan ortaklık ilişkisi 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ülke statüsünün resmen kabul edilmesinin ardından hız kazanmış ve 3 Ekim 2005 tarihinde AB ile üyelik müzakereleri resmen başlamıştır. Müzakere süreci 2006 yılı Aralık ayında sekiz başlıkta dondurulmuş olmakla birlikte, geri kalan başlıklarda halen devam etmektedir.

1.9. Amsterdam Antlaşması

Haziran 1997'de yapılan Amsterdam Zirvesi'nde imzalanan ve 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile Avrupa sosyal politikası açısından önemli değişiklikler yapılmıştır. Aynı zamanda bu antlaşma, AB'nin yeni genişleme stratejisi yönünde kararların alındığı antlaşma olarak da bilinmektedir (Taşpınar, 2006; 61).

Amsterdam Antlaşması ile; Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) ve Avrupa Topluluğu Antlaşması (ATA) değiştirilmeden, yeniden numaralandırılmış, antlaşmalara, istihdam, vize, iltica, göç ve serbest dolaşım, adli işbirliği konularında hükümler ilave edilmiş, güçlendirilmiş hedefler tespit edilmiş ve ulusal hukukların uyumlaştırılmasına ivme kazandıracak hükümler öngörülmüştür. Amsterdam Antlaşması'nın bir diğer özelliği de, Kopenhag Zirvesinde kabul edilen Kopenhag Kriterlerini AB'ye üyelik şartları olarak kanunlaştırması ve bu şartları mevcut üyelere de uygulamasıdır (Korkmaz, 2005; 19).

Amsterdam Antlaşması ile birlikte özellikle istihdam olmak üzere sosyal boyut ve vatandaşlık temel kavramlar olarak düşünülmüş ve Antlaşma bu kavramlar çevresinde örülmüştür. Antlaşmanın bu konularda yoğunlaşmasının sebebi 1997 yılında AB'deki işsiz sayısının 17 milyonu bulmasıdır (Güven, 2007; 46).

Amsterdam Antlaşması'nın dört ana hedefi bulunmaktadır:

- İstihdamı ve yurttaşların haklarını Birliğin merkezine yerleştirmek,
- Hareket özgürlüğü önündeki son engelleri de kaldırmak ve güvenliği güçlendirmek,
- Avrupa'ya dünya işlerinde daha güçlü bir ses vermek,
- Yeni üye devletlerin katılmasıyla, Birliğin genişlemesi amacına dönük olarak, Birliğin kurumsal yapısını daha etkin kılmak (Aktan; 10).

Amsterdam Antlaşması ile AB'nin kurucu antlaşmalarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Sosyal Şart hükümleri antlaşmaya eklenmiş; ayrıca Maastricht Antlaşması'nın giriş bölümüne ekonomik ve sosyal gelişmeyi teşvik edici bir bölüm eklenmiştir. Antlaşmaya, istihdam konulu başlık eklenmiş ve sosyal içerikli kararları alma sürecinde nitelikli çoğunluğun yeterli olacağı konular genişletilmiştir. Bu antlaşmanın sosyal hükümlere getirdiği değişiklik ile sosyal dışlanma ve ayrımcılık gibi konular sosyal politikaların içinde yer almıştır (Koray, 2005; 252).

Amsterdam Antlaşması ile birlik düzeyinde sosyal alanda meydana gelen ikili yapı İngiltere'nin Sosyal Politika Protokolü'nü imzalamasıyla sona ermiştir. İngiltere'nin sosyal alandaki muhalefeti 1997 yılında yapılan seçimlerde İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi ile sona ermiş ve sosyal politika alanında kabul edilen tüm düzenlemeler birlik düzeyinde uygulamaya konulmuştur.

Sosyal politika açısından bir dönüm noktası olan bu antlaşmada; ilk defa istihdamla ilgili bir bölüm konulmuş ve istihdam AB için ortak sorun olarak belirlenmiştir. Antlaşmaya göre istihdamın artırılması, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sosyal koruma, insan kaynaklarının geliştirilmesi, sosyal

dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele ile sosyal diyalogun geliştirilmesi temel hedefler olarak öngörülmüştür.

Konsey'in sosyal politika alanında direktif çıkarma yetkisinin kapsamı genişletilmiş ve nitelikli çoğunluğun yeterli olacağı konular arttırılmıştır. Ayrıca, topluluk düzeyinde işbirliği yapılacak alanlar yeniden düzenlenmiştir. Sosyal diyalogun güçlendirilmesi amacıyla Komisyon sosyal alanda öneriler sunulmadan önce sosyal taraflara danışmakla yükümlü tutulmuştur. Aynı zamanda birlik düzeyinde sözleşme yapılabilmesi hükme bağlanmıştır.

Amsterdam Antlaşması ile istihdamın arttırılması için, üye ülkelerin emek piyasaları arasında uyumu sağlamak amacıyla "İstihdam Komitesi" kurulmuştur. 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması, üye ülkelerde esnek iş piyasalarının geliştirilmesi, istihdam imkanlarının geliştirilmesi için eğitimin ve niteliğinin artırılması görevini yüklenen yeni bir bölüm içermektedir. Bu Antlaşma ile Komisyonun çalışma alanı "ayrımcılığın önüne geçilmesini" de içerecek şekilde genişletilmiştir. Söz konusu Antlaşmada AB içinde istihdam olanaklarının artırılması, yeni işlerin oluşturulması ve işsizlikle mücadele konuları, bir kez daha ortak çalışma yapılacak alanlar olarak vurgulanmıştır (Taşpınar, 2006; 61,62).

1.10. Gündem 2000

Amsterdam Antlaşması'nın 16 Temmuz 1997 tarihinde yürürlüğe girmesinin ardından AB Komisyonu Gündem 2000 adlı 1300 sayfalık bir strateji metni yayınlamıştır. Bu sayede Amsterdam Antlaşması ile getirilen tüm yenilikler ve kurucu antlaşmalarda belirlenen hedeflere ulaşmak için somut uygulamalar ortaya konmuştur. Strateji metni üç temel konuya bağlı kalınarak hazırlanmıştır: (Karluk, 2002; 90).

1. AB Genişlemesi ve Aday Ülkelerin Durumu: Aday ülkeler hakkında görüşler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Katılım ortaklıkları veya üyelik ortaklıkları adı altında tam üyeliğe hazırlık stratejileri belirlenmiştir. Tarımsal ve

kırsal politikalar alanında ürün bazında uygulamalar, yapısal politikalar alanından iç pazar alanında satıcı ve tüketici hakları, bilgi toplumu alanında elektronik ticaret ve ortak veri tabanı, vergi politikası alanında KDV oranlarının seviyesine ilişkin uygulamalar, işletme politikası alanında ödemeler dengesi, sosyal politika alanında çalışma süreleri, ulaştırma politikası kapsamında demiryolu sektörünün gelişimi ve dinlenme zamanları, çevre politikası kapsamında milli emisyon tavanları ve hava kalitesi, eğitim, öğretim ve gençlik politikası kapsamında programların uygulanması, kültür politikası alanında tek kültür programı gelişimi, kurumsal alanlarda Komisyon yetkilerinin kurallarının konulması.

2. Ortak Tarım Politikası Reformu: Tüketici gıda kalitesinin oluşumu, rekabetin sağlanması, tarım sektöründe çalışanların hakları, üretim yöntemlerinin çevre dostu olması, sanayileşme sonrası işini kaybedenlere alternatif iş olanaklarının sağlanması konularını içermektedir. Alınan bu kararlar sayesinde tarımsal arazi gücünün %50 artması ve tarımsal iş gücünün ikiye katlanması hedeflenmiştir.

3. Yapısal Fonlar ve Dağılım: Komisyon'un yapısal fonlar üzerinde yetkilerinin artırılması ve yapısal fonların aday ve üye ülkelerin sektörel ve bölgesel durumlarının göz önünde bulundurularak belirlenmesi planlanmıştır (Aşçılı, 2005; 57,58).

24–25 Mart 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen Berlin Zirvesi'nde Gündem 2000 üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Gündem 2000 Paketi ile Birlik içerisinde şu konularda gelişme sağlanması hedef alınmıştır:

— İşgücü piyasasının iyileştirilmesi: İşgücü piyasasının işleyişinde iyileştirme yapılmalı, böylelikle işsizlik azaltılmalıdır. İşgücünden alınan vergilerin hafifletilmesi yoluna gidilmelidir. Fırsat eşitliği sağlanmasına önem verilmeli, daha kapsayıcı bir Avrupa için üyeler desteklenmelidir. Çalışma şartlarının iyileştirilmesi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, sanayi rekabeti gibi konulardaki girişimler desteklenmelidir.

— Parasal birliğin gerçekleştirilmesi: Ortak para birimine geçilmesi ile Avrupa Para Birimi (ECU), uluslararası alanda da önemli rol oynar hale gelecektir. Dünya ekonomisinin gelişmesine olumlu katkıda bulunacak, uluslararası para sisteminin istikrarını güçlendirecektir.

— Birlik politikalarının güçlendirilmesi ve uyumlaştırılması: Tek pazarın kurulması, Topluluğun en büyük başarılarından biri olmuştur. Ancak, tek pazar potansiyeli hala ticarete getirilen birçok engeller yüzünden sınırlıdır. Vergilendirme de özel önem hak eden konulardan biridir. Komisyon, pazarın düzenli işleyebilmesi için zaruri olan rekabet kurallarının uygulanması konusundaki sıkı takibine devam edecektir.

— Ekonomide rekabetin geliştirilmesi: Firmaların, özellikle küçük ve orta ölçekli işyerlerinin rekabetçiliğini yüksek düzeylere çıkarmak için gerekli adımlar atılacaktır.

— Eğitim, bilim ve teknolojinin desteklenmesi. Ekonomik kalkınmanın arkasındaki güçlerden biri de eğitim, öğretim, bilgi ve beceri kazanımı gibi konulara yapılan yatırımlardır. Avrupa Komisyonu, bilgi ve beceriyi destekleyen politikalar geliştirecektir. Amaç, Birliği bilgi toplumu için en uygun konuma getirmektir. Araştırma ve keşif, birlik içinde rekabetçiliği arttıran en önemli etkenlerden biridir.

— Birliğe dahil olan ve aday ülkelerde ekonomide uyumlaşmanın sağlanması: Hızla değişen dünyamızda, uyum gösterme yeteneği de büyük önem kazanmıştır. Gündem 2000 ile Komisyon, başarılı bir geleceğe giden yolun ana hatlarını çizmiştir. Temel reformlar, Topluluğun özellikle şimdi eskisinden daha çok önem kazanan iki önemli faaliyet alanında yapılmalıdır. Birleşme politikası ve Ortak Tarım Politikası.

— AB'nin genişleme sürecinin başarıyla yürütülmesi: Genişleme hedefi, birlik içinde Ekonomik ve sosyal birleşmeyi ilerletme konusunu daha da önemli hale

getirmiştir. Birlik içinde bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltmak, siyasi önceliklerden birini teşkil etmektedir.

— Birlik vatandaşlarına daha kaliteli hizmet sunmak: Avrupa halkının yaşam kalitesini iyileştirme hedefi, Komisyonun önceliklerinden biri olmaya devam etmektedir. Bu amaçla Komisyon şu alanlarda önlemler almayı planlamaktadır: Halk sağlığı konusunda iyileştirmeler yapılmalı, yüksek koruma standartları sağlanmalıdır. Tüketici sağlığı standartları daha iyi hale getirilmelidir. Etiketleme, satış öncesi denetim, sağlık riskleri açısından tüketiciyi koruyucu önlemler alınmalıdır (Aktan; 11,12).

1.11. Nice Antlaşması

26 Şubat 2001’de, Avrupa Toplulukları ve AB antlaşmalarını revize eden Nice Antlaşması imzalanmış, ancak Nice Antlaşması 2002 sonuna kadar onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiş ve 1 Şubat 2003’e kadar beklenmesi gerekmiştir.

Nice Antlaşması ile kabul edilen bazı yeni düzenlemeler şunlardır:

— Yeni üye olacak 12 ülke dikkate alınarak, AB kurumlarının (Konsey, Parlamento, Komisyon, ...) kompozisyonunda ve işleyişinde değişiklik yapılmıştır. Kurumlar, 27 üyeli AB’ye göre yeniden şekillendirilmiştir.

— Halen oybirliği ilkesinin uygulandığı konuların 29’unda nitelikli çoğunluk esasına geçilmesi kararlaştırılmıştır.

—Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi” ismi “Avrupa Birliği Resmi Gazetesi” şeklinde değiştirilmiştir.

— Brüksel AB Başkenti olma özelliğini daha da güçlendirmiştir. 2002 yılından itibaren, her dönem yapılan iki Avrupa Zirvesi’nden birinin Belçika’da

düzenlenmesi, 12 aday ülkenin katılmasından sonra ise tüm zirve toplantılarının Belçika’da yapılması kararlaştırılmıştır (Bilici, 2005; 44).

— Konsey, Komisyon ve Parlamentonun gelecek on yıla ilişkin yapısı önemli ölçüde belirlenmiştir.

Amsterdam Antlaşması ile getirilen, temel hakların ihlali durumunda üye devletlere yaptırım uygulanması mekanizmasına Nice Antlaşması ile bir de uyarı mekanizması eklenmiştir. Bu uyarı mekanizması işlemeden yaptırım uygulanamayacaktır. Uyarı mekanizmasıyla ilgili düzenleme 7. maddede şu şekilde ifade edilmiştir: “Konsey, Komisyon’un, Avrupa Parlamentosu’nun ya da üye devletlerden üçte birinin gerekçeli önerisiyle bir inceleme gerçekleştirir ve beşte dört çoğunlukla üye devletlerden birinde ciddi bir ihlal riski olduğu sonucuna varabilir. Bunun üzerine bu devlete o aksaklığı ve riski gidermesi için gerekli çağrılarda bulunur.

Nice Antlaşması’nın hazırlanması sırasında yapılan tüm çalışmalarla ilgili belgeler şeffaflık ilkesi çerçevesinde yayınlanmıştır ve karar alım sürecine halkın da katılımını sağlamak amacıyla bir internet sitesi kurulmuştur (Güven, 2007; 48,49).

1.12. AB Anayasası

2001 yılı Aralık ayında yapılan AB Laeken Zirvesi’nde, geleceğe yönelik olarak üç önemli hedef belirlenmiştir:

— Mevcut antlaşmaların sadeleştirilmesi (Bu tarihte AB’nin dört ayrı antlaşma ile işlevini yerine getirdiği görülmektedir. Amaçlar, yetkiler ve Birliğin politik araçları bu 4 antlaşmanın içine dağılan hükümlerde yer almıştır. Bunların en rahat bir şekilde anlaşılabilmesi için bir sadeleştirme zorunlu görünmektedir. Sadeleştirme yapılırken içeriğin değişmemesi amaçlanmaktadır),

— Birliğin insan hakları anayasasının oluşturulması,

— AB içinde yer alan bölgelerin AB yetki paylaşımında daha fazla söz sahibi olması.

Zirvede, bu hedeflerin nasıl gerçekleştirileceğini araştırmak üzere bir Avrupa Konvansiyonu (Avrupa Kurultayı) oluşturulmuştur. Kurultay araştırmanın arkasından Avrupa Anayasası Taslağını hazırlayacaktır. Başkanlığına Fransız Giscard d'ESTAİNG'in getirildiği ve 28 şubat 2002 tarihinde çalışmaya başlayan Avrupa Konvansiyonuna Türkiye'de dahil edilmiştir. Bu Konvansiyon alışmalarını 10 Temmuz 2003 tarihinde tamamlamış ve önerilerini (ye ülkeler hükümet temsilcilerinden kurulu) Hükümetler Arası Konferansa sunmuştur. Hükümetler Arası Konferans, Anayasa taslağına son şeklini Haziran 2004'te vermiştir (Bilici, 2005; 45).

AB Anayasası 29 Ekim 2004'te, 1957'de AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın imzalandığı salonda düzenlenen bir törenle AB yesi ülkeler ile aday ülkelerin liderleri tarafından imzalanmıştır.

Anayasa, AB yesi ülkelerin siyasi bir birlik kurma yolunda attıkları en önemli adımı temsil etmektedir. Anayasa, AB'nin temelini oluşturan kurucu antlaşmaları ve bugüne kadar onları değiştiren ek tüm antlaşmaları tek ve yeni bir metinde bütünleştirmek ve AB'ye tüzel bir kişilik kazandırmayı amaçlamıştır (Kılıç, 2006; 41).

Bu metin aslında klasik bir anayasa olmaktan öte, anayasa karakterli bir uluslararası antlaşma özelliğini taşımaktadır. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle;

— AT Kurucu Antlaşması (1957)

— Avrupa Tek Senedi (1986)

— AB Antlaşması (1992)

— Amsterdam Antlaşması (1997)

— Nice Antlaşması (2001) gibi temel antlaşmaların tamamının yrrlğu sona erecek, Avrupa Anayasası, mevcut temel antlaşmaların yerine tek bir metin olarak uygulamaya girecektir (Bilici, 2005; 45).

Anayasanın yürürlüğe girebilmesi için her ülkenin ulusal yasalarına göre iki yıl içerisinde onaylanması öngörülmüştür.

29 Ekim 2004 tarihinde üye ve aday ülke liderleri tarafından Roma'da imzalanarak kabul edilen Avrupa Anayasası'nın yürürlüğe girebilmesi için tüm üye ülkeler tarafından onaylanması gerekmektedir. Halihazırda, üye ülkeler, kendi Anayasaları tarafından belirlenen sisteme göre, parlamento ve/veya referandum kanalıyla, onay sürecini sürdürmektedir. 18 ülke (Avusturya, Belçika, GKRY, Estonya, Almanya, Bulgaristan, Finlandiya, Romanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Slovakya, Slovenya, İspanya) Avrupa Anayasası'nı onaylarken, 2 ülkede (Fransa, Hollanda) yapılan referandumlar olumsuz sonuçlanmıştır. 7 ülkede (Danimarka, Polonya, Portekiz, Çek Cumhuriyeti, İsveç, İrlanda ve İngiltere) ise Hollanda ve Fransa'da yeni birer referandum yapıp anayasa kabul edilene kadar kendi onay süreçlerini erteleme kararı alınmıştır.

Tüm bu gelişmeler üzerine 16–17 Haziran 2005 tarihli AB Konseyi Toplantısında, 1 Kasım 2006 tarihinin yeterli bir süreç içermesine rağmen Anayasa'nın tüm ülkelere onaylanmasının bu süreçte mümkün görülmediği ve onayın 2007 yılı ortalarını bulacağı belirtilmiştir.

14–15 Aralık 2006 tarihli Brüksel Zirvesi'nde ise gelecek dönem başkanı olan Almanya tarafından Komisyon ve üye ülkeler ile eşgüdüm halinde anayasa ile ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlaması öngörülmüştür. Ayrıca, 2007'nin ikinci yarısındaki dönem başkanı Portekiz ve 2008'in ilk yarısındaki dönem başkanı Slovenya'nın da Almanya'nın hazırlayacağı raporla ilgili çalışmaları derinleştirerek sürdürmeleri ve 2008 yılı Haziran ayında gerçekleştirilecek olan Zirve'de Avrupa Anayasasıyla ilgili, üye ülkelerin kararlarını açıklamaları kararlaştırılmıştır.

AB'nin kurumsal yapısında önemli değişiklikler öngören Lizbon Antlaşması 13 Aralık 2007 tarihinde imzalanmış ve 17 Aralık tarihli AB Resmi Gazetesi'nde yayımlanmıştır. 1 Ocak 2009 tarihinde yürürlüğe girecek olan ve AB Antlaşması ve AT'yi kuran Antlaşma'da değişiklikler öngören yeni Antlaşma, Hollanda ve Fransa

tarafından reddedilen Anayasa sonrasında, üye devletlerin farklı kaygılarına yanıt verecek şekilde düzenlenmiştir. Bu bağlamda, en önemli fark, Birliğin sembolleri, marşı ve sloganı gibi öğelerin yeni Antlaşma'dan çıkarılmış olmasıdır. Ne var ki, Belçika, Bulgaristan, Almanya, Yunanistan, İspanya, İtalya, GKRY, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Avusturya, Portekiz, Romanya, Slovenya ve Slovakya, AB'nin sembolleri hakkında deklarasyon ile AB bayrağına, marşına ve sloganına bağlılıklarını belirtmişlerdir (<http://www.ikv.org.tr>).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME ve BEŞERİ SERMAYE

Bu bölümde ekonomik büyüme ve beşeri sermaye kavramları açıklanmış ve bu iki kavram arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Daha sonra ise büyüme teorileri anlatılmıştır.

2.1. Ekonomik Büyüme

Bu başlık altında “ekonomik büyüme” kavramı ve ilişkili olduğu temel kavramlar açıklanmış, ekonomik büyümenin özellikleri ve temel belirleyicileri anlatılmıştır.

2.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme kavramı iktisatçıların her dönemde ilgisini çekmiş ve gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler açısından, gerçekleştirilmesi gereken en önemli amaçlardan biri olarak görülmüştür. Literatürde ekonomik büyüme kavramı için çok çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır.

İşgücü, doğal kaynaklar, sermaye gibi ekonomik değerlerdeki fert başına bir yıldan diğer yıla doğru daha yüksek gelir sağlayacak şekilde artışlara ekonomik büyüme adı verilmektedir (Ülgener, 1976; 409).

Ekonomik büyüme; kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıladaki artış ya da ekonomide gerçekleştirilen üretim miktarındaki genişleme veya mal ve hizmet üretiminde kullanılan ekonomik kaynakların daha etkin (verimli) olarak kullanılmasıdır (Kibritçioğlu, Diboğlu, 2001; 1).

Basit bir tanımlamayla ekonomik büyüme; mal ve hizmet üretim kapasitesindeki genişlemedir ve reel GSYİH'daki artışa bağlı olarak ölçülmektedir (Parasız, 1997; 4).

Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasına ekonomik büyüme denilmektedir. Ekonomik büyüme, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltmenin tek yoludur. Bu nedenle tüm ülkelerin, temel makro ekonomik hedeflerinden biri hızlı bir iktisadi büyüme gerçekleştirmektir. Ekonomik büyüme; stok, akım ve değişkenlerde gövde ve hacim olarak artışları ifade etmektedir. Bu artışlar meydana gelirken beşeri ve fiziki sermaye birikimi ile teknolojik gelişme ekonomik büyümeye kaynak oluşturmaktadır. Büyümenin gerçekleşebilmesi için bu üç kaynağın birlikte çalışması gerekmektedir. Bu kaynakların birlikte çalışması, verimlilik artışı ve teknolojik gelişme ilişkisi çerçevesinde büyümeye artan oranda etki yapmaktadır (Yılmaz, 2005; 63).

“Ekonomik büyüme, kişi başına reel (yani fiyat değişmelerinden arındırılmış) hasıladaki artışları ifade eder. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde (yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) ortaya çıkarılabileceğinden, ekonomik büyüme yalın bir anlatımla bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasıyla ortaya çıkar” (Kibritçioğlu, 1998; 1).

Üretim imkanları eğrisinin dışa doğru kaymasının nedenleri; malların üretiminde kullanılan teknolojik ilerlemeler, bu malların üretiminde çalışan işçilerin verimliliğinin artması ve üretimin gerçekleştiği sanayi dallarında kapasite kullanımının artması şeklinde açıklanabilir. Büyümenin kalıcı olabilmesi için bu mallara yönelik dış talepte bir artışın olması gerekmektedir (Eğilmez, Kumcu, 2004; 125).

İktisadi gelişme basit bir üretim artışı olarak anlaşılmalıdır. Bir depresyon, ya da iktisadi durgunluk devrini izleyen yıllarda, işsizliğin azalıp mevcut üretim kapasitesinin daha yüksek oranlarda kullanılmasından doğan üretim artışları “ekonomik büyüme” ya da “kalkınma” sayılamazlar. Böyle bir durumda, sadece mevcut üretim faktörlerinin ve kapasitesinin daha az atıl bırakılmasından doğan bir

üretim artışı söz konusudur ve bu artış tam kapasite ile çalışma safhasına ulaşılnca duracaktır. Bu bağlamda, ekonomik büyümeyi fiili üretim artışlarından çok “üretim kapasitesindeki artışlar” olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Kıraçlar, 2005; 13).

Klasik iktisadi teoride yer alan temel üretim faktörleri; emek (kas gücü), sermaye (fiziki sermaye), doğal kaynaklar ve müteşebbis şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu üretim faktörleri ile bugünün iktisadi olaylarını açıklayabilmek mümkün değildir. Çünkü ilgili faktörlerin doğuşu klasik iktisadi düşüncenin ilk yıllarına dayanmaktadır. Dolayısıyla yaklaşık 200 yıl önceki sosyal ve ekonomik koşullara göre tanımlanan iktisadi üretim faktörleriyle 21.yüzyılın ekonomik olaylarını açıklamak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle, söz konusu üretim faktörlerinin, çağdaş, ekonomik ve sosyal koşullara göre yeniden tanımlanması zorunludur (Karagül, 2003; 80).

Yazı ve konuşma dilinde, büyüme yerine anlamca yakın farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Gelişme ve kalkınma bunların başlıcalarıdır. Kimi iktisatçılar bu kavramların farklı anlamlara geldiğine işaret etmişlerdir. Onlara göre millet ekonomisi iki yönde değişir. Bir taraftan gövdesi ile genişler (nüfusu, işgücü çoğalır, üretim araçları artar), diğer yandan ise bünye ve çatısı ile değişir. Birinci duruma büyüme, ikincisine ise gelişme adı verilmektedir (Tanrıkulu, 1983; 3).

Büyüme ve kalkınma birbirinden farklı kavramlardır. Büyüme, ülke ekonomisinin genişlemesi (işgücünde, sermaye birikiminde, üretim araçlarında, nüfusta, vb. artış) anlamına gelirken kalkınma, ekonomik büyümenin yanı sıra toplumsal, kültürel ve beşeri gelişmeyi de kapsamaktadır (Kongar, 1998; 1).

Büyüme kavramı kalkınma kavramı ile karşılaştırıldığında, büyüme kavramı için en belirgin özelliğin “bir ekonominin üretim kapasitesinde, niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı olduğu” söylenebilir. Bu karşılaştırmanın diğer tarafında ise kalkınma kavramı bulunmaktadır. Ekonomik kalkınma kavramı, genel olarak niteliksel bir değişimi işaret etmektedir. Bu durumda ekonomik

kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır. Büyüme ile bir karşılaştırma yapılarak denilebilir ki, ekonomik büyüme daha çok aynı şeydeki basit artış sürecini, ekonomik kalkınma ise daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişme sürecini ifade etmektedir.

Karşılaştırmalar, ekonomik büyümenin daha çok, üretim faktörlerinin en yüksek verimi sağlayacak şekilde bir araya getirilmesini içeren bir denge sorunu ile ilgilendiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma ise iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir. Birinci aşama, üretim faktörlerinin yaratılmasıdır. Bu aşamada, üretim faktörlerinin oluşturulabilmesi için ekonomiyi de içine alan yapısal bir değişimin olması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci aşama ise üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerisine almaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma kavramı; iktisadi nitelikte olan yapılar yanında, sosyal ve siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişime, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere de işaret etmektedir. Bu bağlamda iktisadi kalkınma, sadece ekonomik boyutlarla sınırlanmayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik olmak üzere tüm boyutlarıyla kuşatan karmaşık bir süreçtir. Kalkınma her ne kadar iktisadi büyümeyi içerirse de varolanın sayısal olarak büyümesi anlamına gelmemekte, olumlu anlamda yeni bir yapının kurulmasını öngörmektedir (Yavilioğlu, 2002; 65,66).

Ekonomik büyüme, belirli bir zamanda, bir ülkenin ekonomisinde hem ekonomik faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen büyümeyi hem de fert başına hasılanın artışını ifade etmektedir. Hem toplam hem de fert başına gerçek hasılanın büyütülmesi sorunu, ekonomik kalkınma sorununun da merkezini oluşturmaktadır. Ancak, basit bir ölçek büyümesini aşan ekonomik kalkınma bir takım yapısal değişmelerin meydana gelmesini sağlayan bir süreçtir. Kalkınma bir büyüme sorunu olduğu kadar, bir başkalaşım, dönüşüm ve biçimini-yapısını değiştirme sorunudur (Deliktaş, 2001; 7).

2.1.2. Ekonomik Büyüme İle İlgili Temel Kavramlar

Bu başlık altında ekonomik büyüme kavramı ile ilişkili olan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), Safi Milli Hasıla (SMH), Milli

Gelir, Kişisel Gelir, Kullanılabilir Gelir ve Kişi Başına Milli Gelir kavramları açıklanmıştır.

2.1.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla

Gayri Safi Milli Hasıla, bir ülkedeki vatandaşların veri bir yıl için ürettikleri toplam mal ve hizmetlerin, belli bir para birimi karşılığındaki değerinin toplamıdır. “Vatandaşlık” ayrımının yapılmasının sebebi GSYİH’den farklı olduğunu göstermektedir.

GSMH, bir ülkenin yurtdışında çalışan vatandaşlarının ülkeye gönderdikleri faktör gelirlerinin GSYİH’ya eklenip, ülkede çalışan yabancıların kendi ülkelerine gönderdikleri faktör gelirlerinin GSYİH’den düşülmesi ile elde edilen değerdir.

GSMH büyüklüğünün safi olmamasının nedeni; her ülkenin belirli bir sermaye stokunun olması ve bu stokun üretim faaliyetlerine katıldıkça eskime ve aşınma paylarının da hesaplama dahil edilmesidir. Bu nedenle hesaplanan milli gelir büyüklüğü de safi değil gayri safi olacaktır.

Hesaplamalarda kullanılan “nihai mal ve hizmet” kavramı gerekli üretim aşamasından geçmiş ve artık kullanılmaya hazır hale gelmiş mal ve hizmetleri belirtir. Bu yüzden ara mallar GSMH hesaplamasına dahil edilmez. (Pekin, 1993; 63)

2.1.2.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), belirli bir ülkede belirli bir zaman zarfında üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplamı olarak ifade edilir. Eğer bir ülkede bir yıl içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin değeri temel bir yılın piyasa fiyatları üzerinden hesaplanırsa buna Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla denir. Reel GSYİH bir ülkenin sınırları içinde bir yılda üretilen malların miktarında meydana gelen değişimleri yansıtır (Fidan, 2006; 55).

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, o ülkede faaliyet gösteren yabancı ülke yurttaşlarının ürettiği nihai mal ve hizmetleri de kapsar.

2.1.2.3. Safi Milli Hasıla

Gayri Safi Milli Hasılayı oluşturan mal ve hizmetlerin üretiminde, diğer üretim faktörleri yanında önceki yıllarda üretilmiş sermaye malları da kullanılır. Kullanılan bu sermaye mallarında yıl içerisinde aşınma ve yıpranmalar ortaya çıkar ki, bunlar üretilen malların değerinin bir parçasıdır. Bu aşınma payına amortisman denilmektedir. Safi Milli Hasıla, GSMH'dan bu amortisman değerinin çıkartılması ile elde edilir.

$$SMH = GSMH - Amortismanlar \quad (2.1)$$

2.1.2.4. Milli Gelir

Milli gelir büyüklüğü, SMH büyüklüğünün faktör fiyatlarıyla hesaplanmasını ifade eder. Bir başka ifade ile, belli bir dönemde ekonomide üretilen toplam hasılanın, amortismanlar ve net dolaylı vergilerden arındırılmış halidir.

$$Milli Gelir = SMH_{FF} = SMH_{PF} - Net Dolaylı Vergiler \quad (2.2)$$

2.1.2.5. Kişisel Gelir

Kişisel gelir, bir ekonomide üretime katkı yapan birimlerin oluşturduğu toplam milli gelirden, birimlerin aldıkları pay olarak ifade edilebilir. Ancak üretime katılmadıkları halde, transfer harcamaları, sübvansiyonlar gibi üretimden pay alan bazı harcama kalemleri vardır. Ayrıca üretime aktif olarak katıldıkları halde, hak etmiş olduğu gelirin belirli bir kısmı devlet veya şirketler tarafından kurumlar vergisi, dağıtılmayan karlar, sosyal kesintiler gibi yollarla kesilerek, gelirin bir kısmına el konulan kalemler de vardır. Bu nedenlerden dolayı kişisel gelir hesaplanırken, devletin yaptığı sübvansiyon ve transfer harcamaları milli gelir

büyüklüğüne eklenip, devlete ödenen kurumlar vergisi, sosyal kesintiler ve şirketler tarafından dağıtılmayan karlar milli gelir büyüklüğünden çıkartılmalıdır.

$$\text{Kişisel Gelir} = \text{Milli Gelir} + (\text{Transfer Harcamaları} + \text{Sübvansiyonlar}) - (\text{Kurumlar Vergisi} + \text{Dağıtılmayan Karlar} + \text{Sosyal Kesintiler}) \quad (2.3)$$

2.1.2.6. Kullanılabilir Gelir

Bireyler belirli bir dönemde elde ettikleri gelirin tamamını haralayamazlar. Bunun sebebi bu gelirin belirli bir kısmını, gelir vergisi, emlak vergisi, taşıt vergisi gibi ülkedeki mevcut vergi mevzuatına uygun şekilde, devlete dolaysız vergi olarak ödemek zorunda olmalarıdır. Bu nedenle, bireylerin kişisel gelirinden, dolaysız vergiler çıkarıldıktan sonra geriye kalan büyüklük kullanılabilir (harcanabilir) geliri gösterir.

$$\text{Kullanılabilir Gelir} = \text{Kişisel Gelir} - \text{Dolaysız Vergiler} \quad (2.4)$$

2.1.2.7. Kişi Başına Milli Gelir

Kişi başına milli gelir, bir ülkenin yurttaşlarının ortalama gelir düzeyi hakkında fikir verici bir göstergedir. Büyüme konusunda, uluslararası karşılaştırmalarda en çok kullanılan ölçütlerden biridir (Pekin, 1993; 69).

$$\text{Kişi Başına Milli Gelir} = \frac{\text{Toplam Gelir}}{\text{Nüfus}} \quad (2.5)$$

2.1.3. Ekonomik Büyümenin Özellikleri

— Büyüme sayısal bir olgudur ve büyüme üzerine yapılan analizler de nicelikseldir.

— Büyüme uzun dönemde incelenmesi gereken bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, kısa dönemli analizler hatalı yorumlara sebep olabileceğinden uzun süreli analiz araçlarından yararlanılmalıdır.

— Büyüme reel bir artışı ifade eder.

— Büyüme nihai ürün (üretim) ve milli gelirdeki artıştır.

— Büyüme dinamik bir olgudur ve statik kavramlarla açıklanamaz.

— Büyüme toplumsal değişimleri hızlandırır.

— Büyüme tüketim kalıplarını değiştirir.

— Büyümenin dinamik bir yapıya sahip olmasından dolayı sektörler ve bölgeler arası farklılaşmalar olabilir (Kıraçlar, 2005; 18).

— Büyüme birikimli bir özellik gösterir. Bu nedenle, küçük yıllık büyüme artışlarının birikimli etkisi büyük olmaktadır.

2.1.4. Ekonomik Büyümenin Temel Belirleyicileri

Ekonomik büyümeyi açıklayıcı özelliğe sahip dört temel değişken bulunmaktadır. Bunlar; sermayenin miktarı ve kalitesi, işgücünün kalitesi ve miktarı, doğal kaynakların miktarı ve kalitesi ve toplumun teknolojik seviyede gösterdiği başarıdır.. Bu değişkenler ekonomik büyümede temel belirleyiciler olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik büyüme, prodüktif kapasiteyi belirleyen bu faktörlerin geliştirilip yaygınlaştırılması faaliyetlerini konu alır (Yavilioğlu, 2002; 65).

2.1.4.1. Sermaye Birikimi

Sermaye, bir ekonomide veya firmada kullanılan üretim araçları stoğudur. Sermaye birikimi ise bir firma veya ülkenin belirli bir dönem içerisinde üretebileceği mal ve hizmetlerin toplamıdır. Birimlerin ürettikleri değerlerin tamamını harcamayıp, bir kısmını sermaye mallarına ayırması da sermaye birikimi olarak tanımlanabilir. Sermaye birikimi; bir ekonomideki, makine ve teçhizat üretim faktörlerinin yanı sıra, yol, hastane, köprü gibi fiziki sermaye yatırımlarını da kapsamaktadır. Ayrıca, eğitim, sağlık, araştırma geliştirme harcamaları gibi üretim sürecinde kullanılmayan varlıklar da sermaye birikimi kapsamında incelenmektedir. Bir firma veya ekonomide sermaye birikiminde gerçekleşen artışa, net yatırım

denmektedir. Buna göre; sermaye birikimindeki artış oranı net yatırımlardaki artışa bağlıdır.

Belli bir dönemde mal ve hizmet üretme kapasitesinin en temel göstergelerinden olan sermaye birikimi; istihdam artışı ve verimlilik artışı sağlamanın, dolayısıyla da ülkelerin refah düzeylerini artırmanın başlıca unsurlarındandır. Bu çerçevede, ülke veya firma gibi herhangi bir üretim biriminin mevcut performansını değerlendirmek ve bu üretim biriminin gelecek dönemde gösterebileceği performansı inceleyebilmek açısından sermaye birikimi düzeyinin ve zaman içerisindeki gelişiminin incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Sermaye birikimi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinin en temel unsurlarından biridir. 1970-1991 dönemine kıyasla “Yeni Ekonomi Evresi” olarak adlandırılan ve teknolojik gelişmenin ivme kazandığı 1992-2000 döneminde, ABD ekonomisinde ekonomik büyüme yıllık yaklaşık yüzde 2,7 düzeyinden yüzde 4 dolayına yükselmiş, bu dönemlerde sermaye birikimi artış oranı ise yıllık yüzde 3 dolayından yüzde 4,5 dolayına yükselmiştir. Japonya ve G. Kore gibi geçmiş 30-40 yıllık dönem içerisinde ekonomik gelişmede büyük başarı gösteren ülkelerde, gelişmenin temel dinamiğini hızlı sermaye birikiminin oluşturduğu genel kabul görmektedir. 1970-2000 döneminde Japonya’da yıllık ortalama ekonomik büyüme yüzde 3,5 dolayında gerçekleşmiş, bu dönemde sermaye birikimindeki yıllık ortalama artış ise yüzde 6,8 dolayında olmuştur (Saygılı, Cihan, Yurtoğlu, 2002; 10).

2.1.4.2. Beşeri Sermaye

Ekonomik büyümenin belirleyici unsurları içinde beşeri sermayenin yeri oldukça önemlidir. Genel olarak üretime katılan bireyin sahip olduğu deneyim, iş tecrübesi, bilgi ve becerisi gibi değerler beşeri sermaye olarak kabul edilir.

Ekonomik büyüme, işgücü miktarına ve işgücünün kalitesine bağlı olarak belirlenir. Bir ülkedeki işgücü arzı, çalışabilir yaştaki nüfusun büyüklüğüne bağlıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde doğum oranı gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu için bu ülkelerdeki işgücü miktarı gelişmiş ülkelere göre daha hızlı artmaktadır. Eğer büyüme sadece işgücündeki artışa bağlı olsaydı, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre daha hızlı büyümesi ve daha büyük bir GSMH değerine sahip olması gerekirdi. Dolayısıyla ekonomik büyümeyi belirleyen tek faktör işgücünün büyüklüğü değildir (Alkin, Yıldırım, Özer, 2003; 456).

İşgücünün vasıfları ve niteliği, okullarda ve işyerlerinde verilen eğitimler sayesinde geliştirildikçe ekonominin sahip olduğu beşeri sermaye birikimi de artmış olacaktır. Günümüzde işgücünün sağlığı, beslenme durumu gibi unsurlar da beşeri sermayenin bir parçası olarak kabul görmektedir. Çünkü ülkelerin eğitimli ve teknik bilgi düzeyi yüksek toplumlara dönüşmesinde, eğitim harcamalarının yanı sıra sağlık harcamaları da analizlerde değerlendirilmeye alınmaktadır.

Tüm üretim faktörleri ekonomik büyümede önemli rol oynamakla birlikte bunlardan hiçbiri insan gücü kadar önemli değildir. Çünkü, nitelikli işgücü olmaksızın doğal kaynakların ve sermaye birikiminin bolluğu bir ülkeyi gelişmiş ülkeler düzeyine ulaştırmakta yetersiz kalacaktır. Ayrıca diğer tüm üretim faktörlerini birleştirerek kullanabilecek tek unsur insan faktörüdür.

2.1.4.3. Doğal Kaynaklar

Doğada bulunan yeraltı ve yerüstü tüm zenginlikler; topraklar, madenler, ormanlar, denizler, göller, akarsular, güneş ve rüzgar enerjisi doğal kaynaklar olarak sayılabilir. Bir ekonominin doğal kaynakları sınırlıdır. Fakat bu sınır pek belli değildir. Öyle ki teknolojik gelişmeler yeni yeni doğal kaynakları üretim sürecine dahil ederse üretim düzeyi de artacaktır.

Doğal kaynakların dağılımı yönünden ülkeler arasında bir eşitsizlik söz konusudur. Bunun yanı sıra, doğal kaynaklarını kullanarak sürdürülebilir bir büyüme sağlayan ülke sayısı da oldukça sınırlıdır. Bu nedenle doğal kaynakların ekonomik büyümeye katkı sağladığı fakat tek başına ekonomik büyümenin belirleyicisi olmadığı söylenebilir (Şen, 2007; 7).

2.1.4.4. Teknolojik Gelişme

Teknolojik gelişme; buluş, yenilik ve yayılma olarak üç aşamada incelenebilir. Buluş; yeni bir fikir ortaya konması, yenilik; buluşun kullanıma geçirilmesi, yayılma ise yeniliğin firmalar ya da kullanıcılar arasında yaygınlaşmasıdır. Teknolojik gelişme kavramı; üretim süreçleriyle beraber, organizasyon yöntemlerinde ve toplumsal alanda sosyo-ekonomik etkiler doğurmaktadır. İnsanlık tarihinde teknolojik gelişmeler, köklü dönüşümlere yol açmıştır. Buna göre insanlık tarihinin sosyo-ekonomik gelişme süreci; ilk evrede tarım devrimi, ikinci evrede sanayi devrimi ve son evrede enformasyon devrimi olarak geniş bir şekilde açıklanabilir (Taban, Kar, 2004; 237).

Sanayileşmiş ülkelerde, uzun dönemde ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisi olarak teknolojik gelişmeler görülmektedir. Bunun nedeni teknolojik gelişmenin yanında verimlilik artışını da getirmesidir. Yani, ileri teknoloji verimlilik artışı anlamına gelmektedir. Ekonomik görüşlerde istihdamın verimliliğe, verimliliğin de teknolojik gelişmeye bağlı olarak arttığı belirtilmiştir.

Ülkelerin teknoloji üretimi ve bundan yararlanma oranları farklılık gösterir. Yeni teknolojiler daha çok gelişmiş ülkelerde üretilir ve gelişmekte olan ülkelere transfer edilir. Gelişmiş ülkelerin teknoloji konusundaki bu avantajları, sahip oldukları fiziki sermaye ve beşeri sermaye ile yakından ilgilidir. Çünkü, özellikle bilgi teknolojilerinde gelişimi sağlayan ana unsur insan faktörüdür. Gelişmiş ülkeler, insan faktörüne verdikleri önem ve beşeri sermayeye yaptıkları yatırımlar sayesinde bugünkü ileri teknoloji düzeyine ulaşmışlardır.

2.2. Beşeri Sermaye

Bu başlık altında beşeri sermaye kavramı, beşeri sermayenin önemi, özellikleri ve fiziki sermaye ile arasındaki farklılıklar açıklanmıştır.

2.2.1. Beşeri Sermaye Kavramı

Beşeri sermaye; ekonomik büyümenin temel bir unsuru olarak emeğin sahip olduğu eğitim düzeyi, sağlık imkanları, bilgi ve becerileri gibi faktörlerin toplamını ifade etmektedir. Beşeri sermayenin eğitim ve sağlık olmak üzere iki temel bileşeni vardır. Eğitim, emeğin daha nitelikli olmasını sağlarken, sağlık emeğin etkinliğini ve verimliliğini arttırmaktadır.

Sermaye kavramından genellikle makine, teçhizat, para vb. fiziki değerler anlaşılmaktadır. İnsanın bilgisi, becerisi, tecrübesi, işe olan yatkınlığı üretime önemli ölçüde yansır. Çünkü söz konusu değerler, üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha verimli değerlendirilmesine olanak sağlamakla birlikte yeni teknolojilerin rasyonel şekilde kullanılmasına da olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla insanın sahip olduğu özellikler, diğer üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasına ve bunu üretime yansıtmasına imkan sunar.

Bir ülke ekonomisinin veya ülke ekonomisi içindeki işletmelerin gelişip, büyüebilmesi, uluslararası piyasalarda söz sahibi olabilmesi, verimliliğini ve karlılığını arttırabilmesi için salt fiziksel yatırım yeterli değildir. Makro ve mikro ekonomik seviyelerde başarılı olabilmenin en önemli ve etkin nedenlerinden biri, yapılacak işin kapsamının gerektirdiği nitelikte eğitim, öğrenim ve yeteneğe sahip insan kaynaklarına sahip olmaktır. Başka bir ifade ile, bir ülke ekonomisinin veya bir işletmenin uzun vadede başarısı, sahip olunan insan gücü kaynaklarının nitelikleri ile sınırlı ve orantılıdır. Fiziksel (makineler-tesisler), mali veya doğal kaynaklar ne denli büyük olursa olsun nitelikli insan gücü (beşeri sermaye) olmadan, ne ülke ekonomisinin ne de işletmelerin uzun vadede kalıcı bir başarıya ulaşması mümkün değildir (Gürak, 1989; 1).

Beşeri sermaye kavramı, sanayi toplumundaki fiziki sermayeye alternatif olarak, bilgi toplumunda ön plana çıkmış ve ülkeler için kalkınma stratejisi olarak önem kazanmıştır. Bilgi toplumunun personel alt yapısı olarak ifade edilen beşeri sermaye, özünde uzmanlaşmış insanı tanımlayan bir kavramdır. Söz konusu bu

sermaye biçiminde insana yatırım, gelişmek ve kalkınmak için öncelikli hedefdir (Özyakışır; 4).

Üretime katılan kişinin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler, beşeri sermaye olarak kabul edilmektedir. Çünkü, söz konusu değerler, üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha verimli değerlendirilebilmesine olanak sağlamakta; ayrıca yeni teknolojilerin icadı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına da yol açmaktadır. Bu nedenle, ekonomik faaliyetlerdeki rasyonellik artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı kalkınabilmektedir (Karagül, 2003; 81).

Beşeri sermaye, bireylerin işgücü piyasasındaki değerlerini arttırmak için kazandıkları bilgi ve beceridir. Tecrübe, iş deneyimi ve eğitim, beşeri sermaye için üç ana öge olmakla birlikte bunlardan eğitim ilk sırada yer alır. Çünkü eğitim, üretimde artış sağlamaya yarayacak olan yeni bilgi ve becerilerin kazanımını kolaylaştıran bir unsurdur. Üretimdeki bu artış ise; yeni teknolojilerin, yeni iş alanlarının, yeni değerlerin ve nihayet ekonomik büyümenin kaynağını oluşturacaktır (Saxton, 2000; 1).

Beşeri sermaye kısaca, işgücü tarafından içerilen bilgi ve becerilerin toplamı olarak adlandırılmaktadır (Dura, Atik, Türker; 14).

Beşeri sermaye kavramı, iktisadi faaliyetlerle ilgili olarak bireylerde oluşan bilgi, beceri ve diğer niteliklerini kapsamaktadır. Bu tanım geniş anlamda ele alındığında, insanın üretken olarak ortaya koyabileceği tüm nitelikleri içermektedir. Dolayısıyla, bu nitelikleri kazanmaya yönelik olarak yapılan faaliyetler yatırım olarak değerlendirilmektedir. Eğitim, sağlık ve mesleki göç faaliyetlerini içine alan beşeri sermaye konusunda, etkilerinin ölçülmesindeki kolaylık ve taşıdığı önem nedeniyle daha çok eğitim yatırımları üzerinde durulmaktadır (Yumuşak, Bilen, 2000; 82).

Beşeri sermayenin asıl kaynağını eğitim oluşturmakla birlikte, toplumun sağlık düzeyi de beşeri sermayeyi besleyen ve gelişmesine önemli oranda katkıda bulunan diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ekonomik gelişmesini belirli bir düzeye getirebilmiş toplumlarda, sağlık için ayrılan kaynaklar arttığı gibi, bireylerin sağlık bilinci de yükselmektedir. Bununla birlikte, sağlık düzeyinin gelişimi de artan verimlilik yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Örneğin, sağlıklı bireylerin daha iyi eğitilebilecek olmaları ve daha önemlisi sağlıklı bireylerin eğitilmesi durumunda eğitim yatırımlarından daha uzun süreli yararlanma imkanının doğacak olması, eğitim yanında sağlığa da önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Taban, 2004; 4).

2.2.2. Beşeri Sermayenin Tarihsel Süreci

İçsel büyüme modellerinde beşeri sermayenin önemi ciddi bir şekilde vurgulanmaktadır. Ekonomik büyümenin temel kaynağını oluşturan beşeri sermaye kavramı, kişinin ya da toplumun sahip olduğu bilgi, beceri, yetenekler, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri ve eğitim düzeyi gibi kavramların tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Beşeri sermaye kavramından ilk bahseden iktisatçılar olarak Adam Smith, J.Stuart Mill ve Alfred Marshall gibi klasik iktisatçılar bilinmekle beraber bu iktisatçıların görüşleri, modern beşeri sermaye kuramını fazla etkilememiştir (Kar, Ağır, 2003; 6).

Smith, modern ekonomilerde beşeri sermayeye yatırım yapılmasının ekonomik büyüme açısından önemli olmadığını savunurken; Mill ve Marshall, eğitimin öz-çıkarcı veya yatırım güdüsü perspektifinden anlamlı bir biçimde incelenebileceğini inkar etmişlerdir.

A.Marshall'ın, beşeri sermayenin piyasası olmaması nedeniyle, J.S.Mill ise refahın insanlar için olduğu, kendilerinin refah kaynağı olarak görülemeyeceği nedeniyle beşeri sermayeye karşı çıkmış ve eleştirilmiştir. Özellikle J.S.Mill, beşeri sermaye konusuna etik açıdan bir yaklaşımda bulunmuş ve insanın "sermaye" olarak

görülmesini eleştirmiştir. Marx (1867) emeği “her şeyden önce kişi ile tabiat arasında meydana gelen maddi alışverişi; başlatıcı, düzenleyici ve kontrol edici bir unsur” olarak nitelendirmiş ve emeğin “değer yaratıcı” ve “değeri koruyucu ve aktarıcı” olmak üzere iki yönü üzerinde durmuştur. Klasik iktisadi düşüncenin beşeri sermaye konusunda etkin olamaması özellikle J.S.Mill’in düşüncelerine bağlanmaktadır. Bununla birlikte, klasik iktisatçıların bu düşünceleri, modern beşeri sermaye modeline klasiklerin çok fazla katkı yapmadığını ortaya koymaktadır.

İçsel büyüme modellerinin ortak çıkış noktalarından birisi, neoklasik iktisadın egemen büyüme yaklaşımının da etkisiyle olsa gerek, fiziki sermayeye çok uzun yıllardır verilen önemin abartılı olduğu, uzun vadeli büyüme açısından asıl önemli olan üretim faktörünün beşeri sermaye olduğu biçimindedir (Kibritçioğlu, 1998; 17).

Denison, Schultz ve Becker gibi iktisatçılar, Smith’in görüşlerinden hareketle beşeri sermaye kuramını geliştirmişlerdir. Denison tarafından yapılan araştırmada eğitimin, işgücünün beceri ve üretkenlik kapasitesini geliştirdiği ve bu yolla da milli gelirin artmasına katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Schultz ise Denison’la aynı sonuçlara ulaşarak ABD’deki büyüme oranının önemli bir bölümünü eğitime olan yatırımlarla açıklamıştır.

Özellikle 1960’lardan bu yana beşeri sermayenin iktisadi büyümedeki yeri, teknolojik gelişmelerle beraber ekonomi literatüründe önemli ölçüde yer almış ve beşeri sermaye yatırımlarının kişisel ve toplumsal gelişmeye etkisi inceleme konusu yapılmıştır. Son dönemlerde, beşeri sermayenin ekonomik büyümedeki öneminin artmasında, ekonomik büyümedeki artışı analiz etmek için yapılan çalışmaların sayısının artmasının büyük bir etkisi olmuştur.

Yakın geçmişte Lucas (1988) ve Rebelo (1991) modellerinde beşeri sermayeyi de fiziksel sermaye gibi üretim faktörlerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Yani ekonomi nasıl ki fiziksel sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyuyorsa beşeri sermaye yatırımlarına da ihtiyaç duymaktadır (Kar, Ağır, 2003; 7).

Nüfusun niteliğinin artırılmasına yönelik harcamaları içeren eğitim ve sağlık gibi demografik yatırımların, fiziki yatırımlara göre daha az verimli olduğu düşüncesi günümüzde artık terk edilmiştir. Beşeri sermaye yatırımları olarak tanımlanan ve bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirme, aynı zamanda da sağlık açısından iyi olma haline yönelik olarak yapılan harcamaların büyük bir bölümü yatırım harcaması olarak kabul edilmektedir (Yumuşak, Kar, 2000; 2).

2.2.3. Beşeri Sermayenin Önemi

Klasik iktisadi teoride yer alan temel üretim faktörleri; kas gücü, sermaye, fiziki sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbis olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu üretim elemanları ile bugünün iktisadi olaylarını açıklayabilmek mümkün değildir. Çünkü bu faktörlerin doğuşu klasik iktisadi düşüncenin ilk yıllarına dayanmaktadır. Dolayısıyla yaklaşık 200 yıl önceki sosyal ve ekonomik şartlara göre tanımlanan iktisadi üretim faktörleri ile 21.yy'ın ekonomik olayları kolaylıkla açıklanamamaktadır. Örneğin 1929–1960 yılları için ABD ekonomisi üzerine yapılan bir çalışmada, yıllık büyümenin %2,93 olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yıllık büyüme oranının sadece %0,92'lik bir kısmı klasik anlamdaki emek ve sermaye ile açıklanabilirken, geriye kalan %2'lik fark beşeri sermayenin varlığına bağlanmıştır.

İnsan kaynağının geliştirilmesine yönelik olarak; eğitim, sağlık, beslenme vb. alanlara yapılacak yatırımlar, mikro ve makro düzeyde verimliliği ve kazançları etkilemektedir. İnsan sermayesi yatırımları içerisinde daha ölçülebilir olan ve uzun dönemde sosyo-ekonomik gelişme sürecine olumlu etkilerinden dolayı oldukça önemli kabul edilen eğitim yatırımlarının getirisi doğrultusunda birey, firma ve devlet düzeyinde eğitime yatırım kararı verilmektedir. Ülkeler arasındaki ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerdeki farklılıklar sonucu ortaya çıkan kalkınma ve az gelişmişlik sorununun aşılması ise söz konusu ekonomilerdeki fiziki kaynakların ve insan kaynağının nicel ve nitel yönden konumuna bağlı bulunmaktadır. Özellikle fiziki kaynakların değerlendirilip ekonomik sürece aktarılmasında büyük fonksiyonu olan insan faktörü; kalkınmanın gerçekleştirilmesinde çok önemli bir yere sahiptir. İnsan faktörünün gelişme sürecindeki rolü, tarım toplumunda niteliksiz insan sermayesi, sanayi toplumunda niteliksiz ve nitelikli insan sermayesi olarak iki

şekilde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde henüz yeni şekillenmekte olan bilgi toplumunda ise, insan sermayesi yalnızca nitelikli insan sermayesi olarak sosyo-ekonomik gelişme sürecini etkilemekte ve yönlendirmektedir.

Bir ekonominin başarısında beşeri sermayenin etkisi, sadece o ekonomi içerisindeki bireylerin sahip olduğu, doğrudan piyasa üretiminde kullanılacak özelliklerle sınırlı değildir. Bireylerin ortak işlerinin nasıl görüleceği, hangi tür politikaların ekonomik ve sosyal gelişimin önünü açacağı, hangilerinin ise toplumun üretimini azaltacağı konusundaki bilgi ve anlayış düzeyleri de ekonomik performansı derinden etkiler. Çünkü ekonomiyi de etkileyecek olan politik karar süreçleri bu bilgi, anlayış ve beklentilere göre şekillenmektedir (Afşar, 2006; 1).

2.2.4. Beşeri Sermayenin Özellikleri

Beşeri sermayenin içerdiği temel özellikler kazanılabilir, korunabilir ve geliştirilebilir. Bunun yanı sıra azalıp kaybolabilirler ve bireyin ölümüyle de ortadan kalkmış olurlar.

İşsiz olan her bir birey ekonomi için bir refah kaybıdır. Çünkü beşeri sermaye fiziki sermaye gibi depolanamaz.

Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar; mal ve hizmetler için yapılan harcamalar, harcanan zaman ve vazgeçilen gelirdir.

Beşeri sermaye yatırımlarının mikro etkileri birey, aile ve firmalar üzerinde görülür. Bu mikro etkiler belirli sahalarda yoğunlaşarak ülkenin makro-ekonomik alanlarına da etki eder. Örneğin, eğitim yatırımları sonucunda kişisel gelirlerde meydana gelen artış, aile ve firma üzerinde etkilere neden olabileceği gibi, bunun yaygınlaşması gelir dağılımını, teknolojik gelişimi, emek piyasasını, tarım ve sanayi sektörlerini, verimliliği ve bölgesel kalkınma farklılıklarını değişik oranlarda etkiler. Bu etkiler dolaysız olabileceği gibi, toplumsal, siyasi ve demografik faktörler aracılığı ile dolaylı yollardan da gerçekleşebilir (Yumuşak, Bilen, 2000; 82).

Beşeri sermayenin yüksek olduğu ülkelerde, her yetenek düzeyindeki insan daha verimlidir ve daha yüksek ücret alır. Bunun için yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru göçler yaşanır. Bu göç bir yandan yoksul ülkelerin gelişmesini, diğer yandan zengin ülkelerin durgun duruma girmelerini önler (Lucas, 1988; 40).

Bilginin bir üretim faktörü olması ve diğer üretim faktörlerine göre daha büyük avantajlar sağlaması, insana yapılan eğitim ve sağlık gibi yatırımların değerini de arttırmıştır. Bilgi üretiminin, beşeri sermayenin ve teknolojik gelişimin önem kazandığı ve toplumları sanayi toplumunun ötesine taşıyan bir gelişme aşaması olarak tanımlanan bilgi toplumunda, fiziki sermaye ve doğal kaynakların öneminin gittikçe azaldığı görülmektedir. Bu kaynakların yerini bilgi ve beşeri sermaye almaktadır (Tuna, Yumuşak, 2002; 3).

Bir toplumsal kurumun neden ve nasıl ortaya çıktığı, hangi gerekçelerle varlığını sürdürdüğü büyük oranda beşeri sermaye tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle ülkedeki toplumsal kurumların başarısı veya başarısızlığı, bu kurumları oluşturan beşeri iradeden çok onlara işlev kazandırıp sürekli kılacak olan iradeye bağlıdır. Bu nedenle, yüksek beşeri sermayeye sahip olan ülkelerde, kurumların işleyişi başarılı olabilmektedir (Afşar, 2006; 1).

2.2.5. Beşeri Sermayenin Fiziki Sermaye ile Karşılaştırılması

Klasik sermayenin oluşturulması ve üretimde kullanılması önemli miktarda maliyet ve uğraşı gerektirmektedir. Aynı özelliği beşeri sermayede de görmek mümkündür. Ancak beşeri sermayeye yapılan bir yatırım, sadece üretimle bağlantılı olmayıp, aynı zamanda bireyin yaşam kalitesini artıran, sosyal ilişkileri geliştiren bir etkiye de sahiptir. Bu anlamda eğitilmiş bir bireyin, hayatı algılaması veya yaşama şekli eğitimsiz insanlara göre daha farklıdır. Benzer şekilde bireyin sağlık durumu üretime etkisinden çok, özel hayatı ilgilendiren bir faktördür.

Beşeri sermayeyi, fiziki sermayeden ayıran bir başka özellik ise durağan olmamasıdır. Çünkü beşeri sermaye sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Bu anlamda,

ülke insanların niteliğinde ve niceliğinde sürekli değişimlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Beşeri sermayenin, dinamik yapısı nedeniyle stoklanması mümkün değildir. Bu nedenle beşeri sermayenin kullanılmadığı her zaman dilimi onun kaybı anlamına gelmektedir.

Beşeri sermayenin fiziki sermayeden ayrılan önemli bir diğer yönü ise nötr olmamasıdır. Fiziki sermaye, kullanılıp kullanılmama ve nerede ne zaman kullanılacağı konusunda tamamen yansız yani pasif konumdadır. Ancak beşeri sermaye için aynı şeyin söylenmesi mümkün değildir çünkü ne zaman nerede hangi şartlarda çalışacağına kendi karar vermek durumundadır.

Fiziki sermaye maddi kaynakların kullanılması ile üretilirken, beşeri sermaye, maddi olmayan bilgi, beceri ve yeteneklerin niteliklerinin geliştirilmesi ile biriktirelebilmektedir (Altay, 2007; 338).

Beşeri sermaye stokundaki farklılıklar, bireylerde olduğu gibi ülkeler arasında da gelir farklılıklarına neden olur. Ülkelerin, işgücünün niteliğini geliştirmek için yaptıkları beşeri sermaye yatırımları; hem yeni ürün ve teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımların getiri oranını, hem de yeni ürün ve teknolojilerin benimsenmesini ve kullanımını kolaylaştırarak ekonomik gelişmeyi etkiler. Beşeri sermaye stokuna yapılan yatırımlar, fiziksel sermaye stokuna yapılan yatırımlar gibi, o ülkenin üretken kapasitesini ve gelir düzeyini yükseltir. Diğer yandan gelir düzeyi yüksek ülkeler, GSMH'larının daha büyük bir bölümünü beşeri sermaye yatırımlarına; örneğin eğitime ayırabilir ve bu yatırım sayesinde daha yüksek işgücü verimliliği elde edebilirler.

2.3. Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme

Bu bölümde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ortaya konulmuş ve daha sonra Büyüme Teorileri'nde beşeri sermayenin önemi vurgulanmıştır.

2.3.1. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi, literatürde üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Çünkü, sürekli ekonomik büyümenin sağlanmasında, beşeri sermaye en az fiziki sermaye kadar önemli bir unsurdur. Ayrıca, büyümenin sağlayacağı sanayileşme ve bilgi toplumu olma amacı da beşeri sermayenin düzeyi ve niteliği ile yakından ilişkilidir.

Ekonomik büyümenin en önemli faktörü insandır. Yeraltı ve yerüstü her türlü doğal kaynağın keşfi, işletilmesi ve değerlendirilmesi için insan gücüne ihtiyaç vardır. Yeni teknolojilerin bulunması ve kullanılması, ekonomik ve sosyal bünyenin güçlü bir niteliğe kavuşturulması için, yine teşebbüs gücü yüksek insanların varlığı gerekir (Tekir, 1997; 313).

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel kaynağı olan beşeri sermaye unsuru, işgücü ve fiziki sermayenin verimliliğini artırır. Böylece teknolojik icat ve yeniliklerin bulunup uygulanmasına ve ekonomik büyüme sürecine katkıda bulunur.

İnsana yatırım yapılmasıyla ortaya çıkan beşeri sermaye, üretim sürecinde emek, girişim ve teknik bilgi faktörünün üreticisi ve kullanıcısı olarak yer alır. Miktarı kadar niteliği de büyük önem taşıyan emek unsuru ise, düşünsel ve fiziksel emek olmak üzere iki kısma ayrılır. Emeğin niteliği ile ifade edilmek istenilen; sahip olunan bilgi, beceri ve tecrübelerdir. Bu niteliği etkileyen temel unsurlar ise; eğitim, öğretim ve sağlık yatırımlarıdır.

Beşeri sermaye aynı zamanda emek, toprak ve sermaye gibi geleneksel üretim faktörlerini bir araya getirerek üretimin gerçekleşmesini, organizasyon yapısının kurulmasını ve yeni üretim metotlarının oluşturulmasını sağlamak yoluyla büyümede önemli bir rol oynar.

Bilgi toplumu olmanın temelinde “bilgi” bulunmaktadır. Bilgiyi üretilen kullanan unsur ise beşeri sermayedir. Böylelikle beşeri sermaye, bilişim teknolojisi

alanında ilerlemeler sağlayıp topluma hizmet etmiş olur ki, bu da gelişmekte olan ülkeler açısından son derece önemlidir. Çünkü ekonomik büyüme için; teknolojide meydana gelen değişimlere hızla uyum sağlayabilmek, yenilik yaratmak, bilgili ve yetenekli girişimci ve yöneticiler yetiştirebilmek son derece büyük önem taşımaktadır.

Günümüzün gelişmiş ülkelerinin elde ettiği büyüme, üretimde kullanılan girdilerin verimliliklerinde sağlanan artışa ve bilgiye dayanmaktadır. Bu ülkelerin ortak özelliği ise beşeri sermayenin eğitimine verdikleri önemdir.

2.3.2. Büyüme Teorileri ve Beşeri Sermaye

Bu başlık altında Klasik Büyüme Teorisi, Post Keynesyen Büyüme Teorisi, Neoklasik Büyüme Teorisi ve İçsel Büyüme Teorileri anlatılmış ve tüm bu teoriler içerisinde beşeri sermayenin yeri vurgulanmıştır.

2.3.2.1. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik büyüme teorisi özellikle ilk sistemli büyüme teorisi olması açısından oldukça büyük önem taşır. Klasikler, büyümenin mümkün olduğunu ancak, ekonominin kendi içsel dinamikleri sonucunda uzun dönemde durağan duruma ulaşılacağını savunmuşlardır.

Genel olarak, Klasik büyüme teorisi sanayi devriminin ortaya çıktığı yılların sosyo-ekonomik yapısının izlerini taşır. O dönemde İngiltere’de, tasarruflar ve sermaye birikimi artmış, teknik gelişmeler güçlü bir şekilde etkisini göstermeye başlamıştır. Bunun yanı sıra tarım kesiminde verim düşüktür. Klasiklere göre, içinde bulunulan bu durumda, kâr oranları yüksek olacak, tasarruf, yatırım ve sermaye birikimi teşvik edilerek, büyüme sağlanmış olacaktır. Teknolojide yaşanacak olan gelişmeler de büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etki yaratacaktır.

Klasikler, A.Smith'in de "Wealth of Nations" (Milletlerin Zenginliği) adlı kitabında belirttiği gibi, ekonominin görünmez bir el tarafından dengelenerek düzgün gidişatını sürdüreceğini savunmuşlardır. Onlara göre kamunun ekonomiye müdahalesine ihtiyaç yoktur. Çünkü böyle bir müdahale yatırım şevkini kırıp, büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir.

Klasik iktisatçıların farklı görüşleri olmasına rağmen, büyüme teorisinde tüm klasikçilerin birleştiği noktalar vardır. Bunlardan biri, büyümenin iki aşamalı olarak gerçekleşmesidir. Bu aşamalar "büyüme aşaması" ve "durgunluk aşaması"dır. Nüfusta, yatırımlarda, vb. farklı unsurlarda meydana gelen artışlarla kendiliğinden büyüme gerçekleşir ve üretim artar. Artan üretim, emeğe duyulan ihtiyacı artırır ve ücretler genel düzeyi yükselir. Ücretlerde meydana gelen bu artış, fiyatlar genel düzeyine de yansır ve fiyatlarda da artış görülür ve kâr düzeyleri normalin üzerine çıkar. Tüm bunlar ise büyüme aşamasını gerçekleştirir. Artan ücret düzeyi nüfus miktarında bir artışa yol açar. Bu durumda ise emeğin arzı artar ve ücretler düzeyi düşer. Ücretlerdeki düşüş, üreticinin ürettiği malların belirli bir kısmının elinde kalmasına neden olur. Bu durumda yüksek olan kâr düzeylerinde gerileme gözlenir. Kârlardaki bu düşüş ise yatırımların azalması ve yalnızca yenilemeye yönelik yatırım yapılması durumunu doğurur. Tüm bu gelişmelerin yaşandığı döneme ise durgunluk dönemi adı verilir.

Klasik İktisadın varsayımları:

- Emek tek üretim faktörü olarak kabul edilir ve homojendir. Sermaye biriktirilmiş ve üretim aracı biçiminde somutlaştırılmış emek olarak, doğal kaynaklar da Tanrı'nın bir bağışı olarak kabul edilir. Dolayısıyla da bir malın -mal da homojendir- fiyatı "emek-değer" teorisi ile açıklanır.

- Ekonomide tam rekabet ve tam istihdam koşulları hakimdir.

- Malthus'un nüfus kanunu geçerlidir.

- Emeğe ödenen ücret kısa dönemde emek arz ve talebine bağlı olarak değişken olsa bile uzun dönemde -Malthus'un nüfus kanunu dolayısıyla- fizyolojik olarak gerekli olan asgari seviyede sabittir.

- Ekonomi er yada geç durgunluğa girecektir.
- Tasarruf ve sermaye birikimi, kârların yüksekliği nedeniyle yüksek kabul edilmektedir.
- Sanayi kesiminde teknik ilerleme hızı yüksektir dolayısıyla sermayede artan verimler kanunu ve emekte de, iş bölümü, uzmanlaşma, sermaye birikimi ve makineleşme sayesinde artan verimler kanunu hakimdir. Diğer taraftan, tarımda teknik ilerleme hızı çok düşüktür ve üretimin artması durumunda daha az verimli topraklarda üretim yapılmaya başlanacağı için hem emekte hem de sermayede azalan verimler yasası geçerlidir. Toplamda, tarım kesimi daha yaygın olduğu için toplam hasılda azalan verimler kanunu geçerlidir (Hiç, 1994; 13,14).

Klasik büyüme teorisinde; Adam Smith (1723-1790), Thomas Robert Malthus (1766-1834), David Ricardo (1772-1823) ve Karl Marx (1818-1883) gibi klasik iktisatçılar ekonomik büyümenin modellenmesine ilişkin ilk adımları atan isimlerdir.

2.3.2.1.1. Adam SMİTH

Milletlerin ve toplumların bir kısmının neden zengin, bir kısmının neden fakir olduğu sorusu sorulduğundan itibaren ekonomik büyümeye ilişkin görüşler otaya atılmaya başlanmıştır. İktisat biliminin kurucularından Adam Smith'in Ulusların Zenginliği isimli eserinde eğitim ile ekonominin temellerini atan ifadeler yer almaktadır. Smith'e göre bireylerin aldıkları eğitim harcamayı gerektirir. Yapılan bu harcamalar ve neticesinde elde edilen birikim de sermaye birikiminden başka bir şey değildir ve bu birikimden sadece o birey değil yaşadığı toplum da faydalanır (Çanakçı, Tutar, 2006; 3).

Smith'e göre, bir bireyin eğitimi, gelecekte getirisi olan bir çeşit yatırım gibi görülebilir. Aslında Smith'in ülkelerin zenginliğinin temelinde yattığını ileri sürdüğü iş bölümü de zihinsel emeğin bir ürünü ve sonucudur. Üretimde iş bölümünü yeniden organize etmek, girişimcinin somut gözlemlerine dayanan zihinsel bir değerlendirme yapması sonucu ortaya çıkar. Smith'in (1976) ünlü toplu iğne üretimi örneğinde

olduğu gibi, iş b6l6m6 verimliliği arttırır (G6rak, 2006-a; 12). Smith'in toplu iğne 6retimi 6rneğini kısaca açıklamak gerekirse; bir işçinin toplu iğne imalatında ihtisası olsa bile, bir g6nde ortalama 20 iğne imal edebilir. Buna karşılık imalathanede iş b6l6m6 yapılmış ise, işçi başına d6şen imalat g6nde 4800 iğneye kadar çıkarılabilir. Smith, toplu iğne imalatında ortaya çıkan bu artışı 6 nedene bağlamaktadır. Bunlardan birincisi, her işçinin becerisi artar. İkinci olarak, bir işten diğerine geçişte kaybolan zaman tasarruf edilmiş olur. Ayrıca çalışmayı kolaylaştıran ve birbirine bağlayan çok sayıda makinenin yapılması, bir işçinin çok sayıda işçinin yapacağı işi yapabilmesine olanak sağlar. Bu şekilde imalat gerçekleştirilmesi durumunda, iş b6l6m6 sayesinde daha hızlı ve verimli bir 6retim sağlanmış olur.

Smith'e g6re, 6retimde geline bu noktadan sonra, beşeri sermayeye olan talep azalacaktır. Yani iş b6l6m6 geliştikçe b6y6me sağlanmakla birlikte, emeğin yeteneklerini geliştirme imk6nları kısıtlanmış olacaktır.

Smith'e g6re insanların yeteneklerindeki farklılıklar iş b6l6m6n6n sonucudur. Ona g6re iş b6l6m6n6 sağlayan neden doğuştan sahip olunan 6zellikleridir. “Birbirine tamamen zıt olan insanlar arasındaki fark, 6rneğin, bir filozofla bir sokak hamalı arasındaki fark, doğuştan olmaktan çok alışkanlık, gelenek ve eğitimden kaynaklanmaktadır.”

Smith'e g6re ulusların zenginliğini belirleyen iki temel unsur vardır. Bunlardan birincisi, emeğin prod6ktivitesidir. İkincisi ise, 6retken emeğin 6retken olmayan emeğe oranıdır.

Smith, 6retken ve 6retken olmayan emeği, bir fiziksel mal 6retim 6retmediğine g6re tanımlar. Ona g6re bazı emek “satılabilir bir mal” 6retir ve kendini bu malda somutlaştırır. Bu t6r emek, 6retken emek olarak kabul edilir. Bir başka t6r emek ise, 6retken olmayan emektir; 6nk6 bu t6r emek “kendini emek kullanımı bittikten sonra devam edecek ve eşit miktarda bir emeği satın alabilecek herhangi bir malda somutlaştırılmaz.” Hizmetçilerin, sahne sanatçılarının, y6neticilerin, devlet memurlarının ve “toplumda en saygın mevkide bulunan daha

pek çok kişinin emeği, bu gruba girer. Bu tür emeğin ürettiği şeyler, üretildikleri anda yok olup gider. Bu nedenle bu tür emek üretken emek değildir” (Savaş, 2000; 277).

Smith’e göre, verimlilik artışının (büyümenin) gerçek nedeni üretimde yeniden yapılanmayı sağlayan zihinsel emektir. Girişimci sonuçta daha fazla fayda (kâr) sağlayacağını “öngördüğü” için iş bölümünde yeniden yapılanmaya gider. Zihinsel değerlendirme sonucu ortaya çıkan verimlilik artışı bir sonuç, iş bölümü bir araç, kaynak ise zihinsel emektir (Gürak, 2006-a; 12).

A.Smith’in büyüme kuramını özetleyecek olursak:

- Teknolojik yenilikler vardır.
- Büyümenin temel nedeni üretimde iş bölümüdür.
- İşbölümü gerçekte yol açtığı genel zenginliği öngören ve amaçlayan herhangi bir bilinçli düşünce ürünü değildir.
- İşbölümü sonucu verimlilik artacağından çalışan kişi başına artan verimler yasası geçerlidir.
- Uzun dönem dengede kâr oranı düşecek, büyüme duracaktır.
- Eğitim, dolayısıyla emeğin niteliği önemlidir. Fakir ailelerin çocuklarına ücretsiz eğitim verilmesini savunur.
- Kurumsal ve kültürel çerçeve ile büyüme arasında herhangi bir ilişki kurma çabası yoktur.
- Nitelikli emek ile büyüme arasında doğrudan kurulan bir ilişki yoktur, ancak dolaylı olarak iş bölümü sonucu “yaparak öğrenme” ile büyüme arasında bir ilişki kurulabilir.
- Nitelikli emek - teknolojik yenilik – büyüme ilişkisi yok denecek kadar yetersizdir (Gürak, 2006-b; 75).

Smith, bundan öteye gidip ortaya emek-büyüme ilişkisi üzerine kurulu bir “büyüme teorisi” üretememiştir. Ancak yine de içinde bulunduğu ortama göre bu konuda önemli katkıları olmuştur (Gürak, 2006-a; 13).

2.3.2.1.2. Robert MALTHUS

Malthus'un teorisine göre, ileride yaşanacak nüfus artışı üretim artışından fazla olacağından, ekonomide nüfusu beslemeye yetecek kadar üretim artışı sağlanamayacaktır. Ayrıca, nüfus artışı ile ücretler arasında ters orantı olduğundan, ücretler genel düzeyinde de düşüş görülecektir.

Malthus'un büyüme literatüründeki önemi, ekonomik büyüme ve nüfus artış hızı arasındaki ilişkiyi ele alış biçiminden kaynaklanmaktadır. Azalan verimler yasası çerçevesinde geliştirdiği kuramı, "gıda maddeleri aritmetik bir hızla artarken, nüfus artışının engellenmediği sürece geometrik bir hızla artacağı"nı ifade etmektedir. Malthusgil modelde, gelir düzeyi ile nüfus artışı arasındaki nedensellik ilişkisi iki yönlüdür. Yüksek gelir düzeyi erken evliliğe, doğum oranlarında artışa ve ölüm oranlarında düşüşe yol açarken; diğer taraftan yüksek nüfus oranları ise, azalan marjinal verimlilik sebebiyle, kişi başına düşen gelirin azalmasına neden olmaktadır. Ekonomik büyüme ve nüfus oranları arasındaki bu karşılıklı etkileşim dinamiği, gelir ve nüfusun belirlenmesi ile ilgili Malthusgil modelin merkezi noktasını oluşturmaktadır. Bu model, uzun dönem dengesinde durağan bir nüfus öngörmektedir. Diğer Klasik iktisatçılar gibi, Malthus da özellikle tarım sektöründe, kâr oranlarının düşüş eğilimi içerisinde olacağına dair bir öngörüye sahiptir. Tarım sektöründe kâr oranlarının azalma eğilimi, toplam üretim içerisinde kârların payını azaltacak ve ekonomilerin durgunluğa sürüklenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla ülkeler arası yakınsama bu sürecin doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Arslan, 2007; 10).

Malthus (1798) "Nüfus Prensibi Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde, sürekli bir nüfus artışının gelecekte gıda yetersizliğine neden olacağını ve bunun da insanlığın refahını tehdit eden ciddi bir tehlike oluşturacağını belirtmiştir. Malthus'un teorisine göre, eğer nüfus artışı kontrol altına alınamazsa, nüfus geometrik bir dizi halinde artmaya devam ederken; yiyecek maddelerinin artışı aritmetik bir dizi halinde olacaktır. Böylece bu iki dizi arasındaki fark giderek

büyüyecektir. Malthus, yirmi beş yılı bir dönem kabul ederek nüfus artışı ile yiyecek artışı arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamıştır:

Yıl	1	25	50	75	100	125	150	175	200	225
Nüfus	1	2	4	8	16	32	64	128	256	512
Yiyecek	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Yukarıdaki ilişkiye göre, eğer kontrol altına alınamazsa nüfus 225 yılda 512 kat artacak, buna karşılık yiyecek miktarı aynı dönemde yalnızca 10 kat artacaktır.

Deliktaş'a göre Malthus açıkça söz etmese de, toprakta azalan verimlerin ortaya çıkacağını ve doğanın giderek artan nüfusu besleyemeyeceğini ima etmektedir. Böylece, Malthus'un modeli iki temel unsura sahiptir; Birincisi, üretim faktörlerinden olan toprağın arzı sabit olup, azalan verimler sergilemesi ve ikincisi, nüfus artış oranı üzerinde hayat standardının pozitif etkisinin olmasıdır (Deliktaş, 2001; 2,3).

Malthus, Ricardo'nun büyüme teorisinde kabul ettiği değişkenlere teknolojik yenilikleri de eklemiştir. Malthus'a göre makineler ve teknolojik ilerleme büyümeyi kolaylaştırır fakat büyümeyi sonsuza kadar götürmez. Makineler malların fiyatını düşürebildiği ve talebi arttırabildiği ölçüde büyümeyi etkileyebilir.

Malthus'un ekonomik büyüme ile nüfus miktarı arasında kurduğu ilişki, beşeri sermayenin önem kazandığı, teknolojinin geliştiği günümüzde geçerli değildir.

2.3.2.1.3. David RİCARDO

A.Smith'in kurucusu olduğu Klasik iktisada en dikkat çekici katkıları yapan isimlerden biri de Ricardo'dur.

Ricardo'nun büyüme modelinin genel özellikleri şöyle sıralanabilir:

— Sanayide artan, fakat tarımda ve genel olarak ekonomide azalan verimler yasası geçerlidir.

— Nitelikli emek - büyüme ilişkisi kuran analiz yoktur.

— Sanayide teknolojik yenilikler uzun dönemde büyüme için yeterli değildir (Gürak, 2006-b; 78).

Ricardo'ya göre sermaye ve emek için azalan getiri varsayımı geçerlidir. Ayrıca, piyasanın genişlemesi, iş bölümü ve uzmanlaşmadan kaynaklanan emeğin artan getirisi düşüncesi söz konusudur. Bu düşünceye göre büyüme, ayrıca etkilenmekte ve daha da artmaktadır.

Ricardo'ya göre malların üretimi için gerekli emek, iki ayrı cins emekten oluşur. Bunlardan birincisi “eski emek” veya “dolaylı emek” olup, üretimde kullanılan makine ve teçhizatın üretimini gerçekleştiren emeği gösterir. İkincisi ise, “bugünkü emek” veya “doğrudan emek” olup üretimde makine ve teçhizatla, bir başka deyişle kapital ile birlikte kullanılan emektir. Smith, henüz kapital birikiminin meydana gelmediği ilk ve ilkel toplum aşamasında üretimin sadece “bugünkü emek” ile yapılacağından söz etmişse de Ricardo, tarihin hiçbir devrinde emeğin tek başına üretimde bulunmadığını ve mutlaka bir araç kullanıldığını ileri sürmüştür. “Herhangi bir silah olmadan ne kunduzu ne de geyiği yakalamak mümkün olabilir; bu nedenle değişim değerleri de sadece onları yakalamak için harcanan zaman ve emekle değil, fakat aynı zamanda avcının kapitalinin, yani hayvanları yakalamak için kullandığı silahların üretimi için gerekli zaman ve emek ile birlikte belirlenecektir.” Değişim kıymeti, üretimde kullanılan doğrudan emekle, “bu emeğe yardımcı olan makine-teçhizat, alet ve binaların üretimine harcanan emek ile” orantılı olacaktır. Ricardo bunu şöyle açıklamıştır: “...üretilen malların değişim değeri, onların üretiminde kullanılan emekle orantılı olacaktır. Bu emek sadece söz konusu malın üretiminde kullanılan emek olmayıp, üretimde kullanılan ve emeği destekleyen bütün alet ve makinelere harcanan emeği de kapsar (Savaş, 2000; 316).

Ricardo aslında doğrudan doğruya büyümeyi değil uzun dönemde üretim faktörleri paylarını yani gelir bölüşümünü incelemiştir. Ricardo'ya göre büyüme ve bölüşüm iç içedir.

2.3.2.1.4. Karl MARX

Marx'a göre, üretimin değerini emek belirler ve aynı zamanda emek, ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisidir. Sermaye ise, emeğin ortaya koyduğu bir üründür. Marx'a göre büyümenin gerçekleştirilebilmesi için tüm üretim araçlarının kamuya devredilmesi gerekmektedir. Bunun için ise öncelikle kapitalist sistemin yerine sosyalizm gelmelidir.

Marx'ın modeli emek-değer teorisine dayanmaktadır. Marx, emek değerini üç bölüme ayırmaktadır. Bunlar sabit sermaye (üretimde kullanılan sermaye), değişken sermaye (beşeri emek girdisi) ve artı değerdir (üretim sürecinde kullanılan emek ve sermayenin üstündeki ve ötesindeki aşırı değer). Artı değer olduğu yerde, tüm girdi değerinden daha az ödendiği için emek girdisinin sömürüldüğü belirtilmektedir. Bir başka ifade ile; sermaye birikimi sağlandıkça, üretimde sermaye birikimi artacak ve beşeri sermayesi yüksek emek ile üretim gerçekleştirilecektir. Bu sonuç da emeğin üretim verimliliğini arttıracak ve üretim daha az emek ile yapılacak dolayısı ile emek talebi azalacaktır. Girişimci, üretimde az sayıda fakat verimi yüksek emekle, bir başka deyişle daha az maliyetle daha çok kâr elde etmiş olacaktır. Bu durumda ekonomide işsizlik oranını yükseltecektir. İşsizlik oranının yükselmesi Marx'ın büyüme modelinde, çalışan emeğin kârının yükselmesine yol açtığı belirtilirken sermaye birikiminin zamanla daha az kişinin elinde toplanacağını uzun dönemde bu durumun toplam talep yetersizliği nedeni ile ekonomik ve sosyal krizlere neden olacağı belirtilmektedir (Göktaş, 2005; 65).

Marx'ı daha çok ilgilendiren konu, teknolojik değişimin büyümeye etkisi değil, artı değeri yaratan ve çoğaltan koşullardır, yani emeğin sömürüsüdür. Bu nedenle de teknolojik yeniliklerin büyüme ve kâr oranına etkilerini aynı titizlikle incelememiştir. Ancak buna rağmen Marx, kapitalizmin yapısında bir "yaratıcı tahrip

gücü” özelliği olduğundan söz ederek yandaşlarına teknolojik değişimin gücü ve etkisi ile ilgili geliştirilmeye müsait çok önemli ipuçları bırakmıştır (Gürak, 2006-a; 14).

Smith, Malthus, Ricardo ve Marx gibi klasik iktisatçılar teknolojide sağlanan yeniliklerin ve nitelikli emeğin büyüme süreci ile yakından ilişkili olduğunu kabul etmişler, fakat buna rağmen farklı konular üzerine yoğunlaştıkları için genellikle analizlerinde bu konuları ihmal etmişlerdir.

Genel olarak klasik dönem iktisatçılarının beşeri sermaye kavramına bakışını özetleyecek olursak; beşeri sermayeyi insan unsurundan bağımsız olarak analiz etmek mümkün değildir. Ayrıca ustalık zamanla kazanılmakta ve bilgi kuşaktan kuşağa paylaşılarak aktarılmaktadır. Beşeri sermayenin bu aktarımı fiziki sermaye aktarımı kadar basit olmaz. Çünkü beşeri sermayenin yapısında toplumsal, sosyal ve kültürel unsurlar bir arada bulunmaktadır.

2.3.2.2. Post Keynesyen (Harrod-Domar) Büyüme Modeli

İngiliz iktisatçılar Sir Roy Harrod ile Evsey D.Domar tarafından geliştirilen büyüme modelidir. Büyüme ilk defa bu model yardımıyla sistematik bir biçimde incelenmiştir.

Harrod-Domar büyüme modelinin temeli Keynesyen analize dayanmaktadır. Keynes, büyüme üzerinde etkili olan yatırımların gelir artırıcı yönünü ortaya koymuş ve bu yüzden kurduğu sistem statik kalmıştır. Harrod ve Domar yatırımların kapasite artırıcı rolünü ön plana çıkararak, hem dinamik büyüme modelinin temelini atmışlar hem de Keynesyen sistemin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Kısaca, Harrod-Domar büyüme modelinin kısa dönem Keynesyen yaklaşımını uzun döneme taşıdığı söylenebilir.

Harrod ve Domar büyümede yatırım kavramına önem vermişlerdir. Fakat yatırımlar konusundaki görüşleri farklıdır. Domar, cari dönemde yapılacak yatırımların, gelecek dönemde sağlayacağı üretim artışını dikkate alırken, Harrod ise;

cari dönem öncesi gelire göre planlanan yatırımların, cari dönem tasarruflarına eşit olması gerekliliğini benimsemiştir.

Modeli basitleştirmek amacıyla bazı varsayımlar yapılmıştır. Ekonomi tam istihdam düzeyindedir. Sermaye ve gelir arasında sabit bir ilişki bulunmaktadır. Kapalı ekonomi söz konusudur ve dış ticaret yoktur. Kapalı bir ekonomide gelir, tüketim ve tasarruf arasında bölüştürülür ($Y = C + S$). Ekonomide gecikmeler yaşanmaz. Yani üretimdeki artış aynı anda harcamalara yansımaktadır. Sermaye, tek üretim faktörü olarak alınmaktadır. Her ekonomi milli gelirinin belirli bir kısmını, aşınan ve eskiyen sermaye mallarını yerine koymak için tasarruf etmek zorundadır. Ayrıca, büyümenin gerçekleşebilmesi için de yeni yatırımlar gereklidir ve yeni yatırımlar sermaye stokuna eklenen net katkıları ifade eder.

Harrod-Domar modelinde üç tür büyüme söz konusudur. Bunlar; gerekli büyüme oranı, gerçek büyüme oranı ve doğal büyüme oranıdır. Harrod'a göre, planlanan yatırımlarla planlanan tasarrufları eşitleyen büyüme oranına, gerekli büyüme oranı (G_w) adı verilir. Bu durumda atıl kapasite durumuyla karşılaşılmaz ve sermaye stoğu bütünüyle kullanılabilir olacağından girişimcilerin üretim planı gerçekleşmiş olur. Girişimci ne mal stoğu yapmış, ne de satabileceğinden daha azını üretmiş olacaktır. Bu durumda bir sonraki dönem için de aynı oranda üretim yapmayı planlayacaktır.

Gerçekleşen büyüme oranı (G), ekonomide belirli bir dönemde var olan büyüme oranı olarak tanımlanır. Toplam üretimin bir dönemdeki artış yüzdesidir. Harrod-Domar büyüme modelinde denge şartı; gerçekleşen büyüme oranı ile gerekli büyüme oranının birbirine eşitliğiyle sağlanır. Denge şartı aşağıdaki eşitlikte gösterilmiştir.

$$G = G_w \quad (2.6)$$

Bu durumda ekonomi tam istihdamda büyür, enflasyon ve işsizliğe düşmeden istikrarlı bir gelişme izler. Ancak gerçekleşen büyüme oranı her zaman gerekli

büyüme oranına eşit olmaz. $G_w > G$ ise; ekonomi daralma halindedir. Çünkü ekonomide gerekli olandan daha fazla sermaye teçhizatı bulunmaktadır. Arz, talebi aşmaktadır ve ellerindeki mal stoku artan girişimciler, kötümser hava nedeniyle yatırımlarını iyice kısacaklardır. Bu ise talebin daha da azalmasına yol açacak ve dengeden uzaklaşılacaktır. $G > G_w$ ise; gerçekleşen büyüme gerekli büyümeden fazla olduğu için, sermaye teçhizatı hızla eriyecek ve gerçekleşen yatırımlar gerekli yatırımların altında kalacaktır. Bunun için yeni yatırım malları siparişi yapılacaktır. Kısaca ekonomi genişleme halindedir ve tasarruf faydalıdır (Parasız, 1997; 156,157).

Harrod ve Domar, oluşturdukları modeli şu şekilde açıklamışlardır; “Ekonomik büyüme, ulusal gelirdeki artışlarla ölçülmektedir. Büyüme hızı $y = \Delta Y / Y$ (y : büyüme hızı, Y : ulusal gelir, ΔY : gelirdeki artış) şeklinde ifade edilir. Dışa kapalı bir ekonomide, üretim seviyesinin dengede olabilmesi için toplam tasarruflar ile toplam yatırımların birbirine eşit olması gerekir. Bu eşitlik $I = S$ şeklinde gösterilir. Harrod ve Domar Büyüme modeline göre $S = sY$ olarak ifade edilir. Yani tasarruflar gelirin belirli bir oranını göstermektedir. Yapılan yatırımlar, sermaye stoğundaki değişmeyi ifade eder ve sermaye stoğuna yapılan ilaveleri gösterir. Dolayısıyla $I = \Delta K$ 'dır. Sermaye hasıla oranı k gibi bir sabit ile gösterilir ($k = K / Y$) ve değişmeler cinsinden $k = \Delta K / \Delta Y$ şeklinde ifade edilir. $S = I$ ve $S = sY$ eşitliklerinden hareketle $I = \Delta K = k \times \Delta Y$ iken $sY = k \times \Delta Y$ olacağı için $\Delta Y / Y = s / k$ eşitliği oluşur. Bu eşitlikteki $\Delta Y / Y$, GSMH'daki değişmeyi ifade etmektedir. Sonuç olarak Harrod ve Domar'a göre büyüme oranı, sermaye hasıla katsayısı (k) ve tasarruf oranı (s) tarafından belirlenmektedir. Bu denklemde ekonomik büyüme, ulusal tasarruf oranıyla pozitif, sermaye hasıla katsayısıyla negatif yönlü bir ilişki içerisindedir. Yani ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için mutlaka tasarruf yapılmalıdır ve GSMH'nın belirli bir oranı yatırıma yönlendirilmelidir.

Harrod ve Domar modelinin işleyişi şu şekilde gerçekleşir; eğer tasarruflar fazla olursa buna bağlı olarak yatırımlarda artacaktır. Artan yatırımlar yüksek sermaye birikimi sağlar ve sermaye birikiminin fazla olması da hasılayı artırır. Hasılanın fazla olması daha fazla tasarrufu beraberinde getirir. Böylece bu süreç

devam eder. Ekonomiler kısa dönemde tüketimlerini azaltıp tasarruflarını artırıp dolayısı ile yatırımlarını arttırdıkları zaman uzun dönemde ekonomik büyüme gerçekleşecektir (Gökçe, 2007; 10,11).

Harrod-Domar büyüme modeline yöneltilen eleştiriler aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

- Modeller gerçek hayatta hesaplanması zor bazı temel kavramlara dayandırılmaktadır.

- Kullanılan kavramlarda sektörler arası farklılıklar dikkate alınmamaktadır. Örneğin; sermaye hasıla katsayısı ekonominin tamamını temsil eden bir katsayı olarak ele alınmaktadır.

- Üretim faktörlerinde sadece sermayeye önem verilmektedir. Emek ve teknolojik gelişmelerin üretime yaptığı katkılar dikkate alınmamaktadır (Berber, 2004; 110).

- Modele göre, az gelişmiş ülkeler (gelişmiş ülkelere kıyasla) bol işgücü ve düşük sermaye stokuna sahip oldukları için (daha) yavaş büyürler. Bunun nedeni, az gelişmiş ülkelerin daha hızlı büyümelerini sağlayacak kadar tasarruf etmelerini sağlayacak gelir düzeyine sahip olmamalarıdır. Bu noktada Harrod-Domar modelinin yatırım düzeyini belirleyen ve iktisadi olmayan faktörleri dikkate almadığı söylenebilir. Bunların başında mülkiyet hakları, yolsuzluk, istikrarsızlık vb. özellikleriyle kurumsal yapıyı oluşturan unsurlar gelmektedir (Arslan, 2007; 16).

- Harrod ve Domar büyüme modelleri daha çok çözümleme ile büyüme olgusunu ifade etmişlerdir. Beşeri sermaye faktörüne gereken önem verilmemiş ve arka plana itilmiştir.

Harrod-Domar modelinde büyüme, sürdürülmesi zor bıçak sırtı denge şartlarına bağlanmıştır. Bu dengesizliklerin doğmaması, doğmuşsa giderilmesi için devlet sürekli dengeleyici rolü üstlenmiştir. Artan harcamaların milli geliri ve tasarrufu artırarak kendi finansmanını doğurduğu görüşü kamu harcamalarının artmasında ve kamu açıklarının ortaya çıkmasında etkili olmuş, geleneksel denk bütçe prensibi terk edilmiştir. Bu bütçe açıkları emisyonla finanse edilince enflasyon sorunu ortaya çıkmış; iç borçla finanse edilince faiz oranları artmış, yatırımlar

azalmıştır. Dış borçla finanse edilince önce enflasyon baskısı doğmuş, sonra döviz kurları ve devletin borç yükü artmıştır. Bütçe gelirlerinin büyük bir kısmı borçların anapara ve faizini ödemeye gitmiş, kamu yatırımları iyice azalmıştır (Demir, 2002; 5).

2.3.2.3. Neoklasik Büyüme Modeli

Neoklasik büyüme teorisi ilk olarak Solow (1956) ve Swan (1956) tarafından ortaya konulmuştur. Solow ve Swan'ın çalışmaları ekonomik büyüme sürecinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Yapılan bu çalışmalarda nüfus artışı, teknolojik gelişme, tasarruf, yatırım ve ekonomik büyüme ilişkileri, uzun dönemli olarak dikkate alınmıştır.

Solow, Harrod-Domar modelini iki noktada eleştirmiştir. Bunlardan ilki, ekonomik büyümeyi açıklamada yanlış analiz araçları kullandığı yönündedir. Solow'a göre çoğaltan ve hızlandıran gibi kısa dönem analiz araçları, bir uzun dönem olgusu olan ekonomik büyümeyi açıklamakta yetersizdir. İkinci olarak, Solow'a göre Harrod-Domar modelinde gerekli büyüme hızı ile doğal büyüme hızı arasında ortaya çıkan sapma, üretimin sabit faktör oranları varsayımı altında yapılmasından kaynaklanmaktadır. Eğer bu varsayım ortadan kaldırılırsa, faktör fiyatlarının değişmesi yoluyla üretim faktörleri arasında ikame mümkün olur. Böylece bıçak sırtı denge durumu da ortadan kalkar (Savaş, 2000; 852).

Eleştirilen bu iki nokta dışında, Neoklasik büyüme modelinde, Post Keynesyen büyüme modelinin varsayımları kabul edilmiştir.

Neoklasik büyüme modelinin dayandığı temel varsayımlar:

- Ekonomide tek bir mal üretilmekte ve tüketilmektedir. Bu varsayım dış ticaretin olmadığı anlamına gelir.
- Bütün bireylerin tercihleri aynı ve rasyoneldir.
- Ekonomi dışı kapalıdır.

- Emek ve sermaye faktörleri azalan marjinal verim kanununa tabidirler; ölçüğe göre sabit getiri söz konusudur (Hiç, 1994; 121).

- Faktörler arası ikame mümkündür ve bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmamaktadır. Yani tasarruf ve yatırım oranları birbirlerine eşittir.

- Teknoloji dışsaldır ve bütün ülkeler teknolojik gelişmelerden ek bir maliyete katlanmadan yararlanabilmektedir. Dünyada oluşan teknolojik gelişme, herkese aynı oranda hizmet eden bir kamu malı niteliğindedir.

- Piyasalarda tam rekabet ve tam istihdam koşulları hakimdir.

- Uzun dönemde bütün ülke ekonomilerinin birbirlerini yakalayabilmeleri mümkündür. Yani yakınsama hipotezi geçerlidir.

- Beşeri sermayenin ve kamu politikalarının üretkenlikte rolü yoktur.

- Büyümenin motoru teknolojik gelişme ve nüfustur.

Neoklasik teoriye göre, piyasalar her zaman optimum işleyişe sahiptir ve devletin herhangi bir ekonomi politikası uygulamasına gerek yoktur. Çünkü devletin uygulayacağı ekonomi politikaları yalnızca enflasyonist etkinin ve konjonktürel hareketlerin artmasına neden olacaktır.

Neoklasik teoride, nüfusun büyüme oranı ekonomik büyüme oranını etkiler. Fakat tersi durum geçerli değildir. Benzer şekilde, teknolojik değişme oranı ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyüme teknolojik değişmeyi etkilemez. Çünkü teoriye göre teknolojik değişmeyi etkileyen unsur yalnızca şanstır.

Model, teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem büyüme oranlarının birbirine yakınlaşacağını kabul etmektedir. Bu hipoteze “yakınsama hipotezi”, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ekonomileri yakalamalarına da “yakalama süreci” adı verilmektedir. Yakınsama hipotezine göre, sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabitken, faiz hadlerinin düşeceği ve yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüüp onları er ya da geç yakalayacağı öngörülmektedir (Kibritçioğlu, 1998; 9).

Neoklasik büyüme modeline göre; yatırım oranlarının farklılığı, nüfus artış hızı ve teknolojiadaki dışsal farklılıklar bir ülkede ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla ülkelerin zenginliği; yatırım oranlarının yüksekliği, nüfus artış hızının az olması ve bu etkilerle sermaye birikimi ile işgücü verimliliğindeki artışlarla ilişkilidir. Model, sermaye birikim eşitliği ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu içeren iki denklemlerle bilinmektedir. Sermaye (K), işgücü (L) ve çıktıyı (Y) içeren üretim fonksiyonu şu şekilde gösterilebilir:

$$0 < \alpha < 1 \text{ olmak üzere, } Y = F(K, L) = K^\alpha .L^{1-\alpha} \quad (2.7)$$

Modelde, α ; sermaye faktörünün çıktıya göre esnekliğini göstermektedir. Solow modelinin ölçeğe göre sabit getirili bir üretim fonksiyonu kullanması nedeniyle faktörlerin çıktı esneklikleri toplamı bire eşit olmaktadır. Sermaye birikim denklemi ise sermaye stokundaki değişme (\dot{K}) olup şu şekilde ifade edilmektedir:

$$\dot{K} = s.Y - d.K \quad (2.8)$$

2.8 nolu eşitlikte, $s.Y$; brüt yatırım miktarını, $d.K$; üretim sürecinde meydana gelen aşınma ve yıpranmaları göstermektedir. Teknolojik gelişmenin dışsal olduğunu kabul eden Solow, kalıcı ekonomik büyüme için gerekli gördüğü bu değişkeni (A) “işgücü artışı” olarak tanımlamaktadır. Üretim fonksiyonuna A eklendiğinde eşitlik şöyle olmaktadır:

$$Y = F(K, AL) = K^\alpha .(AL)^{1-\alpha} \quad (2.9)$$

A 'nın sabit bir hızla (g) büyümekte olduğu varsayımıyla teknolojinin yer aldığı modelde; büyüme sonuçları üretim fonksiyonunun işçi başına çıktı değeri hesaplanarak bulunmaktadır. Böylelikle sermaye, çıktı, tüketim ve nüfusun sabit hızlarla büyüdüğü durum diğer bir ifadeyle dengeli büyüme süreci yakalanmaktadır (Hızarcı, 2007; 28).

Neoklasik büyüme modelinde teknolojik gelişmenin ortaya çıkışı açıklanamamaktadır ve teknoloji, mühendislik biliminin bir alt dalı olarak kabul edilmektedir. Modelin eleştirilen bir başka yönü, devletin ekonomik büyüme sürecinde uygulayacağı politikaların gereksiz olduğu varsayımdır.

Neoklasik teoride eğitime ve eğitimin getirisine önem verilmiş, eğitimin bir yatırım olarak düşünülmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca, marjinal getirilerin marjinal maliyete eşit olduğu düzeye kadar eğitime yatırım yapılması öngörülmüştür. Çünkü eğitim, beşeri sermaye oluşumunun ve gelir akımlarını artırmanın kaynağı olarak kabul edilmiştir.

2.3.2.4. İçsel Büyüme Teorileri

Uzun dönemli ekonomik büyümeyi açıklamakta geleneksel büyüme modellerinin yetersiz kalması üzerine 1980’li yılların ortalarından itibaren içsel büyüme modelleri ortaya çıkmıştır.

Ekonomi literatüründe içsel büyüme teorisinin temellerinin Romer (1986) ve Lucas (1988)’in çalışmalarına dayandığı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Bu alandaki çalışmalar büyümenin, ekonomik sistemin kendi dinamikleri içinde, bir takım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini ileri sürmesi bakımından, büyümeyi, tanımlanan model ve dolayısıyla ekonomik sistem dışındaki etkenlere bağlayan neoklasik büyüme yaklaşımından önemli ölçüde ayırmaktadır (Ercan, 2000; 130).

1986 yılında Paul Romer’in “Increasing Returns and Long Run Growth” isimli makalesi ile ilk defa ortaya atılan “içsel büyüme teorisi” esas itibari ile neoklasik büyüme teorisine bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Yeni teoride neoklasik üretim fonksiyonu yerine, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonları kullanılmıştır. Romer’in modelinde kullandığı bu tartışmalı varsayımın temelinde yatırım ve üretim sürecinde ortaya sadece fiziksel ürünün değil yeni üretim bilgisinin de ortaya çıktığı varsayımı yatmaktadır. Üretim ve yatırım sürecinde, bir yan ürün

olarak ortaya çıkan bilgi, sadece o şirket için değil ekonomi genelinde de verimlilik artışlarını sağlamaktadır. Diğer önemli içsel büyüme teorileri artan verimleri; beşeri sermaye ve kamu politikaları ile açıklamaktadırlar (Yülek, 1997; 1).

Genel olarak içsel büyüme modellerinin dayandığı temel varsayımlar ve Neoklasik teoriden farkları aşağıdaki gibidir:

- Eğitim, sağlık, kamu politikası ve yatırımlar gibi faktörler, uzun dönemde ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlarlar.

- Ekonomik büyüme, sistemin içerisinde aranmalıdır ve sistemi dışarıdan etkileyen bir faktör bulunmamaktadır (Romer, 1994; 3).

- Neoklasik modelden farklı olarak, içsel büyüme modeline göre teknoloji içseldir ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir.

- Neoklasik teorisinin aksine, azalan değil, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kabul edilir.

- Tam yakınsama hipotezi geçersizdir ve az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerle olan gelir farklarının artmaması için gerekli önlemleri almaları gerekir.

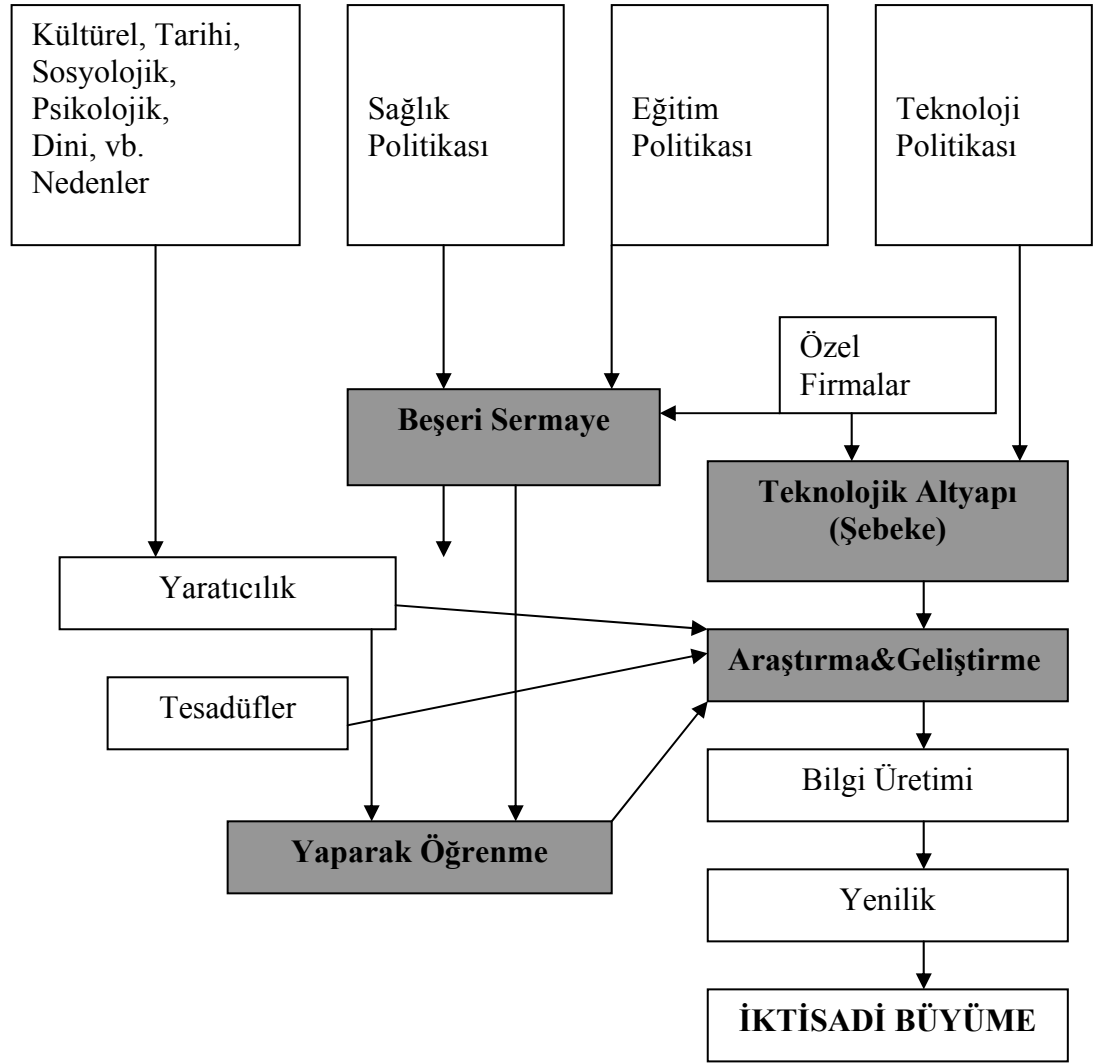
- Optimal büyüme oranına ulaşılabilmesi için devletin ekonomiye müdahalesi gerekmektedir (Berber, 2004; 138).

- Sermaye, zaman içerisinde içsel olarak büyür ve marjinal verimliliği artar.

- Bilgi, kamusal bir mal niteliğindedir ve bilginin kullanımında dışlanma söz konusu değildir.

- Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan bilgiden, diğer ekonomik birimlerin ne ölçüde yararlanabildikleri hayati bir öneme sahiptir (Kibritçioğlu, 1998; 10).

Kısaca, içsel büyüme modellerinde ekonomik büyümenin yine içsel iktisadi temelleri olacağı söylenmektedir. Bu modellerde ülkelerin gelir seviyelerinin kendiliğinden birbirine yaklaşacağı tezi yıkılmaktadır. Neoklasik modelin öngörülerinin aksine, az gelişmiş ülke eğer gerekli önlemleri almazsa gelişmiş ülke ile arasındaki uçurum gittikçe açılacaktır (Yülek, 1997; 7).

Şekil 1. Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri
Kaynak: Kibritçioğlu, 1998; 11

Yeni büyüme modellerinde içsel yani kendi kendini besleyen veya sürdürebilen büyüme süreçlerinin, özetle, tabloda gösterildiği gibi ele alındığı söylenebilir. Tabloda da gösterildiği gibi, yaratılacak teknolojik dışsallıklardan diğer firmaların kolayca (yani bedava) yararlanabileceklerini gören firmaların bilgi üretme sürecine girmeye gönüllü olmamalarının bir sonucu olarak piyasada aksamalar doğacaktır. Bazı içsel büyüme modellerinde bu tür taşma etkilerinin dikkate alınması, ölçüğe göre sabit getiri varsayımının terk edildiği anlamına gelmektedir. Yani taşmalar, ölçüğe göre artan getiri koşulları yaratmaktadır (Kibritçioğlu, 1998; 10).

2.3.2.4.1. Rebelo (AK) Modeli

Sergio Rebelo, Solow modelinin ölçeğe göre sabit getiri varsayımını değiştirmeksizin, yalnızca azalan marjinal üretkenlik varsayımı yerine sabit marjinal üretkenlik varsayımında bulunarak, içsel büyüme sürecinin elde edilebileceğini göstermiştir.

İçsel büyüme modellerini incelemeye olanak sağlayan modellerden en basiti AK modelidir. AK modelinde kullanılan üretim fonksiyonu aşağıdaki şekildedir:

$$Y = AK \quad (2.10)$$

Bu üretim fonksiyonunun en önemli özelliği, sermayenin azalan getiriye sahip olmadığını göstermesidir. AK modelinde yer alan A , teknoloji seviyesini belirten pozitif sabiti ifade eder ve aşağıdaki denklemdeki gibi gösterilir:

$$A = \Delta Y / \Delta K \quad (2.11)$$

K ise hem fiziksel sermayeyi hem de beşeri sermayenin sahip olduğu unsurları (bilgi, deneyim, tecrübe, vb.) ifade etmektedir.

Teknoloji seviyesi ve beşeri sermaye, birim başına ifade edilecek olursa üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$y = Ak \quad (2.12)$$

Burada sermayenin ortalama ve marjinal ürünü A sabittir. Elde edilen fonksiyon $\Delta K = sY - (n + d)k$ denkleminde yerine konulursa 2.13 nolu eşitlik elde edilir:

$$\Delta k = sAk - (n + d)k \quad (2.13)$$

Denklemin her iki tarafı k 'ya bölünürse:

$$\Delta k / k = sA - (n + d) \quad (2.14)$$

(2.14) eşitliği elde edilir. Bu eşitlikte $sA > (n + d)$ ise; teknolojik ilerleme olmaksızın ekonomik büyüme sağlanmaktadır. $sA < (n + d)$ olduğu zaman ise, büyüme oranı negatif olmakta ve ekonomi küçülmektedir. Böyle bir durumda pozitif büyümenin sağlanması için tasarruflar arttırılmalı veya nüfus artış oranı azaltılmalıdır (Gökçe, 2007; 23).

2.3.2.4.2. Barro (Kamu Politikası) Modeli

Barro, 1990 ve 1991 yıllarındaki çalışmalarında kamu harcamalarının büyüme sürecinde katalizör etkisi yarattığını ileri sürmüştür. Analizin başlangıç noktası özel kesimin, ekonomi genelindeki ve bu arada kendi bünyesindeki kaynakların üretkenliğini arttıracak kamu mallarını üretmede yetersiz kalacağıdır.

Barro, her iki çalışmasında da 98 ülkeyi kapsayan bir veri seti kullanmıştır. İlk çalışmasındaki (1990) modelde, ölçeğe göre sabit getiri sağlayan bir üretim fonksiyonunda kamu kesimini de dikkate alarak, kamu harcamaları, tasarruf oranı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Hükümetler, özel harcanabilir geliri vergilendirerek, büyümeyi etkileyen kamu kaynaklı girdilerin özel kesim girdileriyle aynı oranda artışını sağlayabileceklerinden fert başına gelir ve tüketim artışına katkıda bulunabilirler. Bu anlamda Ar-Ge çalışmalarının teşvik edilmesi ve doğrudan sağlanan kamu hizmetleri, örneğin eğitim, sağlık ve diğer altyapı yatırımları, sosyal anlamda en uygun düzeyde olacaktır. Ancak hükümetin uygulayacağı politikalar yoluyla büyüme performansı üzerindeki etkisi, tamamen kendi amaç fonksiyonuna bağlıdır. Modelde ele alınan şekliyle, temsili hane halkı fayda fonksiyonunun maksimizasyonunu amaçlayan kâr amacı gütmeyen, iyi niyetli bir hükümet büyüme ve refah üzerinde olumlu etki yaparken, seçim endişesi taşımayan, kendi fayda fonksiyonunu gözetken bir hükümet büyüme ve refahı olumsuz yönde etkileyebilir (Ercan, 2000; 134,135).

Barro'ya göre (vergi indirimi, vb.) teşviklerin olmadığı bir ortamda yatırım hesapları yapan özel müteşebbis sadece kendi özel kâr/zarar hesabını yapar. Halbuki sosyal refahı maksimize etmeyi amaçlayan “planlayıcı” açısından herhangi bir yatırımın topluma kazandırdığı ikinci yarar da (artan bütçe gelirleri ve dolayısı ile artan kamu malı arzı-dolayısı ile üretim) göz önünde tutulur. Bu durumda teşviklerin olmaması yatırım seviyesini düşürecek, büyüme hızı da optimal seviyenin altında olacaktır (Yülek, 1997; 11).

Barro'ya (1991) göre, gerçekte sadece koşullu bir yakınlaşma ortaya çıkmaktadır. Yani kişi başına reel gelir düzeylerinin uluslararası düzeydeki yakınlaşması ancak benzer kurumsal koşullara sahip ülke grupları içinde gerçekleşebilmektedir. Çünkü, bu süreçte, zengin ülkelerden yoksul ülkelere yapılacak sermaye transferlerinin yakınlaştırıcı etkisi, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler tarafından tümüyle bertaraf edilebilecektir (Kibritçioğlu, 1998; 9). Bu nedenle, içsel büyüme teorisinin genel çözümleri devletin çift yönlü rolüne işaret eder. Bunlar:

— Ar-Ge faaliyetleri ile eğitime uygun oranda yatırım yoluyla, teknolojinin yeterli ölçüde üretimi ve yayılması için gerekli teşvikleri sağlama,

— Üretim sürecinde tamamlayıcı girdiler olarak yer alan kamu hizmetlerinin yeterli düzeyde sağlanmasıdır.

Analizlerde kullanılan veri seti çerçevesinde, sabit fiyatlarla kamu harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH) oranı ile piyasalardaki aksaklıkların büyüme üzerinde olumsuz, siyasi istikrarın ise olumlu etki yarattığı gözlenmiştir. Kamu harcamalarının büyümeyi olumsuz yönde etkilemesi, temelde vergilendirme nedeniyle özel tasarrufların azalmasına bağlanmaktadır. Çalışmalarda, kamu yatırımları/GSYİH oranının, büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi saptanamamıştır (Ercan, 2000; 135). Barro modeli, Asya kaplanlarının gelişmesini açıklamakta kullanılan önemli teorik modellerden biridir.

2.3.2.4.3. Romer (Ar-Ge) Modeli

İlk içsel büyüme modelini ortaya atan Romer (1986), Arrow (1962)'un “yaparak öğrenme” fikrini kullanmıştır. Arrow, bazı sektörlerde zamanla maliyetlerin düştüğü, kalitenin yükseldiği ve üretimin hızlandığını fark etmiş ve buna “yaparak öğrenme” adını vermiştir. Bir şirket üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte; maliyetlerini düşürmekte, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarmaktadır. Bu durumu ekonominin genelindeki üretim seviyesi ile de ilişkilendirerek, bir şirketin verimliliğinin ülkedeki toplam üretim seviyesi ile orantılı olduğu söylenebilir. Romer bu fikri kullanarak, üretim ve yatırım süreci içerisinde bir yan ürün olarak teknik bilginin üretildiği, bu bilginin yeni üretimde bir nevi bedava girdi olarak kullanıldığı ve yeni üretimin daha düşük maliyetle ve daha yüksek kalite ile yapıldığını varsaymıştır. Ayrıca üretilen bilginin “taşmalar” sonucu diğer şirketlere de ulaştığını kabul etmiştir.

Romer ekonomik süreç içinde üretilen bilginin bir göstergesini ülkedeki mevcut sermaye stoğu olarak almıştır. Yani o ülkede önceden ne kadar çok yatırım yapılmışsa, dolayısı ile sermaye stoğu ne kadar büyük ise, o kadar ekonomik bilgi üretilmiş olacaktır. Üretim fonksiyonu bu şekilde değiştirildiğinde belirli varsayımlar altında sermayede artan verim oluşabilecektir. Yani daha çok yatırım yaptıkça her yeni yatırımın verimi öncekine göre daha fazla olacaktır (Yülek, 1997; 8).

Solow'un katkısından sonra konuya verilen önem artmasına rağmen teknolojik yenilikler uzun bir süre dışsal bir etken olarak kalmıştır. Ancak, Romer'in (1986 ve 1990) çalışmaları konuya yeni bir boyut kazandırmış ve azalan verimler yasasına dayanan durağan dengeci Neoklasik büyüme teorisi ciddi bir darbe almıştır. Romer'in haklı olarak eleştirdiği gibi, sadece homojen sermaye mallarını biriktirerek ve $S = I$ eşitliğinden yola çıkarak sürekli büyümek veya büyüme olgusunu anlamak olanaksızdır. Çünkü homojen mallardan oluşan pazarlar belli bir süre sonra doyum noktasına ulaşıncaya, Neoklasik doktrinin dengesine de ulaşılır ancak bu durumda büyüme de sona erer. Halbuki gerçek yaşamdan bildiğimiz gibi büyüme, dolayısıyla

ülkelerin zenginleşmesi, dinamik ve konjonktürel değişim gösteren bir süreçtir, ama asla dengede değildir (Gürak, 2006-a; 16,17).

Romer'in (1990) çalışmasındaki temel görüşleri kısaca açıklamak gerekirse:

Teknolojik gelişme büyümenin ana dinamiğidir. Teknolojik gelişme, ekonomik karar birimlerini daha çok sermaye birikimine teşvik eder ve her ikisi birden, işgücü başına üretimin artmasını sağlar.

İkinci görüş ise, teknolojik gelişmenin, ekonomik karar birimlerinin girişimleriyle oluşmasıdır. Teknolojinin içselliği de, bu teşvik edilen girişimlerden kaynaklanmaktadır. Romer'in belirlediği anlamda teknolojik gelişme, girişimcilerin yeni bir bilgiyi, piyasa değeri olabilecek yeni bir malın üretiminde kullanmasıdır.

Romer'e göre, bir malın üretimindeki bilgi, üretilmesinde bir kereye özgü katlanılan maliyetlerden başka üretime maliyet yüklemeyiz. Yeni maliyetler ve yıpranma olmaksızın çok kere kullanılabilirler. Daha yeni bilgilerin üretilmesi, yalnızca toplam sabit maliyetleri artırır. Bu durum teknolojinin niteliğini de tanımlamaktadır.

Romer'in modeline göre, piyasa genişledikçe AR-GE faaliyetleri ve büyüme artar. Piyasa genişliğinde nüfus ölçü olarak alınmamakta, beşeri sermaye stoklarına bakılmaktadır. Beşeri sermaye stokunun büyük olduğu piyasalarda çalışan firmalar ya da ülkeler, daha hızlı büyüme gösterirler. Büyüme toplam nüfusun değil, beşeri sermayenin bir fonksiyonudur (Romer, 1990; 72,73).

Teknolojik gelişme süreci açısından Romer iki kavramı tartışmaktadır:

Birincisi, bir nesnenin rekabete konu olmamasıdır. Rekabete konu olan bir mal, bir birey tarafından mülkiyeti edinilmiş maldır ve o birey tarafından kullanımı ile diğer bireylerce kullanımı tamamen engellenmiş olmaktadır. Rekabete konu olmayan bir mal ise, tüm bireylerce kullanılabilir.

İkincisi ise, dışlanabilirliktir. Eğer bir mal dışlanabilme özelliğine sahipse, bu malı yalnızca sahibi kullanabilir. Örneğin, bir bilgisayar programının kopyalanması ve satılması yasalarla kontrol altına alınmış ve lisans sahibinin iznine bırakılmıştır.

Teknoloji rekabete konu olmayan bir maldır. Teknolojik gelişmeler kısmen dışlanabilirdir. Bu anlamda Romer'in dayanak noktası, büyümenin rekabete konu olmayan ve kısmen dışlanabilir teknolojiden kaynaklandığıdır. Bu süreci, düşüncenin tasarıma dönüşmesi olarak belirginleştirebiliriz. Yani kar amacı ile çalışan firmalar teknolojik gelişmeyi tasarlayarak piyasaya sürdükten sonra, ilgili teknolojiden kısmen başka firmalar da yararlanmaktadır. Bu anlamda tasarım, beşeri sermaye olgusundan farklılaşmaktadır. Çünkü, beşeri sermaye yalnızca kiralayan firmanın tasarrufu altındadır ve aynı anda bir tek yerde bulunabilirler (Romer, 1990; 74,75).

Romer modelinde teknolojinin, rekabete konu olmayan ve belli bir dereceye kadar dışlanabilen bir niteliğe sahip olduğu varsayılır. Bu anlamda teknoloji üretmek için belli bir sabit maliyet gerekmektedir ve üretildikten sonra marjinal maliyeti sıfıra eşit olmaktadır. Teknoloji bu özelliklere sahip iken, üretilebilmesi belli bir kârın elde edilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, teknoloji üretimi aksak rekabet piyasalarında yapılmalıdır. Çünkü firmalara marjinal maliyetleri üzerinde fiyat belirleme olanağı verilmemesi durumunda, teknolojik yeniliğin firmalara getirisi olmayacaktır.

$$Y = K^{\alpha} (AL_Y)^{1-\alpha} \quad (2.15)$$

Y üretimi, K sermaye stoğunu, L_Y işgücünü ve A yaratıcı fikirler stoğunu göstermektedir. Üretim fonksiyonunu, K ve L_Y 'ye göre sabit getirili, fakat yaratıcı fikirler stoğunu (A), üretimin bir girdisi olarak aldığımızda, artan getirili bir üretim fonksiyonu haline gelecektir. Başka bir ifadeyle, girdileri iki katına çıkardığımızda, üretim iki kattan fazla artacaktır. Ölçeğe göre artan getiri, yukarıda da ifade edildiği gibi, teknolojinin rekabetçi olmayan özelliğinden kaynaklanmaktadır.

$$\dot{K} = s_K Y - \delta K \quad (2.16)$$

2.16 nolu eşitlik sermaye birikimini gösteren denklemdir. Öte yandan işgücü dışsal ve sabit bir oranda büyümektedir.

$$\frac{\dot{L}}{L} = n \quad (2.17)$$

İşgücü, yaratıcı fikirler üreten ve üretimde bulunan işgücü olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır:

$$L = L_A + L_Y \quad (2.18)$$

Yaratıcı fikirler stokunun zaman içerisindeki değişimini gösteren denklem aşağıdaki gibidir:

$$\dot{A} = \rho L_A A \quad (2.19)$$

2.19 nolu eşitlikte, L_A yaratıcı fikir üretme işi ile uğraşan kişi sayısını gösterirken, ρ her bir araştırmacının üretkenliğini gösteren bir parametredir. A ise yaratıcı fikirler stoğunu göstermektedir. Romer'in temel denklemini oluşturan bu eşitlik, bilgi birikimindeki bu artışın araştırmacının üretkenliği ve araştırmacı sayısının bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Ekonomideki araştırmacı sayısı L_A ve bilgi arttıkça, ekonominin büyüme hızı artacaktır (Arslan, 2007; 29,30).

Romer'in modelinde üretim fonksiyonunda 4 temel girdi bulunmaktadır. Bunlar; emek (L), sermaye (K), teknoloji (A) ve beşeri sermayedir (H). Model esasen bilginin iki temel bileşeninin iki ayrı özelliğini göz önünde tutmaktadır. Bu bileşenler, beşeri sermaye ve teknolojik gelişmedir. Beşeri sermaye rekabetçi unsurlar taşırken; teknolojik gelişme genellikle rekabetçi unsurlara sahip değildir.

Romer'in modelinde üç temel sektör bulunmaktadır. Bunlar araştırma sektörü, ara mallar sektörü ve nihai mallar sektörüdür. Araştırma sektörü beşeri sermayeyi ve yeni bilgiyi üretmek için var olan bilgi stokunu kullanırlar. Ara malları

sektörü ise, herhangi bir zamanda nihai malların üretiminde kullanılmak üzere mevcut olan ürünlerini, araştırma sektörünün verdiği bilgiler ışığında üretim yapmaktadırlar. Nihai mallar sektörü, nihai hasılayı elde etmek için mevcut sermaye mallarını, emeği ve beşeri sermayeyi kullanmaktadır. Hasıla ise ya tüketilir yada yeni sermaye olarak tasarruf edilir.

a_L ar-ge sektöründe kullanılan emek gücünü, $1 - a_K$ ise mal üreten sektörde kullanılan emek gücünü göstermektedir. Her iki sektörde de bilgi stoğu tam olarak kullanılmaktadır. t zamanında üretilen çıktı miktarı şöyledir:

$$Y(t) = [(1 - a_K)K(t)]^\alpha [A(t)(1 - a_L)L(t)]^{1-\alpha}, \quad 0 < \alpha < 1 \quad (2.20)$$

2.20 nolu eşitlik sermaye ve emeğin sabit getirilere sahip olduğunu ifade etmektedir. Yeni bilgi üretimi araştırmaya ayrılan emek ve sermaye miktarları ile teknoloji seviyesine bağlıdır.

Genelleştirilmiş Cobb-Douglas üretim fonksiyonu varsayımı altında, üretim fonksiyonu şu şekilde olur:

$$A(t) = B[(a_K K(t))^\beta [a_L L(t)^\gamma A(t)^\theta]; \quad B > 0, \quad \beta \geq 0, \quad \gamma \geq 0 \quad (2.21)$$

Bilgi üretim fonksiyonunda emek ve sermaye için ölçeğe göre sabit getiri olduğu varsayılmamıştır. Ar-Ge için azalan verimler söz konusudur (Kıraçlar, 2005; 75,76).

Modelin varsayımları aşağıdaki gibidir;

Modeldeki üretim girdileri; fiziksel ve beşeri sermaye (H), işgücü (L) ve teknolojik düzey indeksidir (A).

Fiziksel sermaye, tüketim malı cinsinden ölçülmektedir. Beşeri sermaye ölçümünde ise, eğitim dikkate alınmaktadır. Romer'in bu modelinde bilginin rekabete konu olabilen unsuru (H) ile rekabete konu olmayan teknoloji unsuru (A), birbirinden ayırıştırılarak modele dahil edilmektedir.

A , sınır olmaksızın büyüyebilir ve her bir yeni malın üretimi için yapılan tasarımı gösterdiğinden, toplam tasarım sayısı ile ölçülmektedir.

AR-GE sektörü yeni bilgi (tasarım) üretebilmek için, var olan bilgi stokunu ve beşeri sermayeyi kullanmaktadır. Ara sektör, AR-GE sektöründen aldığı tasarımları kullanarak, nihai sektörün kullanabileceği dayanıklı girdiler üretmektedir. Nihai sektör, ara sektörden aldığı dayanıklı girdiyi, işgücü ve beşeri sermayeyi kullanarak, nihai mal üretir. Bu nihai mal ya tüketilmekte ya da sermaye girdisi olarak tasarruf edilmektedir.

Nüfus ve işgücü sabittir.

Toplam nüfusun içerisindeki beşeri sermaye stoku ve piyasaya giren beşeri sermaye stoku sabit bir orandadır.

Ekonomideki toplam üretimin tüketilmeyen kısmı, sermaye malı olarak kullanılmaktadır (Romer, 1990; 79).

Romer'in modelinin en önemli sonuçlarından birisi, araştırma projelerinin gelecekte ortaya çıkaracağı devamlı kârlar nedeniyle hali hazırdaki maliyetleri değiştirmesi ve böylece teknolojik değişimin seviyesinin kâr oranına bağlı olmasıdır. Modelin bir başka önemli sonucu da, daha büyük bir beşeri sermaye stokunun daha yüksek bir ekonomik büyümeye yol açmasıdır. Bu bilgi doğrultusunda uluslararası serbest ticaretin büyüme hızını daha da artıracığı söylenebilir. Bu model, düşük seviyede beşeri sermayeye sahip olan ülkelerin neden daha az, gelişmiş ülkelerin ise neden daha çok geliştiğini ve aynı zamanda ekonomik birleşmelerin ülkeler açısından önemini göstermektedir (Romer, 1990; 99).

2.3.2.4.4. Lucas (Beşeri Sermaye) Modeli

Beşeri sermaye değişkeninin dikkate alındığı, içsel büyüme teorilerinin belki de en çok tanınanı Robert E. Lucas tarafından 1988’de geliştirilen modeldir. Lucas büyüme modelinin temel öngörüsü; beşeri sermayesi güçlü olan ülkelerin zayıf olan ülkelere daha fazla ekonomik büyüme göstereceğidir. Bu modelde sermaye ve işgücü ayrı ayrı azalan marjinal verime sahipken beşeri sermayenin azalan verime konu olmadığı varsayılmaktadır. Beşeri sermayenin en önemli unsuru olan eğitimin aşağıda belirtilen işlevleri dolayısıyla ölçeğe göre artan getirinin temel kaynaklarından olan dışsallık olgusunun ortaya koyduğu düşünülmektedir. Buna göre:

- Eğitimli insanlar çeşitli eğitim kademelerinde aldıkları bilimsel teknik bilgiyi çalışmakta oldukları üretim birimine aktarmaktadırlar,
- Eğitimli insanlar değişen çalışma koşullarına özellikle yeni teknolojileri benimseyip bunları uygulama ve geliştirmeye daha yatkındırlar,
- Eğitimli insanlar arası etkileşim daha güçlüdür (Çanakçı, Tutar, 2006; 4).

Lucas modelinde beşeri sermaye, fiziksel sermaye gibi üretim faktörlerinden biri varsayılmaktadır. Bir başka deyişle, bir ekonomi nasıl fiziksel sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyuyorsa beşeri sermaye yatırımlarına da ihtiyaç duymaktadır. Beşeri sermaye yatırımları genelde eğitim yatırımları olarak düşünülse de, “yaparak öğrenme” yoluyla çalışma sürecinde de “kendiliğinden” oluşabilir (Yülek, 1997; 9).

Modelin varsayımları:

- Ekonomi kapalıdır ve tam rekabet piyasası ile çalışmaktadır.
- Ekonomik karar birimleri gelecekteki fiyatlar konusunda rasyonel beklemeyle sahiptir.
- Ekonominin teknolojisi, ölçeğe göre sabit getirilidir.
- t anında üretime ayrılan işgücü (ya da eşdeğer olarak çalışma saati) sayısı $N(t)$ ’dir. $N(t)$ ’nin büyüme oranı dışsaldır.
- Teknolojik gelişme oranı dışsaldır şeklindedir.

Lucas'ın beşeri sermaye modelinde çıktı düzeyi (Y), fiziki sermaye (K) ve etkin emek (N^e) girdisinin fonksiyonudur. $Y = f(K, N^e)$. Herhangi bir (t) yılında ortalama (h) yetenek düzeyinde (N) adet işçi varsa ve her bir işçi (u) kadar zamanını cari üretim için harcıyorsa etkin emek arzı $N^e = uhN$ olur. Dolayısıyla yeni çıktı fonksiyonu aşağıdaki gibi olacaktır:

$$Y = f(K, uhN) \quad (2.22)$$

Buna göre çalışılan süre (u) ve işçilerin ortalama yetenek düzeyi (h) arttıkça çıktı düzeyi artar. Diğer yandan sosyal bir olay olarak kabul edilen ve daha çok okullaşma oranına bağlanan beşeri sermaye birikimi, çalışmadan arta kalan zamanla ($1-u$) ilişkilendirilir:

$$\dot{h}(t) = h(t)\delta[1-u(t)] \quad (2.23)$$

Bu fonksiyona göre $u(t) = 1$ olması halinde zamanın tamamı mevcut üretimi gerçekleştirmeye gitmiş, işçilerin yeteneklerini geliştirmelerine hiç zaman kalmamıştır. Bu durumda beşeri sermaye birikimi sıfırdır. $u(t) = 0$ olması halinde ise zamanın tamamı yetenekleri geliştirmeye gitmiş ve beşeri sermaye birikimi maksimum olmuştur (Demir, 2002; 7).

Lucas (1988), bireylerin beşeri sermaye birikimi için ayırdıkları süreyi temel olarak, büyümenin en önemli belirleyicilerinin beşeri sermaye ve dışsallıklar olduğunu savunmuştur. Modelde beşeri sermayenin bireyin kendi üretimini arttırmasına içsel etki; insanlar arası etkileşim sonucunda ortaya çıkan sermayeye dışsal etki denilmektedir.

Lucas içsel büyüme modelinden elde edilen ve beşeri sermayenin zaman içerisindeki değişimini gösteren denklem şu şekilde yazılabilir:

$$\dot{h} = h\mathcal{G}(1-u) \text{ veya } \frac{\dot{h}}{h} = v = \mathcal{G}(1-u) \quad (2.24)$$

Bu denklemde, h kişi başına beşeri sermayeyi, u çalışma zamanını, $1-u$ beşeri sermaye birikimine ayrılan zamanı, v beşeri sermaye büyüme hızı ve \mathcal{G} öğrenme katsayısını göstermektedir. Lucas'ın dışsallıkları da kapsayan modelinden elde edilen büyüme denklemi şu şekilde yazılabilir:

$$g = \frac{\mathcal{G}(1-u)(1-\beta+\gamma)}{(1-\beta)} \quad (2.25)$$

Bu denklemde, g büyümeyi, γ dışsal etkiyi göstermektedir. Lucas modelinde iktisadi büyümenin temel belirleyicileri, beşeri sermaye büyüme hızı (v) ve dışsallıklar (γ) olarak ortaya çıkmaktadır.

Lucas'ın beşeri sermaye birikim denkleminde yer alan ve uzun dönem iktisadi büyümeyi etkileyen çalışma zamanı (u) veya beşeri sermaye birikimine ayrılan zaman ($1-u$) hükümet politikalarından etkilenen bir değişkendir (Arslan, 2007; 27).

Lucas (1988) çalışmasında şu sonuçlara varmıştır:

- Kapalı ekonomi halinde, zengin bir ülke ile aynı büyüme oranına sahip olsa bile yoksul bir ülkenin nispi yoksulluğu devam eder, ülkeler arası gelir ve servet dağılımı kararlılığını korur.

- Emek faktörü ülkeler arasında mobil değilse, sermayenin serbest dolaşımı dış ticarete yönelik güçlü bir eğilim doğurmaz. Emek faktörü mobil ise, o zaman her şey emeğin üretkenliğini arttıran beşeri sermaye etkilerinin içsel olup olmadığına ve bu etkilerin bir kişiden diğerine taşarak dışsal yararlar sağlayıp sağlamadığına bağlıdır.

- Beşeri sermayenin yüksek olduğu ülkelerde her yetenek düzeyindeki insan daha verimlidir ve daha yüksek ücret alır. Bunun için yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru göçler yaşanır. Bu göç bir yandan yoksul ülkelerin gelişmesini, diğer yandan zengin ülkelerin durgun duruma girmelerini önler (Demir, 2002; 7).

Bugün gelineen noktada, “uzun dönemde büyümenin kaynağı nedir?” diye sorulduğunda, doğanın ürünlerini veri olarak alırsak, herkesin üzerinde anlaşabileceği yanıt iki önemli etkeni kapsar; teknolojik yenilikler ve nitelikli emek. Unutulmaması gereken önemli bir nokta ise, teknolojik yeniliklerin kaynağının, “insanın zihinsel emeği” veya “yaratıcı zekâsının” ürünü olduğudur (Gürak, 2006-a; 17).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde 1990-2005 yılları arası 27 AB üyesi ülkenin ekonomik büyümesini etkilediği düşünülen beşeri sermaye unsurlarının, kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analizin kapsadığı dönem ve değişkenler verilerin bulunabilirliği dikkate alınarak saptanmıştır. Bu nedenle, analiz döneminin belirlenmesinde sağlıklı ve sürekli verilerin varlığı etkili olmuştur.

Çalışmada panel veri analiz tekniği kullanılmıştır. Panel veri analizinin yatay kesit ve zaman serisi analizlerine göre avantajları değerlendirilmiş ve panel veri analiz tekniği ile ilgili bilgi verilmiştir. Son olarak; bu analiz yöntemi ile elde edilen regresyon modelleri değerlendirilmiş ve sonuçları ayrıntılı olarak verilmiştir.

3.1. Çalışmanın Yöntemi

Geçmişte yapılan çalışmalar incelendiğinde, ekonomik büyümeyi analiz etmek için kesit verileriyle çalışıldığı ve her bir ülke için regresyon modelleri kurulduğu görülmüştür. Bu çalışmaların yapılabilmesi için bütün ülkelerin özdeş üretim fonksiyonlarının olduğu varsayımı yapılmıştır. Bununla birlikte, bireysel ülke etkilerinin göz ardı edilmesinin yanlış sonuçlar ortaya çıkardığı da gözlenmiştir. Panel veri modellerinin kullanılması ile ekonomik büyümenin birbirini takip eden önceki değerleri arasındaki korelasyon da dikkate alınmakta ve ayrı ayrı ülke etkilerinin hesaplamalara dahil edilmesi sağlanmaktadır (Pazarlıoğlu, Kiren, 2003; 3). Tüm bu üstünlüklerinin yanı sıra verilerin yatay kesit ve zaman serisi analizlerine göre nispeten daha etkin kullanılmasına da olanak sağlaması nedeniyle, bu çalışmada panel veri analiz tekniği kullanılmıştır. .

3.1.1. Panel Veri Analiz Tekniği

Zaman boyutuna sahip kesit serilerini kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi adı verilmektedir. Bu analizde zaman serileri

ile kesit serileri bir araya getirilerek, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti oluşturulmaktadır. Panel veri analizinde örnekleme farklı zaman noktaları için bireysel gözlemler dikkate alınır ve bu da örnekleme her bir bireysel veri için çoklu gözlemler oluşturulmasını sağlar. En basit şekli ile bir panel veri regresyon modeli aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, 2, \dots, N ; \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (4.1)$$

Modelde; i firma, hane, ülke gibi bireyselleri; t ise zamanı ifade eder. i indisi yatay kesit boyutunu belirtirken, t indisi zaman serisi boyutunu ifade etmektedir. Bireysel etkiyi gösteren α_i , t zaman ve i yatay kesitine özgü bireysel etkileri içeren sabittir. Bu formdaki bir model klasik regresyon modelidir. α_i 'lerin tüm birimler için aynı olduğu varsayımı altında Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi etkin ve tutarlı α ve β tahminleri sağlayacaktır (Alus, 2006; 31).

k değişkenli bir panel veri regresyon modeli en genel biçimiyle aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}x_{2it} + \dots + \beta_{kit}x_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (4.2)$$

Modelde, $i = 1, 2, \dots, N$ kesit birimini ve $t = 1, 2, \dots, T$ de zaman dönemini göstermektedir. Ayrıca olasılıklı olmayan hata terimi ε 'nin ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. Yani, $E[\varepsilon_{it}] = 0$ ve $Var[\varepsilon_{it}] = \sigma_\varepsilon^2$ dir. β_{2it} den β_{kit} ye kadar olan eğim katsayıları ise bilinmeyen tepki katsayılarıdır. Bunlar farklı birimler ve farklı zaman dönemleri için değişebilirler. Bununla birlikte, model tahmin edilirken modelin sabit terimi, eğim katsayıları ve hata terimi ile ilgili çeşitli varsayımlar yapılmaktadır. Bunlarla ilgili yapılan varsayımlara bağlı olarak beş farklı model tahmin etmek mümkündür. Bu modellerde:

- Hem sabit hem de eğim katsayıları hem birimlere hem de zamana göre değişmez ve hata terimi zaman ve birimlere göre oluşan farklılıkları temsil edebilir.

- Eğim katsayıları sabitken, sabit terim birimlere göre değişir, ancak zamana göre sabit kalabilir.

- Eğim katsayıları sabitken, sabit terim birimlere ve zamana göre değişebilir.

- Hem sabit hem de eğim katsayıları birimlere göre değişebilir.

- Tüm katsayılar hem zamana hem de birimlere göre değişebilir (Özer, Biçerli, 2004; 71).

$$y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}x_{2it} + \dots + \beta_{kit}x_{kit} + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, 2, \dots, N, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (4.3)$$

Yukarıdaki modelde tahmin edilmesi gereken parametre sayısının gözlem sayısından fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, model bu formda tahmin edilemez. Modelin tahmin edilebilmesi için yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bunun için; açıklayıcı değişkenler, hata terimi ve regresyon katsayıları ile ilgili bazı varsayımların yapılması gerekir. Regresyon katsayıları ile ilgili olarak bütün katsayıların aynı olduğu varsayıldığında, model aşağıdaki biçimde gösterilebilir:

$$y_{it} = \beta_1 + \beta_2x_{2it} + \dots + \beta_kx_{kit} + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T \quad (4.4)$$

Bu model literatürde, “Birleştirilmiş Regresyon Modeli” olarak adlandırılmaktadır. Modelde, β_1 parametresi, bütün birimlerin ortak bir kesmesi olduğunu ifade etmektedir. β_2, \dots, β_k parametreleri ise ayrı ayrı her bir açıklayıcı değişkenin bütün birimler üzerindeki ortak marjinal etkilerini göstermektedir. Bir başka ifade ile modeldeki β parametrelerinin birimler arasında ve/veya zaman üzerinde farklılık göstermediği varsayılmaktadır.

Regresyon katsayılarında sadece kesmenin birimlere ve/veya zaman dönemlerine göre değiştiğini varsayan panel veri modelleri “Sabit Eğim Değişken Kesme Modelleri” olarak adlandırılmaktadır. Modelin eğim katsayılarının ortak olduğu fakat kesmenin birimden birime ve zaman dönemlerine göre değiştiği varsayımı altındaki panel veri modeline bir de ortalama kesme tanımlandığında aşağıdaki model elde edilir:

$$y_{it} = \mu + \beta_2 x_{2it} + \dots + \beta_k x_{kit} + \alpha_1 e_{1t} + \dots + \alpha_N e_{Nt} + \gamma_1 e_{1t} + \dots + \gamma_T e_{Tt} + \varepsilon_{it} \quad (4.5)$$

Bu modelde μ parametresi modelin genel sabitini, α 'lar her bir birime özgü etkileri, γ 'lar her bir zaman dönemine özgü etkileri göstermektedir. Birime özgü ve zamana özgü etkilerin değişkenleri (e 'ler) sırasıyla, i . birim için 1, diğer durumlarda sıfır değerini alan kukla ve t . zaman dönemi için 1, diğer durumlarda sıfır değerini alan kukla değişkenlerdir. Bu model kukla değişken tuzağına işaret etmektedir. Bu halde tahmin edilemez. Kukla değişken tuzağından veya tam çoklu doğrusal bağlantıdan sakınmak için teorik olarak $\sum_{i=1}^N \alpha_i = \sum_{t=1}^T \gamma_T = 0$ kısıtı altında model tahmin edilebilir. Yukarıdaki modelin parametreleri üzerine konan kısıtlarla alternatif "Sabit Eğim Değişken Kesme Modelleri" elde edilebilir. Bunlar; eğim katsayılarının ortak olduğu fakat kesmenin sadece birimden birime değiştiği varsayımı altındaki "Birim Etkili Sabit Eğim Değişken Kesme Modeli" ve eğim katsayılarının ortak fakat kesmenin sadece zaman dönemlerinde farklılık gösterdiği varsayımı altındaki "Zaman Etkili Sabit Eğim Değişken Kesme Modeli"dir.

Basit doğrusal panel veri modelinin en genel biçimi, sabit katsayıların ve açıklayıcı değişkenlerin tepki katsayılarının birimlere ve/veya zamana göre değişken olduğu varsayımı altında yapılandırıldığında, "Değişken Katsayı Modelleri" elde edilir. Ayrıca, "Sabit Eğim Değişken Kesme Modelleri" ve "Değişken Katsayı Modelleri"nin her birinde, parametrelerin rassal veya sabit olabileceği varsayımı da yapılabilir. Bu sınıflandırmaya göre literatürde, "Sabit Etkili" ve "Rassal Etkili" panel veri modellerinden söz edilmektedir (Tüzüntürk, 2007; 3,4).

3.1.2. Sabit ve Rassal Etkiler Modelleri

$$y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} x_{2it} + \dots + \beta_{kit} x_{kit} + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T \quad (4.6)$$

Yukarıdaki modelde katsayılar, farklı birimler için farklı zaman periyotlarında farklı değerler almaktadır. Bu durumda, tahmin edilen parametre sayısı kullanılan gözlem sayısını geçmekte ve model tahmin edilememektedir. Bu

yüzden panel veri analiz tekniği ile yapılan çalışmalarda daha çok hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlarda bulunarak farklı modeller elde edilebilmektedir. Farklı varsayımlarla elde edilen modeller “Sabit Etkili” ve “Rassal Etkili” modellerdir. Her iki modelde de, ε_{it} hatalarının tüm zaman dönemlerinde ve tüm bireyler için bağımsız ve $N(0, \sigma_\varepsilon^2)$ şeklinde dağıldığı varsayılmaktadır.

3.1.2.1. Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects Model)

Panel veri ile tahminde kullanılan en basit modellerden birisi Sabit Etkiler Modeli’dir. Sabit etkiler modelinde, birimlerin davranışlarındaki farklılıklar sabit terimdeki farklılıklarla ortaya konulmaya çalışılır. Ancak eğim katsayılarının sabit olduğu varsayılır. Bu modelde sabit terim grup-spesifik sabit terim olarak adlandırılır. Buradaki sabit nitelmesi katsayının birimlere göre değişebileceğini, ancak zamana göre sabit olduğunu ifade eder. SEM’inde gözlenemeyen bireysel etkilerin modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olduğu kabul edilir. Bu nedenle de birimler arasındaki farklılıklar regresyon fonksiyonunda parametrik değişme olarak modellenir. Sabit etkiler modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_{it} = \bar{\beta} + \sigma_i + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, \dots, N, \quad t = 1, \dots, T \quad (4.7)$$

Modelde, $\beta_{1i} = \bar{\beta} + \alpha_i$, i ’nci birime özgü sabit terimi; $\bar{\beta}$ ise ortalama sabit terimi göstermektedir. α_i de, i ’nci birim için ortalama sabit terimden farklılığı temsil eder. Yukarıdaki modelin tahmin edilmesinde kullanılacak uygun tahmin yönteminin ne olacağı, α_i ’nin sabit mi yoksa rassal mı olduğuna bağlıdır. Eğer α_i sabit ise “Kukla Değişken Modeli”; buna karşılık rassal ise bir “Hata Bileşenler Modelini” kullanmak gerekir.

Modelde yer alan hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki varsa, Sabit Etkiler Modeli uygun model olarak değerlendirilir. Çünkü bu durumda, SEM

tahmincileri sapmasız olmaktadır. Ayrıca, N sayısı az ve gözlem sayısı (T) büyükse SEM yine tercih edilebilir model olmaktadır (Özer, Biçerli, 2004; 72).

Panel veri kullanılarak yapılan çalışmalarda, birimler arasındaki farklılıklardan veya birimler arasında ve zaman içinde meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişmeyi modele dahil etmenin yolu; mevcut değişimin regresyon modelinin katsayılarının bazılarında veya tümünde değişmeye yol açtığını varsaymaktadır. Katsayıların birimlere veya birimler ile zaman göre değiştiğinin varsayıldığı Sabit Etkili Modellerin genel formülasyonu; birimler arasındaki farklılıkların, sabit terimlerdeki farklılıklarda yakalanabildiğini varsaymaktadır. Bu amaçla panel veri modeli kukla değişken yardımıyla tahmin edilmektedir.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad ; \quad t = 1, \dots, T \quad (4.8)$$

Yukarıdaki model ele alındığında $\beta_{1it} = \beta_1 ; \beta_{2it} = \beta_2 ; \beta_{3it} = \beta_3$ olduğu varsayılmaktadır. Burada yalnızca sabit parametre değişmekte ve sabit terim zamana göre değil ama kesit bazında farklılıklar göstermektedir. Yani zaman boyutu sabit tarafından muhafaza edilmesine rağmen bireyler arasındaki davranışlarında farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Yukarıdaki model,

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}X_{2it} + \dots + \beta_{ki}X_{kit} + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, \dots, N \quad ; \quad t = 1, \dots, T \quad (4.9)$$

haline gelir. Bu model β_{1it} ifadesi açılarak yeniden yazılırsa,

$$\begin{aligned} Y_{it} &= \beta_{11}D_{1i} + \beta_{12}D_{2i} + \dots + \beta_{1N}D_{Ni} + \beta_{2i}X_{2it} + \dots + \beta_{ki}X_{kit} + \varepsilon_{it} \\ &= \sum_{j=1}^N \beta_{1j}D_{ji} + \sum_{k=2}^K \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (4.10)$$

elde edilir. Burada N birey ve $K - 1$ tane açıklayıcı değişken vardır.

Ayrıca;

$$\begin{array}{l} D_{1i} = 1 \quad i = 1 \\ D_{1i} = 0 \quad \text{Diğer Durumlar} \end{array} \quad , \dots \quad \begin{array}{l} D_{1N} = 1 \quad i = N \\ D_{1N} = 0 \quad \text{Diğer Durumlar} \end{array}$$

Bu modelde, sabit katsayı yer almadığından N sayıda birim arasındaki farklılık N sayıda kukla değişken kullanılarak incelenmektedir (Pazarlıoğlu, Kiren, 2003; 4).

3.1.2.2. Rassal Etkiler Modeli (Random Effects Model)

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T \quad (4.11)$$

Yukarıdaki denklemde, bağımsız değişkenlerce gözlemlenemeyen birimlere ait farklı özellikler hata terimi içerisinde yer almaktadır. Panel veri analizi, birimlere ait farklı özellikleri her birim için farklı β_{1i} tanımlayarak hata teriminden arındırmaktadır. Sabit etkiler modeli her bir yatay kesit birimi için farklı bir sabit değer oluşturmaktadır.

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \varepsilon_{it} \quad \beta_{1j} \neq \beta_{1i} \quad (4.12)$$

Öte yandan, rassal etkiler modeli ise sabiti rassal bir değişken olarak tanımlamaktadır. Bu durumda sabit değer veya başlangıç noktası; β_{1i} sabit değeri ve sıfır ortalamaya sahip μ_i rassal değişkeninin toplamından oluşmaktadır.

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \varepsilon_{it} \quad \beta_{1j} \neq \beta_{1i} + \mu_i \quad (4.13)$$

SEM'de kabul edildiğinin aksine bireysel etkiler eğer modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerle ilgili değilse, birimlere özgü sabit terimlerin; birimlere göre rassal olarak dağıldığının varsayılması ve ona göre modelleme yapılması daha uygun olmaktadır. Böylece,

$$y_{it} = \bar{\beta} + \sigma_i + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (4.14)$$

modelinde yer alan sabit terim β_i sabit değil, $\bar{\beta}$ ortalama ile rassal bir değişken olacaktır. Bu durumda her birim için sabit terim değeri, $\beta_i = \beta + \mu_i$ olacaktır. Burada da μ_i , sıfır ortalama ve sabit varyansla tesadüfi hata terimidir. REM ise aşağıda gösterildiği gibidir:

$$y_{it} = \bar{\beta} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it} + \mu_i$$

veya

$$(4.15)$$

$$y_{it} = \bar{\beta} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + u_i$$

Modelden de görüldüğü gibi, eşitlikteki hata terimi (u_i) bileşik hata terimidir ve bileşenleri de bireye özgü hata terimi (μ_i) ve panel hata terimidir (ε_{it}). REM'nin temel varsayımları ise şunlardır:

- Hem bireye özgü hem de panel hata terimi normal dağılıma sahiptir. Yani, $\varepsilon_{it} \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2)$ ve $\mu_i \sim N(0, \sigma_\mu^2)$

- Bireysel hata terimleri ne kendi aralarında ne de panel hata terimi ile ilişkilidir. Yani,

$$E(\mu_i \varepsilon_{it}) = 0$$

$$E(\mu_i \mu_j) = 0 \quad (i \neq j)$$

$$E(\varepsilon_{it} \varepsilon_{is}) = E(\varepsilon_{it} \varepsilon_{jt}) = E(\varepsilon_{it} \varepsilon_{js}) = 0 \quad (i \neq j; t \neq s)$$

SEM ile REM arasındaki temel farklılıkları kısaca belirtmek gerekirse; SEM'inde, her kesit birim kendi ayrı sabit terimine sahipken; REM'inde sabit terim, tüm kesit birimleri için ortalama sabit terimi ($\bar{\beta}$) vermekte, hata terimi (μ_i) ise her kesit birimine ait sabit terimin bu ortalama sabit terimden rassal sapmasını temsil etmektedir. REM'ini tahmin etmekte kullanılan etkin tahmin yöntemi

Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) yöntemidir. Eğer panel veride yer alan kesit birimi sayısı fazla ve zaman dönemi (T) (N)’den kısa ise, REM, SEM’ine göre daha etkin tahminler sağlar. Öte yandan, (T) sayısı büyük ve (N) de az ise, iki tahmin sonuçları arasında çok az farklılık beklenmekte ve daha önce de belirtildiği gibi SEM daha tercih edilmektedir. Bununla birlikte, (T) sayısı az ve (N) fazla ise, iki tahmin sonucu arasında belirgin farklılık beklenmektedir. Bu durumda kesit birimlerinin büyük örnekten rassal olarak çekildiğine inanılıyorsa REM, değilse SEM daha uygun model olarak değerlendirilmektedir (Özer, Biçerli, 2004; 73).

Panel veri ile yapılan çalışmalarda, birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişim “Sabit Etkili Modeller” kullanılarak incelenebileceği gibi, “Tesadüfi Etkili Modeller” kullanılarak da incelenebilmektedir. Tesadüfi etkili modellerde birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişiklikler, modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmektedir. Bunun temel sebebi ise sabit etkili modellerde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybının önlenmek istenmiş olmasıdır.

3.1.3. Hausman Testi

Birim veya birim ve zaman farklılıklarını temsil eden katsayıların yani rassal etkili modelin hata terimi bileşenlerinin modeldeki bağımsız değişkenlerden ilişkisiz olduğu hipotezinin geçerliliği, Hausman tarafından önerilen test istatistiği ile incelenebilmektedir. Bu durumda, sabit etkili model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. İki model arasında tercih yapabilmek için Hausman test istatistiği kullanılmaktadır. Hausman test istatistiği “tesadüfi etkiler tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında k serbestlik dereceli ki-kare dağılımı göstermektedir. Gerçekleşmesi durumunda tesadüfi etkili modelin hata terimleri bileşenlerinin bağımsız değişkenler ile ilişkili olmadığı kararı verilebilir. Bu durumda sabit etkili model tercih edilir (Pazarlıoğlu, Kiren, 2003; 5).

Sabit ve rassal etkiler modellerinden hangisinin seçileceği Hausman testi çerçevesinde belirlenen bir sorundur. Rassal etkiler modeli μ_i rassal değişkeni ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonun sıfır olduğunu varsaymaktadır. Başka bir ifadeyle $cor(\mu_i, x_{it}) = 0$ ise rassal etkiler modeli kullanılmaktadır. Diğer taraftan, sıfır aritmetik ortalamaya sahip μ_i ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon sıfıra eşit değil ise, sabit etkiler modelinin seçilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sabit etkiler modeli $cor(\mu_i, x_{it}) \neq 0$ durumunda geçerli olmaktadır. Bu anlamda Hausman testi $k - 1$ serbestlik derecesinde bir tür Wald χ^2 testidir (Yaffee, 2003; 8).

$$H = \left(\hat{\beta}_{FE} - \hat{\beta}_{RE} \right) \left(Var(\hat{\beta}_{FE}) - Var(\hat{\beta}_{RE}) \right)^{-1} \left(\hat{\beta}_{FE} - \hat{\beta}_{RE} \right) \quad (4.16)$$

$H_0 : cor(\mu_i, x_{it}) = 0$ Rassal etkiler modeli geçerli

$H_1 : cor(\mu_i, x_{it}) \neq 0$ Sabit etkiler modeli geçerli

Yukarıdaki eşitlik kısaca aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$H = (b_{within} - b_{FGLS})' (Vb_{within} - Vb_{FGLS})^{-1} (b_{within} - b_{FGLS}) \quad (4.17)$$

Bu ifade, b_{within} grup içi tahminciyi (sabit etkiler tahmincilerini), $FGLS$ genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisini, Vb_{within} ve Vb_{FGLS} varyans ve kovaryans matrislerini temsil etmektedir.

$H \geq \chi^2 (k_{within})$ ise, etkilerin sabit olduğu, tersi durumda ise etkilerin rassal olduğu kabul edilir.

3.1.4. Panel Veri Analizinin Üstün Yönleri

Panel veri analizinin yatay kesit ve zaman serisi analizlerine göre üstün olduğu noktalar vardır. Panel veri kullanmanın avantajları şunlardır:

- Zaman serisi ve yatay kesit analizi ile kıyaslandığında panel veri analizi araştırmacıya daha geniş bir veri seti ile çalışma imkanı sunar. Bu ise daha yüksek güvenilirliğe sahip parametre tahminleri, daha yüksek serbestlik derecesi ve açıklayıcı değişkenler arasında daha düşük çoklu doğrusal bağlantı, sonuç olarak çok daha etkin ekonometrik tahminler anlamına gelmektedir.

- Panel veri analizi yatay kesit ya da zaman serisi yöntemleri ile analiz edilemeyecek olan iktisadi konularda araştırmacıya çalışma olanağı sunar. Buna ilave olarak, kompleks yapıları ve karmaşık davranış modellerini test etmede panel veri analizi üstün yönleriyle ne çıkar.

- Panel veri analizi, kayıp ve gözlemlenemeyen verilerin etkisini ortaya koymak için bir kontrol mekanizmasıdır (Alus, 2006; 29,30).

- Zaman serisi ve yatay kesit veri analizlerinde, bağımsız değişkenler tarafından gözlemlenemeyen birimlere ait farklı özellikler hata terimi içerisinde yer almaktadır. Panel veri analizi, söz konusu özellikleri her birim için farklı bir sabit tanımlayarak hata teriminden ayırmaktadır.

- Yeterli bir zaman uzunluğunda, değişim dinamiklerinin çalışmasında panel veri analizi yatay kesit ve zaman serisi analizlerine göre daha avantajlı bir yöntemdir (Arslan, 2007; 115).

- Dışlanan değişkenler, zaman serisi veya yatay kesit verisi kullanılarak yapılan çalışmalarda tahmin sonuçlarında sapmaya yol açarken; dışlanan değişken veya değişkenlerin birimlere veya zamana göre değişmeyen değişkenler olması durumunda, panel veri kullanımı sapmanın kontrol altına alınmasını sağlamaktadır.

- Panel veri kullanmanın diğer bir avantajı da; yatay kesit verisi kullanılarak yapılan tahminlerde, sadece birimler arasındaki farklılıklar incelenebilirken, panel veri kullanılarak hem birimler, hem de bir birim içerisinde zaman içerisinde meydana gelen farklılıklar birlikte incelenebilmektedir (Pazarlıoğlu, Kiren, 2003; 3).

- Panel veri modelleri kantitatif (nicel) ve kalitatif (nitel) faktörlerin aynı model üzerinde birlikte belirlenmesine imkan vermektedir. Örneğin sabit etkili panel veri modellerinde, birimler ve/veya zaman dönemleri arasındaki kalitatif faktörlerin etki farklılıkları, model spesifikasyonunda tanımlanan kukla değişkenler (birim kuklaları ve/veya zaman kuklaları) ile ölçülebilirken, kantitatif faktörlerin etki farklılıkları ise açıklayıcı değişkenlerin katsayıları ile ölçülebilmektedir (Tüzüntürk, 2007; 2).

3.2. Literatür Araştırması

Bu bölümde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar özetlenmiştir. Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmaların çoğunda eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalarda, eğitimin en yaygın olarak kullanılan değişken olmasının sebebi, daha sağlıklı ve geniş kapsamlı veri elde edilmesine olanak sağlamasıdır. Bu çalışmaların genel özelliği ise, beşeri sermayenin ekonomik büyümede önemli rol oynadığı hipotezinin desteklenmiş olmasıdır.

3.2.1. Tek Ülke Üzerine Yapılan Çalışmalar

Fafchamps ve Quisumbing, 1997 yılında Pakistan'ın dört bölgesi için tesadüfi olarak belirlenen 44 köydeki 1000 haneden elde ettikleri anket verileriyle bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada hanenin geliri, tarımsal faaliyetler, işgücü, eğitim, tarım arazileri ve hayvancılık konuları dikkate alınmıştır. 1986-1989 dönemine ait anket verilerine dayalı olarak yapılan çalışmada “beşeri sermaye, hasıla ve işgücü dağılımı üzerinde pozitif etkiye sahiptir” şeklindeki hipotez test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre beşeri sermaye ölçümlerinin bazıları hasıla ile pozitif ilişkili çıkarken diğerleri negatif ilişkili bulunmuştur. Buradan ise tarım kesiminde beşeri sermayenin, özellikle eğitimin pozitif etkisinin az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü, eğitim düzeyi yükseldikçe işgücü tarım sektöründen uzaklaşmaktadır. Eğitimli işgücünün tarımda %7,2, hayvancılıkta %4, tarım dışı sektörde ise %13,4 daha etkin olduğunu ortaya koyan çalışma sonuçlarına göre işgücü, eğitim düzeyi

yükseldikçe tarımdan tarım dışı sektörler'e kaymaktadır. Ulaşılan bir başka sonuç ise beşeri sermayenin hasıla ve geliri büyük ölçüde doğrudan etkilediğidir. Yani eğitilmiş olan beşeri sermayenin hane halkının yaşam düzeyini önemli ölçüde yükselttiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bir sektörde beşeri sermaye düzeyi arttıkça gelir düzeyinin de artması nedeniyle, bu sektöre diğer sektörlerden işgücünün kaydığını öngören Lucas'ın hipotezinin kesin olmadığı vurgulanmıştır.

2001 yılında Asterio ve Agiomirgianakis, Yunanistan için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, 1960-1994 dönemine ait yıllık zaman serisi verileriyle Yunanistan için, eğitimle ilgili değişkenlerle (ilk, orta ve yüksek okula kayıtlı kişi sayısı) kişi başına GSYİH arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı test edilmiştir. Araştırmacılar aşağıdaki Lucas modeli yardımıyla yaptıkları çalışmada; beşeri sermayenin fiziki sermaye yatırımlarını ve teknolojik ilerlemeyi artırmak suretiyle, ekonomik büyümeyi sürekli hale getirdiği hipotezini eş bütünleşme ve nedensellik testleri yardımıyla incelemiştir. Kullanılan model şu şekildedir:

$$Y_t = AK_t^\alpha (\nu_t h_t L_t)^{1-\alpha} \quad (3.1)$$

Modelde Y_t bağımlı değişkeni çıktı düzeyini; A teknoloji seviyesini; K_t fiziki sermaye düzeyini; ν_t hane halkının çalışmaya ayırdığı süreyi; L_t emeği; h_t ise çalışanların ortalama kalite düzeyini göstermektedir. Modelde $\nu h L$ ekonomideki işgücü veya beşeri sermayeyi göstermektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre GSYİH ile tüm eğitim seviyeleri arasında pozitif ve uzun dönemli bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca ilk ve orta öğretime kayıt ile eğitime yönelik olarak yapılan kamu harcamalarından GSYİH'ya doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi saptandığı belirtilmiştir. Bunun yanında eğitim düzeyindeki artış ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Araştırmacılar buradan Yunanistan'ın yüksek eğitimle ilgili olarak daha planlı olması gerektiği ve sektörel ihtiyaçlara yanıt verebilecek özellikte bölümlere ağırlık verilmesi gerektiği sonucunu çıkarmışlardır.

Aynı yıl yapılan bir başka çalışma ise Perez Brignoli'ye aittir. Araştırmacı çalışmasında Costa Rica'nın 1950-1998 dönemine ait yıllık zaman serisi verilerini kullanmıştır. Perez, çalışma çağındaki nüfus için kişi başına reel GSYİH değişkenini bağımlı, doğum oranı, yaşam beklentisi, çocuk ölüm oranı, nüfus yoğunluğu, çalışma çağı nüfusu, ilk ve ortaokula kayıt oranı gibi değişkenleri ise bağımsız değişkenler olarak almıştır. Elde ettiği regresyon tahmini sonuçlarında eğitim ile sağlık arasında otokorelasyon görülmüş ve bu yüzden sağlıkla ilgili kısım modelden çıkartılmıştır. Yalnızca eğitimi alarak kurulan model aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

$$\text{Log Per Capita Income} = 2.9 + 0.69 \log \text{Primary} + 0.20 \log \text{Secondary} + u_t \quad (3.2)$$

Perez sağlıkla ilgili bu duruma Costa Rica'nın ekonomik koşullarının neden olduğunu belirtmiştir. Çünkü 1980-1990 arasında Costa Rica'da yaşanan ekonomik kriz ve durgunluk döneminde sağlığa yeterli kamu yatırımı yapılmamış ve bu nedenle sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi beklentilerin aksi yönünde çıkmıştır.

Chow 2002 yılında, Tayvan ve Çin üzerine bir çalışma yapmıştır. Tayvan için 1951-1999; Çin için ise 1952-1998 dönemine ait verilerle fiziki ve beşeri sermaye ile toplam faktör verimliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tahmin ederek, elde edilen sonuçları karşılaştırmıştır. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; belirtilen dönemde Tayvan'da gerçekleşen %8'lik büyümeye fiziki sermayenin %40, beşeri sermayenin %20, TFV'nin ise %40 oranında; Çin'de ise 1952-1998 dönemindeki %9'luk büyümeye fiziki ve beşeri sermaye ile TFV'nin sırasıyla %62, %10 ve %28 oranında katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur. İki ülke için beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri karşılaştırıldığında; Çin'deki düşük önem düzeyi, araştırmacılara göre işgücünün nitelikli olmamasından kaynaklanmaktadır. Tayvan'da ise işgücü nispeten daha nitelikli durumdadır. Buradan hareket eden araştırmacıya göre; gelecekte beşeri sermayenin Tayvan'ın ekonomik büyümesindeki katkısı artarak devam ederken, Çin'de bunun tersi bir durum söz konusu olacaktır.

Leeuwen 2006 yılında yaptığı, 1890-2000 dönemi için Hindistan, Endonezya ve Japonya'yı kapsayan çalışmasında aşağıdaki modeli kullanmıştır:

$$\Delta \ln y_t = \alpha + kt + \beta_1 \Delta \ln y_{t-1} + \beta_2 \ln y_{t-1} + \beta_3 \ln hc_{t-1} + \beta_4 \Delta \ln hc_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

Modelde y , kişi başına GSYİH değişkenini; hc , t yılındaki beşeri sermaye stoğu indeksini; t , trendi, ε ise hata terimini göstermektedir. Çalışmada yer alan hc değişkeni toplam beşeri sermaye ve ortalama eğitim yılı olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmıştır.

Araştırmacı kullandığı modelin; Romer'in (1990) beşeri sermayeyi ARGE'nin üreticisi ve teknolojik gelişmenin kaynağı olarak gördüğü model ile Lucas'ın (1988) beşeri sermayeyi bir üretim faktörü olarak ele aldığı modelin karşılaştırılmasında ideal bir model olduğunu ileri sürmüştür. Üç ülke için yapılan değerlendirmede Japonya'nın gösterdiği büyümenin yirminci yüzyıla kadar, Lucas modeli ile açıklanabildiği, daha sonraki süreçte ise Romer'in modelinin geçerlilik kazandığı savunulmuştur. Hindistan ve Endonezya için ise aynı durumun geçerli olmadığı belirtilmiştir. Araştırmacı bunun sebebini dört ana başlıkta toplamıştır. Bunlardan ilki Hindistan ve Endonezya ekonomilerinin nispeten eğitim ile daha düşük seviyede ilişkili olmasıdır. İkinci olarak bu ülkelerde özellikle yirminci yüzyılın ortalarından sonra kişi başına düşen eğitim harcamalarının düşmesi gösterilmiştir. Üçüncü neden ise, Japonya'nın bu iki ülkeden çok daha önceleri teknolojik gelişme sürecine başlamış olmasıdır. Son olarak ise gelişmiş ülkelerdeki teknolojik ilerlemenin üretim üzerindeki çok yönlü etkisi vurgulanmıştır.

Osipian tarafından 2007 yılında Rusya Federasyonu ve Ukrayna için gerçekleştirilen çalışmada 1990-2010 verileri kullanılarak kişi başına GSYİH'daki büyüme oranı üzerinde yatırım, tasarruf, işsizlik, eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular şöyledir; sabit sermaye yatırımlarının kişi başına GSYİH oranındaki büyüme üzerinde pozitif etkisi söz konusudur. Benzer şekilde yatırım, tasarruf ve eğitim değişkenlerinin de etkisi pozitifdir. Ayrıca eğitim seviyesindeki artış, eğitimin büyüme oranı üzerindeki

etkisini artırmaktadır. Rusya ve Ukrayna'da özellikle 2000-2005 döneminde gözlenen hızlı büyüme oranı bu duruma bağlanmıştır. Tasarrufların ise kamu yatırımına dönüşmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca sabit sermaye yatırımları büyümenin yanı sıra işgücünün kalitesini de yükselterek çift yönlü bir etki göstermektedir.

3.2.2. Çok Ülke Üzerine Yapılan Çalışmalar

1980 yılında Hicks tarafından yapılan Economic Growth and Human Resources isimli çalışma beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye yöneliktir. Araştırmacı, 83 gelişmekte olan ülke için 1960-1977 dönemine ait verilerle çoklu regresyon analizi tekniğiyle tahminde bulunmuştur. Çalışmada yaşam beklentisi ve kişi başına düşen GSYİH değişkenleri ön plana çıkartılmıştır. Yaşam beklentisi gibi yine beşeri sermayenin unsurlarından olan okuryazarlık oranı da modele dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan model aşağıdaki gibidir:

$$GRYPC_{t,t+n} = a + b_1 YPC_t + b_2 HRD + b_3 GRIMP_{t,t+n} \quad (3.4)$$

Modelde; *GRYPC* kişi başına GSYİH'nın yıllık büyüme oranını, *YPC* değişkeni kişi başına GSYİH'yı; *HRD* değişkeni beşeri sermayenin unsurlarını; *GRIMP* ise ithalatın yıllık büyüme oranını temsil etmektedir. Hicks çalışmasında bu modelin dışında çok çeşitli modeller kurmuş ve açıklayıcı değişkenleri sırasıyla bağımlı değişken olarak alarak değişkenler arasındaki ilişkilerin türlerini ve bağlantılarını araştırmıştır. Bunun nedeni araştırmacıya göre tek model ile edilen sonuçların beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini açıklamakta yetersiz kalmasıdır. Hicks'in elde ettiği model sonuçlarına göre ülkenin gelişmişlik düzeyi arttıkça beşeri sermayenin ekonomik büyümeye sağladığı katkı artacaktır.

Aynı yıl Wheeler'ın 88 GOÜ için yaptığı çalışmada ekonomik büyüme ile beşeri sermaye unsurları (eğitim, sağlık ve beslenme) ve nüfus artışı arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla yatay kesit verisi kullanan araştırmacı eşanlı denklemler

sistemiyle analizlerde bulunmuştur. Çalışma sonucunda Wheeler, okuryazarlığın hasıla üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu ve okuryazarlık oranı yükseldikçe doğum oranının azaldığını bulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre okuryazarlık oranları %20'den %30'a çıktığında, hasıla %8'den %16'ya yükselmektedir ve Wheeler bu sonucu “okuryazarlık hasılayı doğrudan ve doğum oranını azaltmak suretiyle dolaylı bir şekilde etkilemektedir” şeklinde yorumlamıştır.

Romer 1989 yılında konu üzerine bir çalışma gerçekleştirmiş ve *AK* tipi üretim fonksiyonunu kullanmıştır. Romer çalışmasında beşeri sermayenin rolü üzerine teorik ve uygulamalı bilgi üretmiştir. 1965-1985 dönemine ait panel verilerle 94 yüksek gelirli ülke için yaptığı çalışmada okur yazarlık oranlarını beşeri sermaye ölçümü olarak ele alan Romer, kendi modelinde beşeri sermayeye yer vererek beşeri sermaye etkinliğini ve geçerliliğini test etmeye çalışmıştır. Tahmin edilen model şu şekildedir:

$$Y = L^\alpha E^\beta Z^\gamma K^\mu A^{1-\mu} \quad (3.5)$$

Modelde Y hasılayı; L işgücünü; E okuryazarlığı; Z dayanıklı ara malını; K fiziki sermayeyi; A ise AR-GE ile ortaya çıkan uygulamada bilgiyi temsil etmektedir.

Romer yaptığı çalışma sonucunda, beşeri sermayenin doğrudan değil, fiziki sermaye yatırımlarında artışa yol açarak dolaylı bir şekilde ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre; ülkeler arasındaki büyüme oranı farklılıklarında, beşeri sermayeden çok fiziki sermayenin daha etkin olduğunu bulmuştur. Romer ekonomik büyümenin kaynağının AR-GE ve fiziki sermaye olduğunu, beşeri sermayenin ise bu değişkenlere katkı sağlayarak etkili olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak; Romer bu çalışmanın, ele alınan değişkenlerin gerekli durumlarda değiştirilebildiği esnek bir model önermesi şeklinde literatüre bir katkısı olduğunu ve bunun teorik ve uygulamalı çalışmalarda kullanılabileceğini belirtmiştir. Romer, Harrod-Domar veya Solow modeli gibi belirli

kısıtları olan modellerle uygun çalışma yapılamayacağı gibi, teori ile uygulamanın da uyumlaştıramayacağını vurgulamıştır.

Bir başka çalışma ise 1991 yılında Lau, Jamison ve Louat tarafından yapılmıştır. Neoklasik büyüme teorisine dayalı olarak yapılan çalışmada araştırmacılar, Latin Amerika ve Doğu Asya ülkelerindeki gelişmekte olan ülkeler için yatay kesit verisi kullanarak, GOÜ'lerin ekonomik büyümesine katkı sağlayan faktörleri belirlemeye çalışmışlardır. Lau, Jamison ve Louat beşeri sermaye teorisinde, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde etkili olmasının gerçeğe göre abartılı olduğunu; bunun fiziki sermaye yetersizliği olan GOÜ'ler için uygun olmadığını vurgulamışlar ve üretim fonksiyonundan hareketle aşağıdaki modeli tahmin etmişlerdir:

$$\ln(Y/L) = \ln A(0) + gt + \alpha \ln(K/L) + \beta \ln(H/L) \quad (3.6)$$

Bu model yardımıyla elde ettikleri sonuçlar araştırmacıların hipotezlerinin geçerli olduğunu göstermektedir. Buna göre bütün olarak GOÜ'lerde üretimin fiziki sermaye esnekliğinin 0.80, beşeri sermayenin ise 0.20 olduğu ortaya konulmuştur. Araştırmacıların bu sonucu, fiziki sermayenin olmadığı bir ülkede beşeri sermayenin etkin olamayacağını ve beşeri sermaye teorisyenlerinin aksine Neoklasikleri destekler nitelikte, GOÜ'lerde ekonomik büyüme için fiziki sermaye ve maddi donanımın kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

King, Glewwe ve Alberts 1992 yılında yaptıkları çalışmada, 1960-1985 dönemi için üç ülke grubunu kapsayan çalışmada; ilk, orta ve yüksek eğitim, ticari zarar indeksi, ve yatırım oranının GSYİH'daki değişim oranı üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Araştırmada kullanılmak üzere oluşturulan üç grup şöyledir; birinci grup orta ve yüksek gelirli 114 ülkeden; ikinci grup düşük gelir sahibi 57 ülkeden ve üçüncü grup ise yalnızca Afrika kıtasında bulunan ülkelerden oluşmaktadır. Bu üç grup için elde edilen sonuçlar incelendiğinde elde edilen bulgular şöyledir: GSYİH'da meydana gelecek olan büyüme en çok Afrika ülkelerinde ve düşük gelirli ülke

grubunda etkili olmaktadır. Yatırımda gerçekleşecek olan artış miktarı ise Afrika ülkelerinde ve birinci grup ülkelerde birbirine eşit miktarda GSYİH artış oranı sağlamaktadır. Ticaretten kaynaklanan bir birimlik zarar ise en çok birinci ülke grubunun GSYİH'sını etkilemektedir. Orta öğrenimin en büyük getirisi Afrika ülkelerinde olmaktadır ve bu etki diğer iki ülke grubuna göre GSYİH'da yaklaşık 22,8 kat daha fazladır.

1992 yılında Mankiw, Romer ve Weil, 1960-1985 dönemine ait panel veriler yöntemiyle petrol üreticisi olmayan ülkeler, orta gelişmişlik düzeyindeki ülkeler ve OECD ülkeleri için tahminde bulunmuşlardır. Ülkeler arası gelir farklılıklarının nedenlerini açıklamak amacıyla kendi modellerini oluşturan araştırmacılar, ortaokula kayıtlı kişi sayılarını beşeri sermaye birikimi olarak almışlardır. Çalışma sonucunda; her bir ülke grubu için sonuçların anlamlı olduğu ve ölçeğe göre sabit getirili MRW modelinin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koyan araştırmacılar, hasılanın eğitilmiş işgücü esnekliğini sırasıyla 0.66, 0.73 ve 0.76; fiziki sermaye esnekliğini ise 0.69, 0.70 ve 0.28 olarak bulmuşlardır.

Ülke gruplarının yakınsama oranını 0.02 olarak bulan araştırmacılara göre bu yakınsama değeri, bir ekonominin kendi durağan denge durumu değerine doğru kat edeceği yolun yarısını, 35 yılda alacağını göstermektedir. Mankiw, Romer ve Weil, kendi durağan denge durumundaki kişi başına gelir düzeyinden daha düşük gelir düzeyine sahip olan ülkelerin, daha yüksek büyüme oranlarına sahip olacakları sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar modellerinin GOÜ ekonomilerinin büyüme sürecinin yaklaşık %80'ini açıkladığını, Solow modelinin ise açıklama oranının %60 olduğunu ve ekonomik büyümenin açıklanamayan artık kısmının büyük bir bölümünün beşeri sermaye ile açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir.

1996 yılında Caselli, Esquivel ve Lefort ekonomik büyüme üzerine bir çalışma yapmışlardır. 1960-1985 dönemine ait beşer yıllık panel verilerle yapılan çalışmada 97 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için tahminde bulunmuşlardır. Çalışmanın amacı, Gemmel'in "beşeri sermaye birikimi büyümeyi doğrudan etkilemektedir" şeklindeki hipotezinin geçerli olup olmadığını test etmektir. Bu

amaçla neoklasik büyüme modeline göre oluşturulan model sonuçları aşağıdaki gibidir:

$$\ln(Y_{i,t}) - \ln(Y_{i,t-5}) = -0.318 \ln(Y_{i,t}) + 0.182 \ln(s_k) - 0.361 \ln(n + g + d) - 0.65 \ln(s^h) + \eta_i$$

η_i ülkeye özel sabit etkiyi gösterir. Ülkeler arasındaki yakınsama hızının ortalama %3 civarında olduğunu ve bunun fiziki sermaye birikimine dayalı olduğunu bulan araştırmacılar; ortaokula kayıt oranı şeklinde ele aldıkları beşeri sermaye ölçümünün, ekonomik büyümeyle negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmacılara göre bu negatif tahmin sonucu, genişletilmiş Solow modelinin yanlış belirlenmesinin bir sonucudur. Bunun üzerine daha genel formülasyonlar belirleyen araştırmacılar, sonucun değişmediğini gözlemişlerdir. Sonuç olarak; Gemmel'in beşeri sermayenin büyüme üzerinde doğrudan etkili olduğunu öngören hipotezini reddetmişlerdir. Tüm bu sonuçlar ışığında araştırmacılar, neoklasik iktisada dayalı beşeri sermaye teorilerinin, beşeri sermayenin ekonomik büyümedeki etkilerini açıklamada yetersiz kaldığını ileri sürerek; beşeri sermaye birikimine dayalı içsel büyüme teorilerinin bu konuda daha etkin oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Aynı yıl Jones, beşeri sermaye, bilgi birikimi, teknoloji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada bilgi ve teknoloji transferinin sermaye akımı üzerindeki önemi de araştırılmıştır. Araştırmacı, 1980-1990 dönemine ait fiziki sermaye ve 1960-1985 dönemine ait ilk, orta ve yüksek eğitime kayıt oranı şeklindeki beşeri sermaye ölçümünü kullanarak panel veriler yöntemiyle 90 ülke için analiz yapmıştır. Jones çalışmasında kendisine ait olan aşağıdaki modeli kullanmıştır:

$$\log y_t^* = \log A_t^* + \frac{1}{\gamma} \log \frac{M}{g} + \frac{\alpha}{1-\alpha} \log s_k - \frac{\alpha}{1-\alpha} \log(n + g + d) + \frac{\theta}{\gamma} \nu \quad (3.8)$$

Görüldüğü üzere modele hata terimi eklenmemiştir. Jones'e göre nüfus artış hızı, fiziki sermaye ve beşeri sermayeye yapılan yatırım oranı; GSYİH'daki değişimin %72'lik bölümünü açıklamaktadır. Araştırmacının elde ettiği sonuçlara göre fiziki sermaye ulusal gelirden %35 oranında pay alırken, beşeri sermayenin

aldığı pay %20 oranındadır. Buradan hareketle Jones ülkeler arasındaki gelir farklılığının nedeninin teknoloji transferi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Jones'e göre; gelişmekte olan ülkelerin teknoloji konusunda geri kalmalarının sebebi de, yine beşeri sermaye yatırımlarının gelişmiş ülkelere oranla düşük olmasıdır.

Barro, 1998 yılında 100 ülke için 1960-1995 dönemi verileri ile bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmacı çalışmasında; kişi başına reel GSYİH'daki büyüme oranı ve reel yatırım oranının GSYİH'ya oranı olmak üzere iki farklı bağımlı değişken kullanmıştır. Bağımsız değişkenler olarak ise; kişi başına reel GSYİH, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı, demokrasi indeksi, enflasyon oranı, doğum oranı, eğitim yılı ve ticaret hacmindeki büyüme değişkenleri alınmıştır. Araştırmacının elde ettiği sonuçlara göre, ekonomik büyüme ile eğitim süresi arasında pozitif ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle lise ve sonrası eğitim seviyelerinin ekonomik büyümedeki önemi vurgulanmış ve bu durum teknolojide kaydedilen ilerlemeler ile ilişkilendirilmiştir.

Aynı yıl, Hall ve Jones konu üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmacılar, MRW ve Jorgenson modellerini incelemiş ve “ülkeler arasındaki gelir farklılıkları, fiziki ve beşeri sermaye ile verimlilik farklılıklarından kaynaklanmaktadır” hipotezini test etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmacılar ülkeler arasındaki büyük farklılıkların fiziki ve beşeri sermaye farklılıkları ile bir ölçüye kadar açıklanabileceğini, geri kalan açıklanamayan kısmın ise, ülkelerin kurumlardaki, hükümet politikalarındaki ve sosyal alt yapılarındaki farklılıklarla açıklanabileceğini belirtmişlerdir. Araştırmacılar aşağıdaki modeli ve 1960-1995 dönemine ait verileri kullanarak 127 ülke için tahminde bulunmuşlardır. Modelde S , sosyal alt yapıyı temsil etmektedir.

$$\text{Log}Y/L = \log(K/Y)^{a/1-a} AHS \quad (3.9)$$

127 ülke için elde edilen sonuçlara göre; ortalama olarak fiziki sermaye %30, beşeri sermaye %56 ve teknoloji %14 oranında hasılayı etkilemektedir. Ayrıca sosyal alt yapının diğer değişkenler üzerindeki etkisinin; fiziki sermayede %1.05; beşeri

sermayede %1.34 ve verimlilikte %2.74 oranında olduğu gözlenmiştir. Araştırmacılar buradan hareketle işçi başına düşen hasılayı etkileyen en önemli unsurun devlet olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sonuç olarak araştırmacılara göre, Neoklasiklerin savunduğu ülkeler arası yakınsama hipotezi gerçekleşmeyecektir.

İkonen 1999 yılında 29 ülke için 1960-1993 dönemini kapsayan verilerle bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmacı çalışmasında, Genişletilmiş Solow Modeli ile Mankiw-Romer-Weil Modellerinin karşılaştırılmasını da yapmış bunun yanı sıra yeni bir regresyon eşitliği kurmaya çalışmıştır. Kullanılan değişkenler; kişi başına gelir, tasarruf oranı, yatırım oranı, 15-64 yaş arası çalışan nüfus oranı şeklindedir. Araştırmacı çalışma sonucu ulaştığı bulguları şu şekilde özetlemiştir; Genişletilmiş Solow büyüme modelinin (varsayımlarından dolayı) gerçeğe yakınlığı yoktur. Modelde beşeri sermaye unsurunu içeren değişkenlerin katsayılarının tümü pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu yüzden beşeri sermayeye yapılacak yatırım beşeri sermaye düzeyini artıracak, bu ise ekonomik büyümeye imkan sağlayacaktır.

Dessus 1999 yılında yaptığı çalışmada panel veriler analiz yöntemini kullanarak özellikle eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, 83 ülke verilerini kullanan araştırmacı modeline; kişi başına GSYİH, yatırımların GSYİH'daki oranı, 25 yaş ve üzeri nüfusun ortalama eğitim yılı süresi, nüfus artış oranı, ilköğretimde öğrenci-öğretmen oranı, lise düzeyinde ortalama öğrenci-öğretmen oranı, kamu eğitim harcamalarının GSYİH'daki payı, tüm nüfus içinde okur-yazar olmayanların oranı değişkenlerini eklemiştir.

Dessus'un elde ettiği sonuçlara göre; 25 yaş üzeri nüfusun eğitim yılı süresi arttıkça büyüme oranı azalmaktadır. Özellikle panel veriler yöntemi kullanılarak yapılan benzer çalışmalarda da aynı sonuca ulaşılmış olmasından dolayı çalışma bir bakıma bu bulguları destekler niteliktedir. Benzer biçimde, nüfus artışı da ülke ekonomisinin büyümesi üzerinde negatif etkiye sahip bulunmuştur. Her eğitim düzeyi için öğrenci-öğretmen oranının artması büyümeye olumsuz yönde etkiye bulunurken, ülkedeki okur-yazar olmayan nüfusun oranı da aynı etkiyi göstermiştir.

GSYİH'dan kamu eğitime ayrılan payın artması ise beklentilere uygun olarak büyümeye pozitif yönde katkı sağlamıştır. Araştırmacı sonuç olarak; ekonomik büyümenin sağlanmasında, kamu eğitiminin önemine değinerek öğrenci-öğretmen oranının dengesine ve eğitime ayrılan kaynakların artırılmasının gerekliliğine işaret etmiştir.

Evans, Green ve Murinde'nin 2000 yılında yaptığı, 1972-1992 dönemi için 82 ülkeyi kapsayan çalışmada panel veriler metodu kullanılarak beşeri sermaye ve finansal kalkınmanın ekonomik büyümeye katkıları araştırılmıştır. Çalışmada ekonomik büyüme ve faktör girdileri arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için Translog üretim fonksiyonu kullanılmıştır. Translog üretim fonksiyonunda; fiziki sermaye (k_{nt}), reel para balansı (Δm_{nt}), beşeri sermaye (Δh_{nt}) ve işgücünün başlangıç gelir düzeyi ($y72_n$) olmak üzere dört temel değişken tanımlanmış ve bu değişkenlerin bileşimi ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan regresyon eşitliği şu şekildedir:

$$\begin{aligned} \Delta Y_{nt} = & \alpha_{0n} + \alpha_{1n}k_{nt} + \alpha_{2n}\Delta m_{nt} + \alpha_{3n}\Delta h_{nt} + \alpha_{4n}y72_n \\ & + \beta_{11n}(k_{nt}\Delta k_{nt}) + \beta_{12n}(k_{nt}\Delta m_{nt} + m_{nt}\Delta k_{nt}) + \beta_{13n}(k_{nt}\Delta h_{nt} + h_{nt}\Delta k_{nt}) + \beta_{14n}(y72_n\Delta k_{nt}) \\ & + \beta_{22n}(m_{nt}\Delta m_{nt}) + \beta_{23n}(m_{nt}\Delta h_{nt} + h_{nt}\Delta m_{nt}) + \beta_{24n}(y72_n\Delta m_{nt}) \\ & + \beta_{33n}(h_{nt}\Delta h_{nt}) + \beta_{34n}(y72_n\Delta h_{nt}) + \varepsilon_{nt} \end{aligned} \quad (3.10)$$

3.10 nolu eşitlikte; n ülkeyi, t ise zamanı göstermektedir. Araştırmacılar çalışma sonucunda ekonomik büyüme ile faktör girdileri arasındaki ilişkiyi açıklamada Translog üretim fonksiyonunun Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonundan daha üstün olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılara göre paranın ve beşeri sermayenin ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkısı vardır ve bu yüzden para ve beşeri sermayeyi dışlayan çalışmalar yanlış sonuçlar verebilmektedir. Evans, Green ve Murinde, beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisinin Toplam Faktör Verimliliğini (TFV) etkilemesi yoluyla gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak; içsel büyüme teorilerini destekler nitelikte yeni bir üretim fonksiyonu ortaya koyan araştırmacılar, beşeri sermayenin hem tek olarak, hem de diğer faktörlerle etkileşimi yoluyla TFV'yi artırdığını ve bu yolla büyümeye pozitif katkıda bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bir diğ er ç alışma ise 2001 yılında Bassani ve Scarpetta tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar ç alışmada, 1971-1998 d ö n e m i i ç i n 21 OECD ÷ lkesine ait panel verileri kullanmışlardır. Beşeri sermaye ölçütü olarak, nüfusun ortalama resmi eğitim yıllarını almışlardır. Yapılan regresyon tahmini sonuçlarına göre; eğitim süresindeki bir yıllık artış ekonomik büyüme üzerinde %6 oranında pozitif etkiye yol açmaktadır. Araştırmacıların ulaştığı bir başka önemli sonuç ise; Neoklasik büyüme modelinde fiziki sermaye birikiminin beşeri sermaye birikiminden daha önemli bir etkiye sahip olduğudur. Araştırmada kullanılan model aşağıdaki şekildedir:

$$Y(t) = K(t)^{\alpha} H(t)^{\beta} (A(t)L(t))^{1-\alpha-\beta} \quad (3.11)$$

Modelde, $\alpha + \beta < 1$ varsayımı altında, t zamanı; Y , K ve H sırasıyla fiziki ve beşeri sermaye ç ıktı düzeylerini; L emeği, α ve β ise kısmi elastikyetleri göstermektedir.

Araştırmacılar elde ettikleri bulgular sonucunda Neoklasik büyüme modeline dayalı beşeri sermaye teorilerinin, beşeri sermayenin ekonomik büyümedeki katkısını eksik gösterdiğini, içsel büyüme teorilerinin ise beşeri sermayenin ÷ lkeler arasındaki uzun d ö n e m l i büyüme farklılıklarını açıklamada önemli rol üstlendiğini belirtmişlerdir.

104 gelişmiş ve gelişmekte olan ÷ lke i ç i n 1960-1990 d ö n e m i n d e k i onar yıllık periyotlar i ç i n panel veriler ile, 2001 yılında yapılan ç alışma; Bloom, Cannig ve Sevilla'ya aittir. Ç alışmada eğitim, tecrübe, teknolojik yakalama katsayısının yanı sıra sağlık değişkeni üzerinde önemle durulmuştur. Benzeri ç alışmaları destekler nitelikte eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ortaya konulmuş, bunun yanı sıra sağlığında ekonomik büyüme üzerinde yüksek bir pozitif etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; nüfusun yaşam beklentisindeki 1 yıllık artış miktarı hasılada %4 oranında bir artışa yol açmaktadır. Bloom, Cannig ve Sevilla yaptıkları ç alışma sonucunda çok boyutlu olarak büyümeyi ele alacak tam belirlenmiş bir modelin olmamasından dolayı, girdilerin büyüme oranlarının ve

verimliliklerinin karşılıklı olarak birbirini nasıl etkilediğinin gözlemlenemediğini belirtmişlerdir.

Deliktaş 2001 yılında yaptığı çalışmada, modern ekonomik büyümede beşeri sermayenin payını incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmacı, 75 ülke için 1960-1990 dönemi yatay kesit verilerini kullanmıştır. Araştırmacının elde ettiği sonuçlara göre; beşeri sermaye stokundaki %1'lik değişme, büyüme oranı üzerinde %0,371'lik pozitif yönlü bir değişim yaratmaktadır. Bunun yanı sıra; yatırım oranlarındaki %1 değişme, büyüme oranı üzerinde %0,876'lık pozitif yönlü bir değişme yapmaktadır. Deliktaş'ın ulaştığı diğer bir sonuç ise sınırlı beşeri sermayeye sahip toplumların çok çocuklu geniş aileleri tercih ederek aile üyesinin her biri için daha az yatırım yaptığıdır. Yüksek beşeri sermayeli toplumlar ise, daha küçük (az çocuklu) aileleri tercih ederek her bir üye için daha fazla yatırım yapma yoluna giderler.

Maria Jesus Freire-Seren, 2001 yılında beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik bir çalışma yapmıştır. Freire-Seren çalışmasında beşeri sermayenin hasıla üzerindeki etkisini, ve hasılanın da beşeri sermaye üzerindeki etkisini analiz etmeye çalışmıştır. 1960-1990 dönemi için farklı ülke gruplarına ait beşer yıllık verilerle çalışılmıştır. Araştırmacı, MRW modelindeki örnek ülke setini 72 petrol üreticisi olmayan ülke, reel gelir verileri bulunabilen 65 ülke ve nüfusu 1 milyondan fazla olan 22 OECD ülkesi şeklinde üç alt gruba ayırmıştır. İki aşamalı EKK yöntemini uygulayan Freire-Seren'e göre; ülkeler arasında beşeri sermaye ekonomik büyümeyi stok olarak değil, seviye cinsinden güçlü bir şekilde etkilemektedir. Elde ettiği sonuçlardan hareketle Freire-Seren, Neoklasik iktisada dayalı beşeri sermaye teorilerinin öne sürdükleri hipotezi reddetmiştir. Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında doğrudan ilişki bulamayan Freire-Seren; beşeri sermayenin doğrudan değil, teknolojik değişmeyi ve diğer faktörleri etkileyerek geliri etkilediğini varsayan içsel büyüme modelleri yardımıyla ileride yapacağı çalışma ile beşeri sermayenin hem doğrudan hem de dolaylı olarak büyümeyi etkilediği sonucunu teyit edebileceğini belirtmiştir.

Güloğlu ve Yılmaz 2002 yılında yaptıkları 1975-1999 yıllarını ve 60'dan fazla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışmalarında; panel veriler ekonometrisi kullanarak ekonomik büyüme ile insani kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmacılar; geçmişte yapılan çalışmaları, ekonomik büyüme ile insani kalkınma arasındaki ilişkiyi tek yönlü olarak ele aldıkları için eleştirmişler ve bu ilişkinin insani kalkınmanın ekonomik büyümeyi etkilediği gibi ekonomik büyümenin de insani kalkınmayı etkileyeceği şeklinde olması gerektiği hipotezini savunmuşlardır.

Çalışmada 1970-74'ten 1990-94'e kadar uzanan beşer yıllık beş ayrı dönem için 76 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke verileri panel veriler tekniği ile incelenmiştir. Araştırmacılar diğer çalışmalardan farklı olarak; doğumda yaşam beklentisi, yetişkin okur-yazar oranı, okullaşma oranı ve kişi başına reel GSYİH göstergelerinden elde edilen insani kalkınma endeksini kullanmışlardır. Çalışmada Mankiw-Romer-Weil (1992)'in geliştirdiği ekonomik büyüme modeli kullanılmıştır.

$$\begin{aligned} \ln(GDP_{i,t}) - \ln(GDP_{i,t-1}) = & \alpha_i + \beta_1 \ln(GDP_{i,t-1}) + \beta_2 \ln INV_{i,t} - \beta_3 \ln(\eta + g^* + n_{i,t}) \\ & + \beta_4 \ln OPEN_{i,t} + \beta_5 \ln INF_{i,t} + \beta_6 \ln HDI_{i,t} + z_t + \varepsilon_{i,t} \end{aligned} \quad (3.12)$$

Modelde $GDP_{i,t}$, t dönemindeki kişi başına reel GSYİH'yı; INV yatırım oranını; n nüfus artış oranını; η sermayenin değer kaybetme oranını; g^* teknolojik gelişme oranını göstermektedir. Araştırmacılar MRW modelini takip ederek $g + \eta = 0.05$ kabul etmişlerdir. Bunun yanı sıra $OPEN$ ekonominin dışa açılma oranını; INF enflasyon oranını ve HDI insani kalkınma endeksini göstermektedir. Modeldeki α_i terimleri ise her ülke için sabit spesifik etkileri göstermektedir. Elde edilen model sonuçları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Açıklayıcı Değişkenler	Eq.1.1	Eq.1.2	Eq.1.3	Eq.1.4
Ln(GDP_{i,t-1})	-0.28 (-9.0)	-0.33 (-10.44)	-0.33 (-11.13)	-0.34 (-11.3)
LnINV_{i,t}	0.18 (7.33)	0.19 (7.76)	0.10 (4.05)	0.12 (4.5)
Ln (η+g*+n_{i,t})	-0.60 (-5.26)	-0.64 (-5.8)	-0.56 (-5.25)	-0.52 (-4.93)
Ln INF		-0.034 (-5.34)	-0.029 (-4.87)	-0.028 (-4.67)
Ln OPEN			0.20 (6.51)	0.19 (6.23)
Ln HDI				-0.24 (-2.06)

Ln(GDP) değişkeninin katsayıları negatif ve anlamlıdır. Bu durum başlangıçta gelir seviyesi düşük ülkelerin gelir seviyesi yüksek ülkeleri, gelir düzeyi açısından yakalayacağını öne süren şartlı yaklaşma (conditional convergence) hipotezinin kabul edilebileceğini göstermektedir. Yatırım oranının katsayıları, bütün regresyon modellerinde pozitif ve anlamlıdır. Bu ise yatırım oranının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Araştırmacıların elde ettiği sonuçlara göre; enflasyon oranı ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir ve bu durum beklentilere uygundur. Sermayenin değer kaybetme oranı, teknolojik ilerleme oranı ve nüfus artış hızının toplamından oluşan Ln (η+g*+n_{i,t}) değişkeninin katsayısı da negatif ve anlamlıdır. Ekonominin dışa açılma oranındaki %1’lik bir artış ise ekonomik büyümeyi yaklaşık %0.2 artırmaktadır. İnsani kalkınma endeksinin katsayısı ise negatif olarak bulunmuştur. Araştırmacılara göre bu durum teorik olarak beklentilere aykırı olsa bile, son zamanlarda panel verilerle yapılan çalışmalar incelendiğinde elde edilen sonuç bu çalışmalarını destekler niteliktedir.

Middendorf, OECD ülkelerinin ekonomik büyümesi üzerinde beşeri sermayenin rolünü ortaya koymak amacıyla panel veriler yöntemiyle 2005 yılında bir çalışma gerçekleştirmiştir. 29 OECD ülkesi için, 1965-2000 dönemindeki beşer yıllık verileri kullanan araştırmacının modeline dahil ettiği değişkenler şöyledir; kişi başına düşen GSYİH’da meydana gelen değişim, ortalama eğitim yılı, yatırım oranı, doğum oranı, kamu harcamaları oranı ve enflasyon oranı. Elde ettiği model sonuçlarını yorumlayan araştırmacı, ortalama eğitim yılı süresi ve yatırım oranındaki artışların,

GSYİH’da artışa yol açacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra kamu harcamalarının GSYİH’ya oranı, doğum oranı ve enflasyon oranında görülen artışlar, ülke ekonomisinin büyümesi üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Ortega ve Gregorio 2005 yılında yaptıkları çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, beşeri sermayenin yanı sıra doğal kaynakların da ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. 1970-1990 dönemi için 16 İskandinav ve Latin Amerika ülkesi verileri ile panel veri analiz yöntemini kullanan araştırmacılar; gelir, ekonominin dışa açıklığı, yatırım oranı, kamu harcamaları oranı, beşeri sermaye düzeyi, doğal kaynaklar ve ticaret haddi değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeye çalışmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre; doğal kaynakları göreceli olarak bol olan ülkelerin ekonomik büyümesi bu bolluk ile ters orantılı olarak gerçekleşmektedir. Ekonominin dışa açıklığı ve yatırım oranı, önceki çalışmalardaki bulguları destekler nitelikte büyüme ile pozitif ilişkili bulunmuştur. Benzer şekilde ticaret hacmi ve beşeri sermaye değişkenleri de ülke ekonomisine olumlu yönde katkı sağlayarak büyümede önemli rol oynamaktadır.

3.2.3. Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tunç, Türkiye ekonomisiyle ilgili olarak 1997 yılında hazırladığı doktora tezinde basit regresyon analizi yöntemini kullanarak 1968-1995 dönemine ait yıllık verilerle çalışmıştır. Araştırmacı çalışmasında ülkemizdeki ekonomik büyüme ile ilk, orta ve yüksek öğretimdeki okullaşma oranları arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre ilkokullaşma oranı ile fert başına düşen gelir arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Buna karşılık ortaokullaşma ve yüksekokullaşma oranı ile fert başına düşen gelir arasındaki ilişki istatistiki açıdan anlamlı bulunmuş ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin sırasıyla %40 ve %0.09 olduğu belirlenmiştir. Araştırmacıya göre ilkokullaşma değişkeninin istatistiki olarak anlamsız bulunmasının nedeni; ülkemiz ekonomisinde gözlenen ilerleme ile birlikte tarımın payının azalarak sanayi ve hizmetler sektörünün hasıladaki payının artmasıdır.

Çakmak ve Gümüş 2003 yılında yaptıkları çalışmada, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Türkiye açısından belirlemeye çalışmışlardır. Bu amaçla; ilk, orta ve yüksek öğretimden mezun olanlara çeşitli ağırlıklar uygulayarak Türkiye için beşeri sermaye endeksi oluşturmuşlardır. Bu endeks yardımıyla, 1960-2002 yıllarını kapsayan dönem için beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme analizi kullanarak incelemişlerdir.

Çalışmada Türkiye için 1960-2002 dönemine ait 43 yıllık zaman serileri kullanılmıştır. Uygulamada kullanılan veriler; GSMH, işgücü, fiziki sermaye, eğitimle ilgili değişkenler, beşeri sermaye endeksi ve TEFE değişkenlerine ait zaman serisi verilerinden oluşmaktadır. Regresyon eşitliğinde; Y reel hasıla; K fiziki sermaye; E beşeri sermaye ve L işgücü şeklinde temsil edilmektedir. Analiz sonucu elde edilen model aşağıdaki gibidir:

$$\log Y = 1.610 \log K - 1.430 \log L + 0.145 \log E \quad (3.13)$$

Model incelendiğinde; GSMH ile fiziki ve beşeri sermaye arasındaki pozitif, GSMH ile işgücü arasındaki negatif ilişkiler beklentilere uygundur. Buna göre, fiziki ve beşeri sermayedeki %1'lik artış, GSMH'da sırasıyla %1.61 ve %0.15 artışa neden olurken; işgücündeki %1'lik artış GSMH'da %1.43'lük azalışa neden olmaktadır. Araştırmacılar buradan hareketle, Türkiye ekonomisinde GSMH üzerinde fiziki sermayenin pozitif katkısının beşeri sermayeye göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dura, Atik ve Türker 2004 yılında yaptıkları çalışmada, beşeri sermaye göstergeleri açısından Türkiye'nin AB karşısındaki gelişme seviyesini incelemişlerdir. Çalışmada, beşeri sermaye göstergesi olarak kullanılan 16 değişken, çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden kümeleme ve çok boyutlu ölçekleme analizlerine tabi tutulmuş, beşeri sermaye açısından Türkiye ile benzer gelişme seviyesine sahip olan AB ülkeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Analizin

uygulandığı toplam 26 ülke beş kümede toplanmıştır. Kümeleme analizi sonucu elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Küme Numarası	Kümede Yer Alan Ülkeler
1	Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Yunanistan, İtalya, GKRY, Malta, Portekiz
2	Finlandiya, İsveç, Danimarka, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, Almanya, Avusturya, İspanya, İrlanda
3	Polonya, Slovakya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Estonya
4	Lüksemburg
5	Türkiye

Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre Türkiye, beşeri sermaye göstergeleri açısından hiçbir AB ülkesi ile aynı gelişme seviyesine sahip değildir. Türkiye, analizde kullanılan tüm göstergeler açısından AB ortalamasının gerisinde bir performansa sahiptir. Türkiye ile AB arasındaki farkın az olduğu göstergeler ise; her bir canlı doğumda ölüm oranı, 15 yaş ve üzerindeki kadın nüfusun okuma yazma oranı, kadın nüfusun okullaşma oranı ve kadın yöneticiler içindeki payıdır. Sonuç olarak araştırmacılar; Türkiye'nin gelecekteki muhtemel bir AB üyeliğinden zarar görmemesi için, beşeri kalkınmayı sağlayacak yapısal tedbirleri alması gerektiğini belirtmişlerdir. Başta eğitim ve sağlık olmak üzere insana yapılan yatırımlar artırılmalıdır.

Yıldırım 2005 yılında yaptığı çalışmasında, beşeri sermaye kavramının ekonomik büyüme ile olan ilişkisini araştırmıştır. Araştırmacının kullandığı model aşağıda verilmiştir.

$$\ln y_t - \ln y_{t-1} = \ln A_t - \ln A_{t-1} + \alpha(\ln k_t - \ln k_{t-1}) + \beta(\ln h_t - \ln h_{t-1}) \quad (3.14)$$

y işçi başına düşen üretimi; A teknoloji indeksini; k işçi başına düşen sermaye stokunu ve h de işçi başına düşen beşeri sermaye stoğunu göstermektedir.

Yıldırım'ın elde ettiği sonuçlara göre, 1966-1990 döneminde ülkemizde teknoloji yıllık yüzde 2,3'lük bir hızla büyümüştür ki bu değer, dünya teknolojik gelişme oranı olarak kabul edilen %2 değerinin üzerindedir. Sermayenin üretime katkısı %53 iken, beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyümeye katkısı %39; işgücünün ise yüzde 7.9'dur. Araştırma sonucu elde edilen beşeri sermayenin büyümeye katkı oranı MRW modelindeki 1/3'lük orana oldukça yakın bulunmuştur.

Acaroğlu 2005 yılında yaptığı çalışmada beşeri sermaye unsurları (göç, nüfus, eğitim, beslenme, sağlık, konut) açısından Türkiye'nin genel görünümünü ortaya koymuş, bunun yanı sıra iller itibarı ile beşeri sermayenin kalkınmaya olan etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Yapılan analizler sonucunda, en yüksek beşeri kalkınmışlık düzeyi sırasıyla Ankara ve İstanbul illerinde görülmüştür. En yüksek ortalama yaşam süresine sahip olan il ise 73,3 yıl ile Trabzon olarak bulunurken, en düşük ortalama yaşam süresinin 62,7 yıl ile Erzurum'da olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim açısından ilgili göstergeler incelendiğinde ise, en yüksek okuryazarlık ve okullaşma oranı Ankara ilinde gözlenirken, en düşük oran ise Diyarbakır ilinde gerçekleşmiştir. Son olarak Türkiye geneli için elde ettiği sonuçları gelişmiş ülkeler ortalaması ile karşılaştıran araştırmacı, ülkemizin özellikle okuma-yazma oranı bakımından geri durumda olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ataç 2006 yılında yaptığı çalışmasında, beşeri sermayenin, ülkelerin ekonomik kalkınma amaçlarındaki önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmacı bu amaçla öncelikle ülkemizdeki eğitim, sağlık, nüfus ve refah durumunu ortaya koymuş ardından ise Türkiye ile diğer ülke verilerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Ataç'a göre Türkiye'nin kalkınabilmesi için dünya çapında rekabet edebileceği sektörlerle yatırım yapması gerekmektedir. Bunun için gerekli olan ileri teknolojinin yaratılması için ise, insana yatırım yapılması gerekmektedir. Bu noktada karşımıza yine beşeri sermaye faktörü çıkmaktadır. Çünkü ileri teknolojinin yaratılması, kullanılması, üretim ve verimlilik artışı sağlanması yalnızca beşeri sermaye ile mümkün olacaktır. Yapılan çalışma sonucunda; Türkiye'nin beşeri

sermaye düzeyi yönünden Avrupa ülkeleri arasında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Malta ile birlikte olduğu gözlenmiştir. Bu ülkelerin ortak özelliği, geçmişlerinde ülke kalkınması için devletçi bir politika izlemiş olmalarıdır. Araştırmacıya göre; devletçi değil, teşvikçi bir politika izlenirse, Türkiye'nin beşeri kalkınmada hedeflediği noktaya ulaşması daha kolay olacaktır.

Yapılan analizler değerlendirildiğinde; “Türkiye’de ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında uzun dönemli, pozitif bir ilişki bulunmaktadır” sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda ülkemizde, beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısı, fiziki sermayeye göre daha düşük orandadır. Türkiye’de, beşeri sermayenin üretime gelişmiş ülkelerdeki kadar katkı sağlayamamasının en önemli nedeni; mevcut beşeri sermayenin ekonominin ihtiyaçlarına cevap verememesi ve yeterli niteliğe sahip olamamasıdır.

Gökçen 2006 yılında yaptığı çalışmasında, Adana ilindeki 45 firmaya anket uygulayarak elde ettiği verilerle probit analizi gerçekleştirmiştir. Çalışmanın amacı, beşeri sermayenin iktisadi büyümedeki önemini ortaya koymaktır. 14 sorudan oluşan anket formundan elde edilen istatistiklere göre en fazla sahip olunan eğitim düzeyi %70,3 ile üniversite eğitimidir. İkinci sırada ise %19'luk oranla lise eğitimi bulunmaktadır. Daha sonra çapraz tablolar analizi yapan araştırmacı, ankete katılan bireylerin iki ya da üç niteliğini bir arada incelemiştir. Bireyin sahip olduğu eğitim düzeyi ile babasının sahip olduğu eğitim düzeyi arasında çapraz tablo oluşturan Gökçen şu sonuçlara ulaşmıştır; eğitim durumu ilköğretim seviyesinde olanların babalarının eğitim durumu da %71.43 oranla ilköğretim düzeyindedir. Lise ve üniversite eğitimi görmüş olan bireylerin babalarının eğitim seviyeleri de sırasıyla %56.14 ve %38.57 ile ilköğretim düzeyindedir. Bunun yanı sıra yüksek lisans eğitimi almış olan kişilerin babalarının eğitim düzeyi ise %37.5 ile üniversite seviyesindedir. Araştırmacı benzer şekilde annelerin eğitim düzeyi ile bireylerin eğitim seviyeleri arasında ve bireyin nitelikleri ile gelir düzeyi arasında da çapraz tablolar oluşturmuştur.

Anket uygulanan 45 firmanın vergi matrahını bağımlı değişken olarak kabul eden araştırmacı, bağımsız değişkenler olarak ise; cinsiyet, çalışma süresi, tekstil sektörüne ait kukla değişken ve eğitim süresini almıştır. Regresyon eşitliğinden elde edilen sonuçlar şu şekildedir; firmalarda çalışan kadınlar firmaların rekabet güçlerine olumlu yönde katkıda bulunmaktadır. Hesaplanan marjinal etkiye göre çalışanların kadın olması, firmaların kâr olasılığını %6.22 oranında artırmaktadır. Firmada alışanların çalışma süresi (diğer bir deyişle tecrübesi) arttıkça firmanın karlılığı olumlu yönde etkilenecektir. Tekstil kukla değişkeninin işaretinin negatif çıkması ise, bu sektörün diğer sektörlerden farklı bir yapıya sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir. Son değişken olan eğitim değişkeninin de firmaların diğer firmalarla arasındaki rekabet gücü olarak kabul edilen vergi matrahı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Aynı yıl Günal tarafından, Türkiye’de beşeri sermayenin bölgelerarası ekonomik kalkınmadaki farklılıkların ortaya konması amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu amaçla araştırmacı Mankiw-Romer-Weil (1992) Modelini esas alarak TÜİK tarafından belirlenen İktisadi Bölge Birimi Sınıflamasına göre Düzey 1 bölgeler için 1990-2001 dönemini kapsayan kamu eğitim ve sağlık yatırımlarının GSYİH’deki etkisini incelemiştir. Günal, veri bulmada yaşanılan güçlük nedeniyle kamu eğitim ve sağlık yatırımlarını MRW modeline uyarlayarak kullanımiştır. Panel veriler tekniği kullanılarak elde edilen araştırma sonuçlarına göre; Türkiye’de eğitim yatırımlarındaki %1’lik artış GSYİH üzerinde %0.60; sağlık yatırımlarındaki %1’lik artış ise GSYİH’da %0.32’lik bir artış yaratmaktadır.

Lake 2006 yılında yaptığı çalışmada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Kalkınma Raporlarındaki endeksler yardımıyla, Türkiye’nin insani kalkınma performansını, seçilmiş ölkelerle karşılaştırmalar yaparak değerlendirmeye çalışmıştır. Araştırmacının elde ettiği bulgular şu şekildedir; 1965 yılında Türkiye’nin İKE değeri 0,438 ile düşük insani kalkınma seviyesindeyken 1975 yılında orta insani kalkınma seviyesine yükselmiştir. 1965-2005 yılları arasında ölkemizin İKE değeri 0,312 değerinde artış göstermiştir. Aynı süreçte Türkiye’de doğumda yaşam beklentisi 15 yıl yükselmiştir. Yetişkin okur-

yazarlık oranı ise %53'ten %88,3'e yükselmiştir. 1965'te %44,9 olan okullaşma oranı 2005 yılında %68'e çıkmıştır. Kişi başına GSYİH ise 791 dolardan 6772 dolara yükselmiştir. Araştırmacıya göre, İKE hesaplamasında kullanılan tüm bu göstergeler Türkiye'nin İKE değerinin yükselmesinde önemli rol oynamıştır. Eğitim endeksi açısından AB üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye, 0,82 ile AB üyesi bütün ülkelerden daha düşük bir eğitim endeksi değerine sahiptir. Kalkınma endeksi değerlerini inceleyen araştırmacı; gelir ile insani kalkınma arasında doğru orantılı bir ilişki saptamıştır. Bunun yanı sıra doğumda yaşam beklentisi ile insani kalkınma arasında da pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Aynı yönde ve istikrarlı bir ilişki de eğitim seviyesi ile insani kalkınma arasında mevcuttur. Araştırmacıya göre bunun nedeni, insanların daha fazla gelir elde etmeleri ve dolayısıyla daha yüksek yaşam standartlarına sahip olabilmesi için eğitimin önemli fırsatlar sunmasıdır.

Gençoğlu 2006 yılında yaptığı çalışmada Türkiye'nin ekonomik büyüme durumunu belirtmiş ve ardından beşeri sermaye unsurlarının her birini uygun göstergelerle analiz etmiştir. Beşeri sermayenin, Türkiye'nin ekonomik gelişimindeki etkisinin incelendiği çalışmada; Türkiye ile kıyaslama yapabilmek için bazı AB ülkeleri için de aynı çalışma yapılmış ve sonuçları Türkiye'nin sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır.

Türkiye için yapılan analiz, 1965-2003 yılları verileri kullanılarak yapılmıştır. Ele alınan AB ülkeleri için ise, 1995-2003 dönemi verileri kullanılmıştır. Türkiye'nin AB ülkeleri ile kıyaslamasının yapılabilmesi için aynı dönem verileri ile Türkiye için ayrıca tekrar analiz yapılmıştır. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler; ilk, orta, yüksek okulu kapsayan okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi ve satın alma gücü paritesidir. Seçilen bu değişkenler, beşeri sermaye indeksinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerdir. Bağımlı değişkenler ise; sırasıyla, GSMH, tarımsal üretim/GSMH oranı, sanayi üretimi/GSMH oranı, hizmet üretimi/GSMH oranı ve kişi başına elektrik tüketimi olan elektrik tüketimi/nüfus oranıdır. Araştırmacı Fransa, Belçika, Hollanda, İtalya, Danimarka, İngiltere, Avusturya ve Türkiye için 25 farklı model kurmuştur. Kurulan bu model sonuçlarına göre elde edilen bulgular şu şekildedir; İngiltere'nin GSMH'sı üzerinde okullaşma oranının etkisi diğer

ülkelere göre daha yüksektir. Ortalama yaşam süresinin GSMH üzerinde en etkin olduğu ülkeler İngiltere ve İtalya'dır. İngiltere, satın alma gücünün GSMH üzerinde en etkin olduğu ülkedir.

$$GSMH = f(\text{OkullaşmaOranı}, \text{OrtalamaYaşamSüresi}, \text{KişiBaşınaSatınAlmaGücüParitesi})$$

Yalnızca yukarıdaki model için Türkiye'nin sonuçları en iyidir. Buna göre beşeri sermaye unsurlarında meydana gelecek bir değişiklik Türkiye'nin GSMH'sı üzerinde diğer ülkelere göre daha etkili olacaktır. Türkiye'ye en yakın değerlere sahip olan ülke ise İngiltere'dir.

3.2.4. Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan çalışmaların tamamına yakınında beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında oldukça kuvvetli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uygulamalı çalışmaların tamamı ile ilgili olarak yapılabilecek değerlendirmeler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Genel olarak çalışmalarda standart bir beşeri sermaye ölçümünün kullanılmadığı gözlenmiştir. Bu durum da farklı ölçümlerin farklı etkilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

- Ekonomik büyümenin Neoklasik ve içsel üretim fonksiyonu çerçevesinde ele alındığı çalışmalarda; diğer büyüme unsurlarının yanında, beşeri sermaye değişkeninin de eşitliklere ilave edilmesinin modellerin tahmin gücünü artırdığı gözlenmiştir. Bu durum, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini göstermektedir.

- İncelenen çalışmaların bazılarında beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, ülkelerin kalkınmışlık seviyelerine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Genel olarak bu çalışmaların ulaştığı ortak sonuç; büyümenin beşeri sermaye birikiminden etkilenebilmesi için, ülkelerin belirli bir kalkınma seviyesine ulaşmış olmaları gerektiği şeklindedir.

- Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin hangi modellerle daha iyi açıklanabileceğini araştıran çalışmalarda genel olarak; içsel beşeri sermaye modellerinin, Neoklasik ve diğer modellerden daha üstün oldukları görülmüştür. Bunun yanı sıra Neoklasik ve içsel modelleri bir araya getiren kapsamlı modellerin de beşeri sermaye-ekonomik büyüme ilişkisinin açıklanmasında etkili olabileceği vurgulanmıştır.

- Yapılan çalışmaların bazılarında beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi doğrudan mı, dolaylı olarak mı etkilediği incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda ortaya çıkan sonuç genel olarak; beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki dolaylı etkilerinin, doğrudan etkisinden daha yüksek olduğu şeklindedir.

- Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin hangi nedenlerden kaynaklandığını araştıran çalışmalarda; ilişkiye toplam faktör verimliliği açısından yaklaşmış ve beşeri sermayenin toplam faktör verimliliğini artırarak sürdürülebilir ekonomik büyümenin kaynağını oluşturduğu belirtilmiştir. Bu durum, beşeri sermaye yatırımlarına önem veren ülkelerin başarılı büyüme performansının da nedeni olarak gösterilmiştir.

Sonuç olarak; başlangıçta yapılan uygulamalı çalışmalarda yalnızca ekonomik büyümede açıklanamayan artık faktöre açıklama getirmede beşeri sermayenin etkisi araştırılırken, daha sonraları yapılan çalışmalarda beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin farklı boyutları üzerinde durulmuş ve konu giderek derinlemesine irdelenmeye çalışılmıştır.

3.3. Veri Seti ve Değişkenler

Bu alt bölümde, ampirik çalışmada kullanılan değişkenler tanıtılmıştır. Değişkenler, Bölüm 3'de incelenen ampirik çalışmalar ve verilerin ulaşılabilirliği dikkate alınarak seçilmiştir. Kullanılacak değişkenlerin her birinin ayrı ayrı ekonomik büyüme üzerinde etkili olması beklenmektedir. Çalışmada, belirtilen değişkenler için 27 AB üyesi ülkenin 1990-2005 dönemi yıllık verileri kullanılarak, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Tablo 1. Model Değişkenleri

Kısaltmalar	Değişkenler
RPCGDP	Kişi Başına Düşen Reel GSYİH
INF	Yıllık Enflasyon Oranı
EXGDP	GSYİH İçerisinde İhracatın Oranı
GDP	Yıllık GSYİH
HDI	İnsani Kalkınma Endeksi (İKE)
IMGDP	GSYİH İçerisinde İthalatın Oranı
INVRATE	Yatırım Oranı
OPEN	Ekonominin Dışa Açılma Oranı
PERCOM	Kişi Başına Düşen Bilgisayar Sayısı
PGR	Nüfus Artış Oranı
PGR2	Sermayenin Değer Kaybetme Oranı, Teknolojik Gelişme Oranı ve Nüfus Artış Oranı Toplamı
PUBEDEX	Kamu Eğitimine Yapılan Harcamaların GSYİH içindeki Oranı
PUPTEAC	Öğrenci / Öğretmen Oranı
SCLIFEEX	Ortalama Eğitim Yılı Süresi

RPCGDP değişkeni ülkelerin yıllık reel GSYİH'larının nüfuslarına oranlanması ile elde edilmiştir. GDP; ülkeler için yıllık GSYİH düzeylerini, INF ise yıllık enflasyon değerlerini göstermektedir. EXGDP, yıllık GSYİH içinde ihracatın payını, IMGDP ise ithalatın payını ifade etmektedir. HDİ değişkeni, İnsani Kalkınma Endeksini (İKE) ifade etmektedir. 2007/2008 Beşeri Kalkınma Raporu (Human Development Report)'nda ülkelerin 2005 yılı HDİ değerleri açıklandığı için, veri seti 2005 yılı ile sınırlandırılmıştır. İNVRATE yıllık yatırım oranı değerlerini; OPEN değişkeni ise ülke ekonomisinin dışa açılma oranını ifade etmektedir ve ithalat ile ihracatın toplamından oluşmaktadır. PERCOM kişi başına düşen bilgisayar sayısını ifade ederken, PGR değişkeni yıllık nüfus artış miktarını göstermektedir. Literatürde sıklıkla kullanılan $(\eta + g^* + n_{i,t})$ değişkeni ise PGR2 olarak ifade edilmiştir. Bu değişken sermayenin değer kaybetme oranı (η), teknolojik gelişme oranı (g^*) ve nüfus artış oranı (n)'nin toplamını ifade etmektedir. Mankiw-Romer-

Weil'i ve benzeri çalışmaları izleyerek ($n + g = 0.05$) olarak kabul edilmiştir. Eğitimle ilgili olarak ise PUBEDX, PUPTEAC ve SCLİFEEX değişkenleri alınmıştır ve bu değişkenler sırasıyla; kamu eğitime yapılan harcamaların GSYİH içindeki oranını, öğretmen başına düşen öğrenci oranını ve ortalama eğitim yılı sürelerini ifade etmektedir.

3.4. Hipotez

Bu araştırmada AB üyesi ülkelerde ekonomik büyümenin kaynakları arasında beşeri sermayenin rolünü belirlemek amaçlanmaktadır. Başka bir ifade ile beşeri sermayeye yönelik olarak gerçekleştirilen harcamaların ekonomik büyümeyi ne yönde ve ne oranda etkilediği araştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile ortaya konulan ve üzerinde çalışılan hipotez şu şekilde ifade edilebilir:

“Beşeri Sermaye unsurlarına yapılan yatırımlar arttıkça, seçilmiş (AB üyesi) ülkelerin GSYİH'sı artmaktadır.”

3.5. Analiz Sonuçları

Bu başlık altında, öncelikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan İnsani Kalkınma Raporları (Human Development Report - HDR) içerisinde yer alan veriler çerçevesinde Türkiye ile AB üyesi ülkeler karşılaştırılmıştır. Ardından, panel veriler analiz tekniği kullanılarak oluşturulan regresyon modelleri yorumlanmıştır.

3.5.1. Türkiye'nin İnsani Kalkınma Raporları Açısından AB Üyesi Ülkelerle Karşılaştırılması

İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index – HDI), 1990 yılında UNDP tarafından hesaplanmaya başlanmıştır. Endeks; gelir, yaşam beklentisi ve eğitim olmak üzere üç temel göstere ile oluşturulmuştur. Gelir; satın alma gücü

paritesine göre kişi başına düşen GSYİH ile, yaşam beklentisi; doğumda yaşam beklentisi ile, eğitim ise; yetişkin okuryazar oranı ve okullaşma oranı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

HDR’de yer alan insani gelişim endeks değerine göre ülkeler insani kalkınma boyutunda sıralanmaktadır. Ülkeler ayrıca endeks değerleriyle de gruplandırılmaktadır.

- İnsani Gelişme Endeks değeri 0–0,49 arasında olan ülkeler “Düşük İnsani Kalkınma Düzeyine Sahip Ülkeler”,

- İnsani Gelişme Endeks değeri 0,50–0,79 arasında olan ülkeler “Orta Derece İnsani Kalkınma Düzeyine Sahip Ülkeler”,

- İnsani Gelişme Endeks değeri 0,80–1,00 arasında olan ülkeler ise “Yüksek İnsani Kalkınma Düzeyine Sahip Ülkeler” dir.

Tablo 2. Türkiye için İnsani Kalkınma Endeksinin Yıllar İtibariyle Gelişimi

YILLAR	HDI DEĞERİ	SIRALAMA SIRASI/ ÜLKE SAYISI	SEVİYE
1990	0,694	70/160	ORTA
1991	0,717	71/165	ORTA
1992	0,739	68/173	ORTA
1993	0,711	84/174	ORTA
1994	0,772	74/175	ORTA
1995	0,782	69/174	ORTA
1996	0,779	73/174	ORTA
1997	0,728	86/174	ORTA
1998	0,732	85/174	ORTA
1999	0,735	82/162	ORTA
2000	0,742	85/173	ORTA
2001	0,734	96/175	ORTA
2002	0,751	88/177	ORTA
2003	0,750	94/177	ORTA
2004	0,757	92/177	ORTA
2005	0,775	84/177	ORTA

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2’de Türkiye için 1990-2005 yılları arası HDI değerleri gösterilmektedir. 1990-2005 yılları arası endeks değerlerine göre Türkiye orta derecede insani kalkınma seviyesine sahip ülkeler grubuna girmektedir. Bu dönemde, Türkiye’nin HDI değeri 0,081’lik bir artış göstermiştir. Aynı dönem için Türkiye’nin sıralamadaki yerinde ise bir gerileme söz konusudur. 1990 yılında 70. sırada bulunan Türkiye, 2005 yılı itibariyle 84. sırada yer almıştır. Tablodan da anlaşılacağı üzere, bunun nedeni HDI değeri hesaplanan ülke sayısında meydana gelen artıştır.

Tablo 3. Türkiye için İnsani Kalkınma Göstergelerinin Yıllar İtibariyle Gelişimi

YILLAR	Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl)	Yetişkin Okuryazar Oranı (%) (15 yaş üzeri)	Okullaşma Oranı (%)	Kişi Başına GSYİH (\$)
1965	53,0	53,0	44,9	791
1970	56,1	57,0	50,6	927
1975	59,9	63,3	50,9	1523
1980	61,9	68,7	51,1	2252
1985	64,0	74,1	56,4	3340
1990	66,3	78,0	58,4	4213
1995	68,1	82,0	62,4	5620
1996	68,6	82,7	60,0	5516
1997	69,0	83,2	61,0	6350
1998	69,3	84,0	61,0	6422
1999	69,5	84,6	62,0	6380
2000	69,8	85,1	62,0	6974
2001	70,1	85,5	60,0	5890
2002	70,4	86,5	68,0	6390
2003	68,7	88,3	68,0	6772
2004	68,9	87,4	69,0	7753
2005	71,4	87,4	68,7	8407

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

HDI'yı oluşturan göstergeler Tablo 3'de özetlenmiştir. Göstergeler incelendiğinde, 1965-2005 yılları arasında, doğumda yaşam beklentisi 18,4 yıl artmıştır. 1990-2005 yılları arası dönemde ise, yetişkin okuryazar oranı %9,4 artarken aynı dönemde okullaşma oranı ise %58,4'ten %68,7'ye yükselmiştir. Kişi başına GSYİH ise 4194 dolarlık bir artış göstermiştir.

Tablo 4. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin HDI Değerleri ve Sıralamadaki Yerleri

ÜLKE	HDI (2005)	SIRALAMA SIRASI/ ÜLKE SAYISI (2005)
İrlanda	0,959	5/177
İsveç	0,956	6/177
Hollanda	0,953	9/177
Fransa	0,952	10/177
Finlandiya	0,952	11/177
İspanya	0,949	13/177
Danimarka	0,949	14/177
Avusturya	0,948	15/177
İngiltere	0,946	16/177
Belçika	0,946	17/177
Lüksemburg	0,944	18/177
İtalya	0,941	20/177
Almanya	0,935	22/177
Yunanistan	0,926	24/177
Slovenya	0,917	27/177
GKRY	0,903	28/177
Portekiz	0,897	29/177
Çek Cumhuriyeti	0,891	32/177
Malta	0,878	34/177
Macaristan	0,874	36/177
Polonya	0,870	37/177
Slovakya	0,863	42/177
Litvanya	0,862	43/177
Estonya	0,860	44/177
Letonya	0,855	45/177
Bulgaristan	0,824	53/177
Romanya	0,813	60/177
TÜRKİYE	0,775	84/177

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin HDI göstergelerini daha iyi yorumlayabilmek ve bulunduğu konumu değerlendirebilmek amacıyla AB üyesi ülkelerin HDI değerlerine göre en yüksekten en düşük olana doğru sıralanmasıyla Tablo 4 oluşturulmuştur. 2007/2008 UNDP İnsani Kalkınma Raporuna göre 2005 yılı için en yüksek HDI değerine sahip AB üyesi ülke İrlanda iken, en düşük değer ise 0,813 ile Romanya'ya aittir. Aynı yıl için Türkiye'nin HDI değeri ise 0,775 olmuştur ki, bu değer tüm AB üyesi ülkelerin HDI değerinden daha düşüktür. Türkiye bu endeks değeri ile 177 ülkenin sıralandığı raporda 84. sırada yer almıştır.

Tablo 5. HDI Sıralamasında Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye'nin Kişi Başı GSYİH Değerleri

ÜLKE	HDI (2005)	SIRALAMA SIRASI/ ÜLKE SAYISI (2005)	KİŞİ BAŞI GSYİH (\$) (2005)
Dominik Cumhuriyeti	0,779	79/177	8217
Belize	0,778	80/177	7109
Çin	0,777	81/177	6757
Grenada	0,777	82/177	7843
Ermenistan	0,775	83/177	4945
TÜRKİYE	0,775	84/177	8407
Surinam	0,774	85/177	7722
Ürdün	0,773	86/177	5530
Peru	0,773	87/177	6039
Lübnan	0,772	88/177	5584
Ekvador Cumhuriyeti	0,772	89/177	4341

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

HDI değerlerine göre, Türkiye'ye yakın olan on ülke ve Türkiye'nin HDI ve KBGSYİH değerlerinin yer aldığı Tablo 5 yukarıda verilmiştir. Tablo 5'ten de görüldüğü üzere Türkiye endeks değeri olarak Ermenistan ve Surinam'ın arasında yer almaktadır. Tablo 2 ve Tablo 3'den de görüleceği üzere, Türkiye'nin 2001 yılı KBGSYİH ve HDI değerlerinde bir düşüş söz konusudur. Bu düşüş aynı yıl yaşanan

krize bağlanmakla birlikte, gelir seviyesinin yavaş büyümesinin de en önemli sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir. Eğer Türkiye bu dönemde insani kalkınma düzeyinde yakın olduğu ülkeler ile aynı veya daha fazla yıllık büyüme sağlamış olsaydı 2007/2008 yılı İnsani Kalkınma Raporundaki ülkeler sıralamasında daha üst sıralarda yer alabilirdi.

Ülkemizin içinde bulunduğu ülke grubu ile AB üyesi ülkelerin KBGSYİH açısından karşılaştırılabilmesi amacıyla Tablo 6 oluşturulmuştur. Tablodaki sıralama, KBGSYİH değeri en yüksek olan ülkeden en düşük olana doğru yapılmış ve HDI sıralamasındaki yerleri de belirtilmiştir.

Tablo 6. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin KBGSYİH Değerleri ve Sıralamadaki Yerleri

ÜLKE	KİŞİ BAŞI GSYİH (\$) (2005)	SIRALAMA SIRASI/ ÜLKE SAYISI (2005)
Lüksemburg	60228	18/177
İrlanda	38505	5/177
Danimarka	33973	14/177
Avusturya	33700	15/177
İngiltere	33238	16/177
Hollanda	32684	9/177
İsveç	32525	6/177
Finlandiya	32153	11/177
Belçika	32119	17/177
Fransa	30386	10/177
Almanya	29461	22/177
İtalya	28529	20/177
İspanya	27169	13/177
Yunanistan	23381	24/177
GKRY	22699	28/177
Slovenya	22273	27/177
Çek Cumhuriyeti	20538	32/177
Portekiz	20410	29/177
Malta	19189	34/177
Macaristan	17887	36/177
Slovakya	15871	42/177
Estonya	15478	44/177
Litvanya	14494	43/177
Polonya	13847	37/177
Letonya	13646	45/177
Romanya	9060	60/177
Bulgaristan	9032	53/177
TÜRKİYE	8407	84/177

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, AB üyesi ülkeler ile karşılaştırıldığında, KBGSYİH değeri açısından oldukça düşük bir performans sergilemiştir. AB üyesi ülkeler içinde HDI sıralamasında 18. sırada yer alan Lüksemburg 60228 dolarlık KBGSYİH değeri ile birinci sırada bulunurken, Bulgaristan 9032 dolar ile sonuncu sırada yer almıştır. Türkiye ise 8407 dolar ile en düşük gelire sahip AB üyesi ülke olan Bulgaristan'ın 625 dolar gerisinde kalmıştır.

Tablo 7. HDI Sıralamasında Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye için Doğumda Yaşam Beklentisi ve HDI Sıralaması

ÜLKE	Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl) (2005)	SIRALAMA SIRASI/ ÜLKE SAYISI (2005)
Dominik Cumhuriyeti	71,5	79/177
Belize	75,9	80/177
Çin	72,5	81/177
Grenada	68,2	82/177
Ermenistan	71,7	83/177
TÜRKİYE	71,4	84/177
Surinam	69,6	85/177
Ürdün	71,9	86/177
Peru	70,7	87/177
Lübnan	71,5	88/177
Ekvador Cumhuriyeti	74,7	89/177

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

HDI değeri bakımından Türkiye'ye yakın olan on ülkenin kalkınma göstergelerinin yer aldığı Tablo 7 incelendiğinde, doğumda yaşam beklentisi değerlerine göre Türkiye; Grenada, Surinam ve Peru'dan iyi konumda olmasına rağmen AB üyesi ülkeler ile kıyaslandığında düşük bir yaşam beklentisine sahiptir.

HDI sıralamasında daha üst sıralarda yer alabilmesi için, Türkiye'nin doğumda yaşam beklentisi değerini yükseltmesi gerekmektedir.

Tablo 8. Türkiye için Eğitim Göstergelerinin Yıllar İtibariyle Gelişimi

YILLAR	Yetişkin Okuryazar Oranı (%) (15 yaş üzeri)	Okullaşma Oranı (%)	Eğitim Endeksi
1997	83,2	61,0	0,76
1998	84,0	61,0	0,76
1999	84,6	62,0	0,77
2000	85,1	62,0	0,77
2001	85,5	60,0	0,77
2002	86,5	68,0	0,80
2003	88,3	68,0	0,82
2004	87,4	69,0	0,81
2005	87,4	68,7	0,81

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 8, Türkiye için yıllar itibariyle yetişkin okuryazar oranı, okullaşma oranı ve eğitim endeksi değerlerini göstermektedir. Eğitim endeksi, yetişkin okuryazarlık oranı ve birinci, ikinci ve üçüncü düzeyde (bileşik) okullaşma oranının ortalaması ile hesaplanmaktadır. Bu endeksin farklılığı, değişkenlerin farklı ağırlıklarla ortalamaya dahil edilmiş olmasıdır. Endeks hesabında yetişkin okuryazar oranı 2/3 ağırlıkta ve bileşik okullaşma oranı 1/3 oranında yer almaktadır. Yetişkin okuryazarlık oranı, günlük yaşamında basit, kısa ifadeleri okuyup yazabilen 15 yaş ve üzeri bireylerin toplam nüfusa oranını vermektedir. Bileşik okullaşma oranı ise, belirli bir eğitim düzeyinde yaşı dikkate alınmaksızın, okula kayıt olan öğrencilerin, o düzeydeki resmi okul yaşındaki nüfusa oranını göstermektedir.

Türkiye için 1997-2005 döneminde yetişkin (15 yaş üzeri) okuryazarlık oranında %4,2; okullaşma oranında ise %7,7'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bu artışların eğitim endeksinde yarattığı büyüme değeri ise 0,05 olarak bulunmuştur.

Tablo 9. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Eğitim Endeksi Değerleri ve Sıralamadaki Yerleri

ÜLKE	Eğitim Endeksi	SIRALAMA SIRASI/ ÜLKE SAYISI (2005)
İrlanda	0,993	5/177
Finlandiya	0,993	11/177
Danimarka	0,993	14/177
Hollanda	0,988	9/177
İspanya	0,987	13/177
Fransa	0,982	10/177
İsveç	0,978	6/177
Belçika	0,977	17/177
Slovenya	0,974	27/177
İngiltere	0,970	16/177
Yunanistan	0,970	24/177
Estonya	0,968	44/177
Avusturya	0,966	15/177
Litvanya	0,965	43/177
Letonya	0,961	45/177
İtalya	0,958	20/177
Macaristan	0,958	36/177
Almanya	0,953	22/177
Polonya	0,951	37/177
Lüksemburg	0,942	18/177
Çek Cumhuriyeti	0,936	32/177
Bulgaristan	0,926	53/177
Portekiz	0,925	29/177
Slovakya	0,921	42/177
Romanya	0,905	60/177
GKRY	0,904	28/177
Malta	0,856	34/177
TÜRKİYE	0,812	84/177

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin AB üyesi ülkeler ile eğitim endeksi açısından karşılaştırılması amacı ile Tablo 9 oluşturulmuştur. AB üyesi ülkeler içerisinde İrlanda, Finlandiya ve Danimarka 0,993 'lük eğitim endeksi değerleriyle birinci sırayı paylaşmışlardır. Malta ise, AB üyesi ülkeler içerisinde en düşük eğitim endeksi değerine sahip ülke olmuştur. Bu ülkeden 0,044 birimlik daha düşük endeks değeriyle Türkiye, AB üyesi tüm ülkelerden daha düşük bir eğitim endeksi değerine sahiptir.

3.5.2. Modeller ve Uygulama Sonuçları

Çalışmada 27 AB üyesi ülkenin 1990-2005 dönemi yıllık verileri kullanılarak beşeri sermaye unsurlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analiz tekniği kullanılarak araştırılmıştır. Bu amaçla, sabit ve rassal etkiler modelleri çerçevesinde yapılan tahminlerin geçerliliği, Hausman testi ile sınanarak kullanılacak model belirlenmiştir.

Panel veri analiz tekniği kullanıldığında Mankiw-Romer-Weil (1992)'in ekonomik büyüme modeli aşağıdaki şekilde kullanılabilir (Güloğlu, Yılmaz, 2002; 5):

$$\ln(rpcgdp_{i,t}) - \ln(rpcgdp_{i,t-1}) = \alpha_i + \beta_1 \ln(rpcgdp_{i,t-1}) + \beta_2 \ln(invrate_{i,t}) - \beta_3 \ln(\eta + g^* + n_{i,t}) + \beta_4 \ln(open_{i,t}) + \beta_5 \ln(Inf_{i,t}) + \beta_6 \ln(hdi_{i,t}) + z_t + \varepsilon_{i,t} \quad (4.18)$$

Modeldeki α_i terimleri her ülke için sabit spesifik etkileri gösterirken; z_t terimleri ise zaman etkilerini göstermektedir. z_t terimlerinin modele alınmasının nedeni, zaman zaman ortaya çıkan ve geçici olarak ekonomik büyümeyi etkileyen dışsal şokların (finansal krizler vb.) dikkate alınmasını sağlamaktır.

Sabit ve rassal etkiler modellerinden hangisinin seçileceğine karar verebilmek için uygulanan Hausman testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir. Tablo 11'de ise, panel veriler analiz tekniği kullanılarak elde edilen MRW ekonomik büyüme modellerinin bir arada gösterimi yer almaktadır.

Tablo 10. Hausman Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit Etki	Rassal Etki	Var(fark)
<i>rpcgdp(-1)</i>	-0.217	-0.043	0.00044949
<i>invrate</i>	0.024	0.016	0.00004609
<i>pgr2</i>	-0.035	0.008	0.00002387
<i>inf</i>	-0.004	-0.015	0.00000155
<i>open</i>	0.051	0.023	0.00014519
<i>hdi</i>	0.241	-0.012	0.00184103
Ki-Kare s.d.	6		
χ^2	163.38 [0.0000]		

Hausman Testi sonuçlarını içeren Tablo 10 incelendiğinde ki-kare değerinin oldukça anlamlı olduğu görülmektedir ve bu durumda sabit etki modelinin tercih edilmesi gerekir. Tablo 11’de gösterilmiş olan panel veri regresyon tahminleri sabit etkili model kullanılarak elde edilmiştir.

Tablo 11. Panel Veri Regresyon Tahminleri

Bağımlı Değişken: <i>lrpcgdp - lrpcgdp(-1)</i>				
Açıklayıcı Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
<i>lrpcgdp(-1)</i>	-0,211 (-9.08)	-0,206 (-8.92)	-0.201 (-8.84)	-0.217 (-9.49)
<i>linvrate</i>	0.034 (3.43)	0.021 (2.06)	0.018 (1.76)	0.024 (2.33)
<i>pgr2</i>	-0.035 (5.18)	-0.035 (5.29)	-0.037 (5.65)	-0.035 (5.33)
<i>linf</i>		-0.006 (-2.92)	-0.006 (-3.07)	-0.004 (-2.16)
<i>lopen</i>			0.048 (3.66)	0.051 (3.99)
<i>lhdi</i>				0.241 (3.47)
<i>F</i>	7.26	7.45	7.84	8.17
<i>R²</i>	0.46	0.47	0.49	0.51
<i>N</i>	405	404	404	404

Elde edilen dört model Tablo 11’de birlikte gösterilmiştir. t-istatistik değerleri incelendiğinde tüm model katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Kişi başına GSYİH değişkeninin bir dönem gecikmeli değeri olan $lrpcgdp(-1)$ değişkeninin katsayıları negatif ve anlamlıdır. Bu durum önceki çalışmaları destekler nitelikte olmakla birlikte başlangıçta gelir seviyesi düşük olan ülkelerin gelir seviyesi yüksek ülkeleri yakalayacağını öne süren koşullu yaklaşma (conditional convergence) hipotezini de destekler niteliktedir.

Yatırım oranı değişkeninin katsayısı tüm modellerde pozitifdir ve bu durum yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeye yönelik olarak, geçmiş yıllarda yapılan çalışmaları desteklemektedir.

$pgr2$ değişkenin işareti negatif ve anlamlıdır. Nüfus artış oranı, sermayenin değer kaybetme oranı ve teknolojik ilerleme oranının toplamından oluşan bu değişkende meydana gelecek artışlar kişi başına reel GSYİH’da bir düşüşe neden olacaktır.

Enflasyon oranı da benzer biçimde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir ki bu durum da önceki yıllarda yapılan çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir.

Ekonominin dışı açılma oranını gösteren $open$ değişkeninin katsayısı pozitifdir. Dış açılma oranında meydana gelecek %1’lik bir artış ekonomik büyümeyi yaklaşık %0.05 artıracaktır.

İnsani Kalkınma Endeksini temsil eden hdi değişkeninin katsayısı ise pozitif ve anlamlı olarak bulunmuştur. Bu durum, insani kalkınma seviyesinde meydana gelecek artışların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkide bulunacağı şeklinde yorumlanabilir.

Ekonominin dışa açılma oranını, ithalat ve ihracatın GSYİH'ya oranı şeklinde açık olarak incelemek amacıyla oluşturulan model ise aşağıdaki şekilde elde edilmiştir.

Tablo 12. Panel Veri Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken: $lrpcgdp - lrpcgdp(-1)$	
Açıklayıcı Değişkenler	Katsayılar
$lrpcgdp(-1)$	-0.196 (-8.66)
$linvrate$	0.032 (2.80)
$pgr2$	-0.038 (5.76)
$linf$	-0.007 (-3.46)
$lexgdp$	0.089 (3.58)
$limgdp$	-0.04 (-1.64)
F	7.96
R^2	0.50
N	404

Modeldeki yatırım oranı, nüfus artış oranı ve enflasyon değişkenlerinin katsayılarının işaretleri önceki modellerle aynıdır. GSYİH içerisinde ihracatın payını ifade eden $exgdp$ değişkeninin işareti pozitiftir. İthalatın GSYİH'ya oranını gösteren $imgdp$ değişkeni ise negatif katsayıdır. Bu işaretler doğrultusunda ülkelerin ihracat hacimlerinde meydana gelecek artışların ekonomik büyümeyi pozitif, ithalat değerlerinde gerçekleşecek artışların ise büyümeyi negatif yönde etkileyeceği söylenebilir. Bu sonuç önceki yıllarda yapılan çalışmaları da destekler niteliktedir.

Çalışmada bu aşamaya kadar kurulan modellerin içerdiği değişkenler, geçmiş yıllarda yapılan çalışmalarda yaygın olarak kullanılan değişkenler arasından seçilmiştir. Bu değişkenler genel olarak iktisadi unsurların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Buradan sonra kurulacak

regresyon modellerinde ise beşeri sermaye unsurlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılacaktır.

Beşeri sermaye modellerinde sabit ve rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar verebilmek için uygulanan Hausman testi sonuçları Tablo 13’de gösterilmiştir.

Tablo 13. Hausman Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit Etki	Rassal Etki	Var(fark)
<i>rpcgdp(-1)</i>	-0.275	-0.057	0.000484
<i>hdi</i>	0.168	0.064	0.001217
<i>sclifeex</i>	0.229	0.052	0.000080
<i>pupteac</i>	-0.089	-0.021	0.000276
<i>percom</i>	0.012	0.019	0.000009
<i>pubedex</i>	-0.021	-0.027	0.000071
Ki-Kare s.d.	6		
χ^2	165.14 [0.0000]		

Tablo 13 incelendiğinde ki-kare değerinin oldukça yüksek olduğu ve $H \geq \chi^2_{tab}$ koşulunun sağlandığı görülmektedir. Bu nedenle, beşeri sermaye regresyon modellerinde sabit etkiler modeli kullanılmıştır. Beşeri sermaye göstergeleri olarak kabul edilen değişkenlerle kurulan modeller Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14. Panel Veri Regresyon Tahminleri

Bağımlı Değişken: $lrkbgisyih - lrkbgisyih(-1)$				
Açıklayıcı Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
$lrkbgisyih(-1)$	-0.247 (-10.19)	-0.271 (-11.11)	-0.277 (-11.39)	-0.275 (-11.3)
$lhdi$	0.186 (2.65)	0.187 (2.72)	0.172 (2.51)	0.168 (2.45)
$lsclifeex$	0.270 (6.74)	0.272 (6.96)	0.234 (5.64)	0.229 (5.52)
$lpupteac$		-0.086 (-4.20)	-0.088 (-4.34)	-0.089 (-4.41)
$lpercom$			0.012 (2.55)	0.012 (2.56)
$lpubedex$				-0.021 (-1.57)
F	7.50	8.07	8.16	8.07
R^2	0.47	0.49	0.50	0.50
N	405	405	405	405

Beşeri sermaye göstergeleri olarak; insani kalkınma endeksi (hdi), ortalama eğitim yılı süresi ($sclifeex$), öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ($pupteac$), kişi başına düşen bilgisayar sayısı ($percom$) ve GSYİH'dan kamu eğitimi harcamalarına ayrılan pay ($pubedex$) değişkenleri alınmıştır.

İnsani kalkınma endeksinin (hdi) işareti, önceki regresyon modellerinde de elde edildiği gibi pozitiftir. Beklentilere uygun olarak, bu endekste meydana gelen artışlar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Ortalama eğitim yılı beklentisi değişkeninin katsayısı da pozitif ve anlamlıdır. Beklentilere uygun olarak, bireylerin eğitim yılı arttıkça elde edecekleri gelir düzeyleri de artacaktır.

Kayıtlı öğrenci sayısının öğretmen sayısına oranlanması ile elde edilen $pupteac$ değişkeninin işareti negatif ve anlamlıdır. Bu işaret “öğretmen başına düşen öğrenci sayısındaki artış, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır”

şeklinde yorumlanabilir. Eğitimin kalitesiyle de ilişkilendirilen bu değişken özellikle gelişmiş ülkelerde önemsenmekte ve belirli bir oranda tutulmaya çalışılmaktadır.

Kişi başına düşen bilgisayar sayısı değişkeninin işareti pozitifdir. Bilgisayar ve internetin bilgiye ulaşmakta sağladığı kolaylık ve diğer faydaları göz önünde bulundurulduğunda bu işaret anlamlıdır.

Kamu eğitimi için yapılan harcamaların GSYİH içindeki oranını gösteren *pubdex* değişkeninin işareti negatiftir. Bu durum genel olarak beklentilere ters düşmekle birlikte önceki yıllarda yapılan kimi çalışmalarını destekler niteliktedir. Buna göre eğitimin bir alternatif maliyeti vardır. Eğitim için yapılan harcamalar ve ayrılan zaman alternatif maliyetleri oluşturmaktadır. Eğitimle ilgili olarak yapılan çalışmalarda ulaşılan bir başka sonuç da, eğitimin getirisinin geri kalmış ve geliştirmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğudur.

SONUÇ

Ekonomik büyüme, bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasıdır. Aynı zamanda, bireylerin yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltmenin de tek yoludur. Bu nedenle tüm ülkelerin temel makro ekonomik hedeflerinden biri, hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmektir. Beşeri ve fiziki sermaye birikimi ile teknolojik gelişme, ekonomik büyümeye kaynak oluşturmaktadır. Büyümenin gerçekleşebilmesi için bu üç kaynağın birlikte çalışması gerekmektedir. Bu kaynakların birlikte çalışması; verimlilik artışı-teknolojik gelişme ilişkisi çerçevesinde büyümeye artan oranda etki yapmaktadır.

Bir ülke ekonomisinin büyüebilmesi için yalnızca fiziksel yatırımlar yeterli değildir. Ekonomik büyüme sürecinde başarılı olabilmenin en önemli nedenlerinden biri, yapılacak işin gerektirdiği nitelikte eğitim-öğrenime sahip insan kaynaklarına sahip olmaktır. Başka bir deyişle, bir ülke ekonomisinin uzun vadedeki başarısı, sahip olunan insan gücü kaynaklarının nitelikleri ile sınırlı ve orantılıdır. Fiziksel sermaye (makine-teçhizat), mali ve doğal kaynaklar ne ölçüde büyük olursa olsun nitelikli insan gücü (beşeri sermaye) olmadan, ülke ekonomisinin uzun vadede kalıcı bir başarıya ulaşması mümkün değildir.

Ekonomik büyüme, kısa vadede görülen basit bir üretim artışı olarak anlaşılmalıdır. Bir depresyon ya da durgunluk dönemini izleyen yıllarda, işsizliğin azalıp mevcut üretim kapasitesinin daha yüksek oranlarda kullanılmasından doğan üretim artışları “ekonomik büyüme” olarak kabul edilmez. Çünkü bu durumda sadece mevcut üretim faktörlerinin daha az atıl bırakılmasından doğan bir üretim artışı söz konusu olacaktır ve bu artış, tam kapasite ile çalışma aşamasına ulaşılmaya duracaktır. Bu yüzden ekonomik büyümeyi fiili üretim artışı olarak değil üretim kapasitesindeki artış olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Ülkeler arasındaki ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerdeki farklılıklar sonucu ortaya çıkan büyüme ve geri kalmışlık sorununun aşılması, söz konusu ekonomilerdeki fiziki ve beşeri sermaye kaynaklarının nicel ve nitel yönden

durumuna bağılıdır. Özellikle, fiziki kaynakların değerlendirilip ekonomik sürece aktarılmasında büyük rolü olan beşeri sermaye faktörü; ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde çok önemli bir yere sahiptir.

Ekonomik büyümenin belirleyici unsurları içinde beşeri sermaye oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak; tecrübe, iş deneyimi ve eğitim beşeri sermaye için üç ana unsur olmakla birlikte bunlardan eğitim ilk sırada yer alır. Çünkü eğitim, üretimde artış sağlamaya yarayacak olan yeni bilgi ve becerilerin kazanımını kolaylaştıran bir unsurdur. Üretimdeki bu artış ise; yeni teknolojilerin, yeni iş alanlarının, yeni değerlerin ve sonuç olarak ekonomik büyümenin kaynağını oluşturacaktır.

Beşeri sermaye kavramı; sanayi toplumundaki fiziki sermayeye alternatif olarak bilgi toplumunda ön plana çıkmış ve ülkeler için ekonomik büyüme stratejisi olarak önem kazanmıştır. Çünkü, beşeri sermaye kavramı özünde uzmanlaşmış insanı tanımlayan bir kavramdır ve bu sermaye biçiminde insana yatırım yapmak; gelişmek ve büyümek için öncelikli hedeftir.

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada; Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren her yıl yayınlanan İnsani Kalkınma Raporları verileri aracılığıyla, AB üyesi ülkelerle Türkiye'nin beşeri sermaye unsurları açısından karşılaştırılması da yapılmıştır. Türkiye orta derecede insani kalkınma seviyesine sahip ülkeler grubuna girmektedir. Tüm AB üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında, 2005 yılı itibariyle 84. sırada yer alan Türkiye, en düşük HDI değerine sahip ülkedir. Kişi başına düşen GSYİH ve eğitim endeksi değerleri açısından birlik üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye en düşük kişi başı GSYİH ve eğitim endeksi değerine sahiptir. Bu değişkenler için yapılan karşılaştırmalarda, Türkiye'ye en yakın değerlere sahip olan AB üyesi ülkeler; Romanya, Bulgaristan ve Malta'dır.

Çalışmada ekonometrik analiz yöntemi olarak panel veri analiz tekniği kullanılmıştır. AB üyesi ülkelerin 1990-2005 dönemi verileri için yapılan analizler

sonucu, ÷lke ekonomilerinin dışa açılma ve yatırım oranlarında meydana gelen artışların, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürle uyumlu biçimde, enflasyon oranında meydana gelen artışların ise, ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğu gör÷lmüştür.

Beşeri sermaye unsurları olarak kabul edilen değişkenlerle kurulan model sonuçlarına göre; kişi başına düşen bilgisayar sayısı, HDI ve ortalama eğitim yılı süresi değerlerinde meydana gelen artışlar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı değerleninde meydana gelen artışlar ise ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Yüksek kişi başı GSYİH değerlerine sahip olan AB üyesi ÷lkelerin, İnsani Kalkınma Endeksi sınıflamasında “Yüksek İnsani Kalkınma Düzeyine Sahip Ülkeler” sınıfına girmeleri bir tesadüf değil, beşeri sermaye faktörüne yapılan yatırımların sonucudur.

KAYNAKLAR

ACAROĞLU, Hakan. **Üretim İçinde Beşeri Sermayenin Payı: Türkiye İlleri İtibarı ile Beşeri Sermayenin Kalkınmaya Etkisinin Ölçülmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi SBE, Eskişehir, 2005.

AFŞAR, Bilge. **Kamusal Beşeri Sermaye Ve Özel Beşeri Sermaye İlişkisi**, Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi Bilgi Raporu, 2006.

ALTAY, Asuman. **Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye Ve Yoksulluk İlişkisi**, Ege Akademik Bakış Dergisi, 7(1), ss.337-362, 2007.

AKMAN, Vedat. **Avrupa Topluluğu ve Türkiye (Uluslararası Antlaşmalar ve Ekonomik Birliğin Ötesinde Bir Avrupa)**, ALFA Yayınları, İstanbul, 1995.

AKTAN, Coşkun Can. **Avrupa Birliği'nin Doğuşu, Gelişimi ve Genişleme Süreci**, Tarih ve yer belirtilmemiş.

ALKİN, Erdoğan, Kemal Yıldırım, Mustafa Özer. **İktisada Giriş**, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2003.

ALUS, Koray. **Effect of International Credits on Income Distributions of Developing Countries: A Panel Data Analysis**, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi Bölümü, Ankara, 2006.

ARARAT, Osipian. **Human Capital-Economic Growth Nexus in The Former Soviet Bloc**, Vanderbilt University Munich Personal REPEC Archive, Paper No.8463, 2007.

ARSLAN, Ünal. **Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı, Ankara, 2007.

ASTERİOU, D, G.M. Agiomirgianakis. **Human Capital and Economic Growth: Time Series Evidence from Greece**, 2001.

AŞÇILI, İrem. **Avrupa Birliği'nde Sosyal Politikalar Avrupa Halkı Oluşturdu Mu?**, Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Ankara, 2005.

ATAÇ, Mükerrerem Özgü. **İktisadi Kalkınma Bakımından Beşeri Sermaye Yatırımları**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2006.

BARRO, J. Robert. **Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions**, Harvard University, 1998.

BASSANİNİ, Andrea, Stefano Scarpetta. **Does Human Capital Matter for Growth in OECD Countries? Evidence From Pooled Mean-Group Estimates**, Economics Department Working Papers No.282, 2001.

BERBER, Metin. **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2004.

BİLİCİ, Nurettin. **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2005.

BLOOM, E. David, David Canning, Jaypee Sevilla. **The Effect of Health on Economic Growth: Theory and Evidence**, NBER Working Paper Series 8587, 2001.

BOCUTOĞLU, Ersan, Metin Berber, Kenan Çelik. **Makro İktisada Giriş**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2004.

BOZKURT, Veysel. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, VİPAŞ Yayınları, Bursa, 2001.

BRIGNOLÌ, Hector Perez. **Human Capital, Fertility Decline, and Economic Development: The Case of Costa Rica since 1950**, Universidad de Costa Rica XXIVth IUSSP General Population Conference, 2001.

CANBOLAT, İbrahim S. **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği (Bir Dönüşümün Analizi)**, ALFA Yayınları, 1998.

CASELLÌ, Francesco, Gerardo Esquivel, Fernando Lefort. **Reopening The Convergence Debate: A New Look At Cross-Country Growth Empirics**, Documentos De Trabajo Del Banco Central, 1996.

CHOW, Gregory, Anloh Lin. **Accounting for Economic Growth in Taiwan and Mainland China: A Comparative Analysis**, 2002.

ÇAĞAN, Nami, Ahmet Gökdere. **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)**, Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğu, Cilt1, Ankara, 1993.

ÇAKMAK, Erol, Sevda Gümüş. **Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 60-1, 2003.

ÇAKMAK, Haydar. **Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri**, Barış Yayınevi, Ankara, 2005.

ÇANAKCI, Derviş, Filiz Tutar. **Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı**, 2006.

DELİKTAŞ, Ertuğrul. **Malthusgil Yaklaşımından Modern Ekonomik Büyümeye**, Ege Akademik Bakış, Cilt 1, Sayı 1, ss 92-114, 2001.

DEMİR, Osman. **İçsel Büyüme Kapsamında Devletin Değişen Rolü**, KOÜ İİBF 1.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, ss.339-358, 2002.

DESSUS, Sebastien. **Human Capital and Growth: the Recovered Role of Educational Systems**, The World Bank, 1999.

DTM. **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1993.

DTM. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 2002.

DTM. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 2007.

DURA, Cihan, Hayriye Atik, Oğuzhan Türker. **Beşeri Sermaye Açısından Türkiye'nin Avrupa Birliği Karşısındaki Kalkınma Seviyesi**, 2004.

DURSUN, Hasan. **İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme**, Hazine Dergisi, Sayı 10, 1998.

EĞİLMEZ, Mahfi, Ercan Kumcu. **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

EMİRHAN, Pınar Narin, Rengin GÜN. **Avrupa Birliği'nin Gelişme Perspektifi Açısından Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasi Durumu: Konverjans (Yakınlaştırma) ve Kopenhag Kriterleri Bazında Makro Göstergelerin Karşılaştırmalı Analizi**, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt:3, Sayı:3, İzmir, 2001.

ERCAN, Nihal. **İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış**, DPT Stratejik Araştırmalar Dairesi Planlama Dergisi, 2000.

EVANS, Dwyfor, Christopher J. Green, Victor Murinde. **The Importance of Human Capital and Financial Development in Economic Growth: New Evidence Using The Translog Production Function**, Loughborough University Economic Research Paper No. 00/17, 2000.

FAFCHAMPS, Marcel, Agnes R. Quisumbing. **Human Capital, Productivity, and Labor Allocation in Rural Pakistan**, Stanford University, 1997.

FİDAN, Abdulvahit. **Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Teorisi Bilim Dalı, Ankara, 2006.

FRANK, H.Rober, Ben S. Bernanke. **Principles of Economics**, Mc Graw Hill Company, 2004.

FREİRE SEREN, Maria Jesus. **Human Capital Accumulation And Economic Growth**, Investigaciones Economicas Vol 25(3), pp.585-602, 2001.

GENÇOĞLU, Pelin. **Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz**, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes, 2006.

GERVEN, Valter Van. **The European Union**, Stanford University Press, California, 2005.

GÖKÇE, Cem. **Ekonomik Büyüme Sürecinde Enerjinin Değişen Rolü: Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2007.

GÖKÇEN, Bilgehan. **Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006.

GÜLOĞLU, Bülent, Mine Yılmaz. **Ekonomik Büyüme ve İnsani Kalkınma: Panel Veriler Ekonometrisi Neler Getiriyor?**, I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, ss.429-440, Kocaeli, 2002.

GÜMÜŞ, Sevda. **Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004

GÖNLÜBOL, Mehmet. **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1975.

GÜNAL, Derya. **Beşeri Sermayenin Türkiye’de Bölgeler Arası Ekonomik Kalkınma Açısından Önemi: Mankiw-Romer-Weil Modeli Üzerine Ampirik Bir Çalışma**, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2006.

GÜRAK, Hasan. **Kalkınmada Zihinsel Emek (Beşeri Sermaye) Faktörü**, 1989.

GÜRAK, Hasan. **Önce Bilgili İnsan – Ekonomik Büyüme ve Refahın Gerçek Kaynakları Olan: Üretken Bilgi (Teknoloji) ve Nitelikli Emek Üzerine**, 2006-a.

GÜRAK, Hasan. **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Yayınları, Bursa, 2006-b.

GÜRAN, Nevzat. **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, İzmir, 1999.

GÜVEN, Feyza. **Avrupa Birliğinde Vatandaşlık Kavramı**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

HALL, E. Robert, Charles I. Jones. **Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others?**, Stanford University National Bureau of Economic Research, 1998.

HIZARCI, Berna. **Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner Kanunu İle Analizi: Türkiye Örneği**, Y.Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı, Zonguldak, 2007.

HICKS, Norman. **Economic Growth and Human Resources**, World Bank Staff Working Paper No.408, 1980.

HİÇ, Mükerrerem. **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

IKONEN, Pasi. **Further Testing of The Human Capital Augmented Solow Model**, VATT Discussion Papers 189, 1999.

JONES, I. Charles. **Human Capital, Ideas, and Economic Growth**, Department of Economics Stanford University, 1996.

KAR, Muhsin, Hüseyin Ağır. **Türkiye’de Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neo-Klasik Büyüme Teorisi)**, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, 2003.

KARAGÜL, Mehmet. **Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı**, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (5), ss79–90, 2003.

KARLUK, Rıdvan. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2002.

KESBİÇ, Cüneyt Yenal, Hamza Şimşek. **Türk Bankacılık Sektörünün Yapısı ve Avrupa Birliği Bankacılık Sektörüyle Uyumlaşma Süreci**, D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:16, Sayı:1, ss:47-60, 2001.

KILIÇ, Murat. **Türkiye-Avrupa Birliği Siyasi İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi (1951–2005)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006.

KIRAÇLAR, Fatma Kaya. **Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut. **İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 53, No 1–4, ss.207–230, 1998.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut, Selahattin Diboğlu. **Long-Run Economic Growth: An Interdisciplinary Approach**, Research Working Paper Number 01-0121, 2001.

KİNG, M. Elizabeth, Paul Glewwe, Wim Alberts. **Human Research Development and Economic Growth: GHANA in the Next Two Decades**, Phree Background Paper Series Document No. 92/57, 1992.

KONGAR, Emre. **Kalkınma ve Gelişme Stratejilerinde Kültür Politikalarının Yeri: Türkiye Örneği**, Kültür Girişimi Kültür Politikaları Uluslararası Sempozyumu, 1998.

KORAY Meryem, **Avrupa Toplum Modeli**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005.

KORKMAZ, Kadir. **Avrupa Topluluklarından Avrupa Birliğine Geçiş Sürecinde AB Anayasası ve Federalizm**, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2005.

LAÇİNER, Sedat, Mehmet Özcan, İhsan Bal. **Türkiyeli Avrupa (Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Olası Etkileri)**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2004.

LAKEÇ, Onur. **İnsani Kalkınma Süreci ve Türkiye'nin İnsani Kalkınma Düzeyinin Seçilmiş Ülkelerle Karşılaştırılması**, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.

LAU, J. Lawrence, Dean T. Jamison, Frederic F. Louat. **Education and Productivity in Developing Countries, An Aggregate Production Function Approach**, Working Papers No.612, 1991.

LEEUEWEN, Bas Van. **The Role of Human Capital in Endogenous Growth in India, Indonesia and Japan, 1890-2000**, XIV. International Economic History Congress, Helsinki, 2006.

LUCAS, E.Robert. **On The Mechanics Of Economic Development**, Journal Of Monetary Economics, pp.3-42, Holland, 1988.

MANKİW, N.Gregory, David Romer, David N. Weil. **A Contribution to the Empirics of Economic Growth**, The Quarterly Journal of Economics, Vol.107, No.2, pp. 407-437, 1992.

MIDDENDORF, Torge. **Human Capital and Economic Growth in OECD Countries**, RWI Discussion Papers No.30, 2005.

NUGENT, Neill. **European Union Enlargement**, , The European Union Series, 2004.

ORTEGA, Claudio Bravo, Jose De Gregorio. **The Relative Richness of the Poor? Natural Resources, Human Capital and Economic Growth**, 2005.

ÖZDEMİR, Salih. **Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Topluluğu, Avrupa Toplulukları, Avrupa Birliği, Roma Antlaşması, Avrupa Tek Senedi, Avrupa Birliği Antlaşması, Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması**, Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2001.

ÖZER, Mustafa, Kemal Biçerli. **Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi**, Sosyal Bilimler Dergisi, 2004.

ÖZYAKIŞIR, Deniz. **Bilgi Toplumunda Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme**, 2006.

PARASIZ, İlker. **Modern Büyüme Teorileri: Dinamik Makro Ekonomiye Giriş**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1997.

PAZARLIOĞLU, M. Vedat, Özlem Kiren Gürler. **Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı**, 8.Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi – İnönü Üniversitesi, 2007.

PEKİN, Tevfik. **Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir, İstihdam**. Bilgehan Yayınevi, İzmir, 1993.

RIFKIN, Jeremy. **The European Dream**, Penguin Press, NewYork, 2004.

ROMER, M. Paul. **Human Capital and Growth: Theory and Evidence**, National Bureau of Economic Research, Paper No: 3173, 1989.

ROMER, M. Paul. **Endogenous Technological Change**, The Journal of Political Economy, Vol.98, No:5, Part:2, pp.71-102, 1990.

ROMER, M. Paul. **The Origins of Endogenous Growth**, The Journal Economic Perspectives, Volume:8, Issue:1, pp.3-22, 1994.

SAXTON, Jim. **Investment in Education: Private and Public Returns**, Joint Economic Committee United States Congress, 2000.

SAYGILI, Şeref, Cengiz Cihan, Hasan Yurtoğlu. **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972–2000**, DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2665, 2002.

SMITH, Karen Elizabeth. **European Union Foreign Policy in a Changing World**, Polity Pres, 2005.

SAVAŞ, Vural. **İktisadın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

ŞEN, Fulya. **Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

TABAN, Sami. **Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi**, III. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Osmangazi Üniversitesi İİBF, Eskişehir, 2004.

TABAN, Sami, Muhsin Kar. **Kalkınma Ekonomisi**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004.

TANRIKULU, Kenan. **Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi**, DPT İktisadi Planlama Başkanlığı Uzun Vadeli Planlar Dairesi, Ankara, 1983.

TAŞPINAR, Seray. **Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Avrupa Birliği Sosyal Modeli ve Türkiye**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

TATOĞLU, Emin. **Avrupa Birliğinin Tarihsel Gelişimi (1951–1995)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006.

TEKİR, Sabri. **Bir Kamusal Hizmet Olarak Eğitim-Beşeri Sermaye Yatırımlarının Önemi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 1997.

TUNA, Yusuf, İbrahim Güran Yumuşak. **Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi Ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme**, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:52, Sayı:1, 2002.

TUNÇ, Mehtap. **Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi**, Doktora Tezi, DEÜ SBE İktisat Anabilim Dalı, İzmir, 1997.

TÜZÜNTÜRK, Selim. **Panel Veri Modellerinin Tahmininde Parametre Heterojenliğinin Önemi: Geleneksel Phillips Eğrisi Üzerine Bir Uygulama**, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:21, Sayı:2, ss.1-14, 2007.

UYSAL Ceren. **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler**, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi (1), 140-153, 2001.

ÜLGENER, F.Sabri. **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınevi, İstanbul, 1976.

WHEELER, David. **Human Resource Development and Economic Growth in Developing Countries: A Simultaneous Model**, World Bank Staff Working Paper No.407, 1980.

YAFFEE, Robert. **A Primer for Panel Data Analysis**, Social Sciences Statistics, 2003.

YAVILIOĞLU, Cengiz. **Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri**, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2002.

YILDIRIM, Sevgi. **Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme: Teori ve Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, 2005.

YILDIZ, Habib. **Avrupa Birliği Ortak Rekabet Politikası ve Türkiye**, Akademik Bakış Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı:12 Makale No:1, 2007.

YILMAZ Özlem. **Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı:2, 2005.

YUMUŞAK, İbrahim Güran, Mahmut Bilen. **Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme**, K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, ss.77–96, 2000.

YUMUŞAK, İbrahim Güran, Abdurrahman Kar, **Nüfus Artış Hızının Düşürülmesi İktisadi Kalkınmayı Arttırır mı?** , Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, 2000.

YÜLEK, Murat. **İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler Ve Kamu Politikaları Üzerine**, Hazine Dergisi, Sayı:6, 1997.

İnternet Adresleri:

<http://www.abofisi.metu.edu.tr>

<http://www.census.gov>

<http://europa.eu>

<http://www.ikv.org.tr>

<http://www.imf.org>

<http://data.un.org>

<http://unstats.un.org>

<http://hdr.undp.org>

<http://www.unece.org>